

AŠ APSISPRENDŽIU

ANKSTYVOJI VAIKYSTĖ

Mano seniausi atminimai siekia tuos laikus, kada mano tėvai su keturiais vaikais, nes Stasys dar nebuvo gimęs, gyveno Krasnojėje, Voronežo gubernijoje Novochopiorsko apskrityje, prie Chopioro upės. Ten buvo didelė spirito varykla, priklausiusi vienam Rusijos didikui, kuris ir pavedė mano tėvui perorganizuoti visą įmonę, pritaikyti joje naujai atrastą metodą spiritui varyti, ką mano tėvas, dar jaunas inžinierius būdamas, sėkmingai atliko, o Krasnojė ėmė tiekti savininkui dideles pajamas. Žinau, kad mano tėvas turėjo savo žinioje keletą jaunesnių inžinierių padėjėjų ir gaudavo iš įmonės savininko labai didelį atlyginimą.

Krasnoję atsimenu labai mažai, lyg per rūkus, nes man tebesant gal ketverių metų, tėvas, nenorėdamas auginti vaikų Rusijoje, atsisakė tarnybos ir mes su motina išvažiavome į Lebiodką. Iš Krasnojės mano atmintyje užsiliko tik keletas smulkių epizodų. Atsimenu, kad mane ant rankų nešiojo ponas Prokopenka. Atsimenu priemenę iš lentų ir sodą. Kaip tik iš tos priemenės ant pono Prokopenkos rankų iš namų išvykau į sodą. Atsimenu taip pat, kad palei namus vieną sykį virėjas Makaras suko „moroženą“, o mano broliai Jurgis ir Vackus laižė „kočėlą“, kurį jiems Makaras pakišdavo po nosim. Atsimenu taip pat, kad pas mus buvo daug gyvų žvėrių ir paukštelių, nes tėvas buvo didelis jų mėgėjas. Kokie tai buvo gyviai – neatsimenu, bet vėliau broliai sakė man, kad iš žvėrių būta starų, švilpikų, vilkų ir šoklių. O vieną sykį buvo mažas meškiukas. Paskui su tuo meškiuku kažkas atsitiko, ir tėvas padarė iškamšą – ji ilgai stovėjo tėvo kabinete. Buvo paukščių – einių ir sniegenų. Visiems smulkesniems gyviams buvo skirtas didelis kambarys. Mano brolis Vackus, tyčiodamasis iš Jurgio, pasakojo, kad Jurgis mėgdavo žaisti su baibokais, kurie, lygiai kaip ir kiškiai, dažnai atsistoja ant pasturgalinių kojų. Tad Jurgis, pritūpęs priešais baiboką, rodė jam liežuvį, o baibokas dantimis stvėrė jam už liežuvio. Žinau taip pat, kad vienas kambarys buvo skirtas gimnastikai, su visais reikalingais įrankiais. Mano brolis Vackus, būdamas labai keistas ir kaprizingas vaikas, vieną sykį prasimanė suptis ne ant trapecijos, kaip paprastai darydavo, o ant pakabintų geležinių žiedų, bet nuslydo ir susikūlė. Visą kaltę suvertė vyresniam broliui Jurgiui, kad tas leidęs jam suptis ant įrankio, skirto visai kitam reikalui. Jis verkė sakydamas: „O jei tau duotų valgyti sriubą iš naktinio puodo... vietoj lėkštės?..“ Bet visa tai aš sužinojau iš savo brolių vėliau.

Atsimenu ir kelionę iš Krasnojės į Lebiodką – ji turbūt truko ilgai, nes tuomet traukiniai važinėdavo negreitai. Atsimenu atdarą vagono langą, pro kurį matėsi kiti įvairių spalvų vagonai. Atsimenu, mane valgydino prievarta, nes aš sirgau ir nenorėjau valgyti. Tad buvo išgalvojami visokie būdai, kad paskatintų mane praryti vieną kitą sultinio šaukštą. Kadangi domėjausi vagonais, tai mano mamytei pavykdavo prikalbinti mane praryti viralo gurkšnį pasiūlius išgerti už „žaliojo vagono sveikatą“. Ši priemonė ir vėliau neretai padėdavo.

Kokiomis aplinkybėmis aš apsirgau, neatsimenu, bet motina vėliau sakė, kad per dideles kaitras Krasnojėje kažkas apščiau privaišino mane ledais, nuo ko aš gavau aštrų skilvio katarą, kankinusį mane keletą metų. Motina sakė, esą aš buvau taip nukamuotas, kad nebebuvo vilties išgelbėti mano gyvybę. Mane gydė tėvo gimnazijos laikų draugas daktaras (vėliau tapęs kunigu) Zochovskis. Vieną sykį, jau Lebiodkoje, mano tėvas kartu su Zochovskiū pasikvietė motiną į sodą ėmė ją ruošti tam, kad vaikas vis tiek negyvens ir kad ji ramiai sutiktų smūgį, kuris esąs neišvengiamas. Po tokių naujienų tuoj kitą dieną motina susiruošusi kuo greičiau nuvežė mane Varšuvon pas geriausią jai žinomą gydytoją Višinskį. Šis

gydytojas, kaip vėliau man pasakojo motina, tikrai išgelbėjo mano gyvybę, ir motina visą gyvenimą liko jam dėkinga. Bet vis tiek aš sirgau ilgai. Ir galbūt dėl to ir vėliau mano skilvis man dažnai darydavo keblumą.

Iš mano ligos atmintini man keli epizodai. Kadangi mane vertė laikytis griežtos dietos, todėl buvau nuolat alkanas. Manau, kad anų laikų dietos sąvoka labai skyrėsi nuo šių dienų supratimo. Ir todėl nuolat tykojau progos ką nors slapta suvalgyti. Gerai pamenu, kaip rėplendamas po stalu rinkau nukritusius duonos trupinius. Taip pat atsimečiau ir malonesnę įvykį. Buvo taip: dideliame Lebiodkos kambaryje buvo valgomi pietūs, kurie jau artėjo prie pabaigos. Atnešė milžinišką dubenį virtų ryžių su migdolais, razinomis ir plakta grietine. Pietautojai dar nespėjo panerti į plaktą grietinę šaukšto, kai su triukšmu įbėgęs bernas suriko „rūkykla dega“ – mat buvo pavasaris, prieš pat Velykas, ir buvo rūkomi kumpiai šventėms. Visi kaip vienas išbėgo iš kambario. Net mano brolis Vackus, gal aštuonerių metų berniukas, stvėręs mažytį žalią skardinį laistytuvą nukūrė gesinti rūkyklos. O aš... likau vienas ties milžinišku nepradėtu dubeniu su ryžiais ir grietine. Reta proga! Tad užsirioglinęs ant stalo, rieškučiomis sėdamas tai grietinę, tai ryžius, valgiau kiek tik norėjau. Tik prisivalgęs prisiminiau, kad kilęs gaisras. Tiesa, aš tada nesupratau, kad dega rūkykla, ir buvau tikras, kad liepsnoja pats namas. Bet tai nepadarė man didelio įspūdžio ir nesutrukdė prisivalgyti saldžių ryžių. Tik baigęs valgyti pagalvojau apie pavojų. Pripylęs iš bendros ropinės stiklinę vandens, ėmiau laistyti visą stalą sakydamas: „Namai dega, namai dega.“ Šitą darbą dirbantį ir rado mane tie, kurie buvo išbėgę rūkyklos gesinti. Mano brolis Vackus dar ilgus metus po to, net kai jau stojau gimnazijon, tyčiojosi iš manęs, o aš stengdavausi nelikti jam skolingas padarydamas jam šiojį ar tokį nesmagumą. Nors buvau ryžių su grietine gerai prisisprogęs, bet tas man nepakenkė ir vėliau pamažėli ėmiau gyti, būdamas nuolatiniu motinos rūpesčių objektu. Man buvo uždrausta valgyti ir šį, ir tą, bet išsaugoti mane buvo labai sunku, ypač vasarą, kai subrendo žirniai, prisirpo agrastai, serbentai, nunoko vaisiai, ir todėl nesusipratimų su manim būta nemažai.

Praėjo vasara, ruduo, stoji žiema. Atsimenu pirmąjį sniegą. Už langų augo avietės, kurių lapai buvo dar žali, nors ir susiraitę. Ėmė snigti, ir sniegas, krisdamas ant aviečių lapų, lenkė prie žemės jų ūglius. Daug daug sniego... lyg duknos, iš kurių šen ten dar riogso apyžaliai aviečių krūmai. Sniegas vis nesiliauja ir didelės pūkuotos snaigės marguliuoja ore, net akyse raibsta, o aš su sesele, atsiklaupę ant suolo prie lango, priploję prie stiklo nosis, žiūrime į sodą... Ir staiga atskrenda dvi sniegenos. Viena raudona, kita pilka ir, nutūpusios ant aukštų parudusių piktžolių, ima aižyti užsilikusias sėkleles. Tokių gražių paukščių aš kaip gyvas nebuvau matęs ir ši pirma pažintis su jais įstrigo man visam gyvenimui.

Dienos metu išeidavome pasivaikščioti ir svarbiausia būdavo nueiti prie kūdros pažiūrėti, ar jau yra ledas. Ledas tikrai užsitraukęs, bet kažin ar storas. Tad ieškome akmenų pamėginti jo stiprumą. Jei vanduo užšaldavo be sniego, ledas plytėdavo lygus, gražus, po juo – kai kur balti oro burbuliukai, kai kur – didoki vandens vabalai, tingiai irdamiesi ilgom kojom, nelyginant žmogus dviem irklais, po ledu lėtai slinkdavo pirmyn. Meti, būdavo, akmenį į ledą, ledas nelūžta, bet atsako savotišku garsu lyg triu tiu tiu... nežinia, ar galima žengti ant jo, ar ne. Tik, laimė, čia pat pasirodo senis Stasiukas, kuris gyvena Ribokuose už pušyno – jis mums padės. Paėmęs ilgą storą baslį jisai smūgis po smūgio trenkia per ledą ir ledas nelūžta. Tokiu būdu, sako jis, net Nemune bando ledo stiprumą. Aš tuomet dar nebuvau matęs Nemuno, nes jis nuo Lebiodkos už trijų mylių, bet Stasiuko posakis įtikino mane, kad Nemunas – tai galinga upė, su kuria negali lygintis net Lebiodkos upelis, į kurį vaikščiodavome maudytis.

Kūdra ir buvo mūsų žiemos pasivaikščiojimų centras, ten čiuožinėjome, ten važinėjome rogutėmis, ten ir žaidėme su šunimis, kurie buvo mūsų nuolatiniai palydovai ir geriausi draugai. Tarp jų buvo mūsų mylimasis Grifas, milžiniškas senbernaras, gauruotas kaip meška. Įsibėgėjęs kraštu, būdavo, pasileisi čiuožti per visą kūdrą (kurios platumas ir ilgumas vos kaip du dideli kambariai), o kiek kartų pargriūsi, kartais aukštelninkas, ir taip susikulsi pakaušį, kad net kibirkštys pasipila akyse. O Grifas – paskui tave, stveria už skverną ir velka ledu; tuomet pats stengiesi įsitverti jo uodegos gaurų ir jeigu tai pavyksta – važiuoji iki pat pakraščio.

Antras žiemos pramogų centras – tai klojimas, bet tik tuomet, kai ten būdavo dirbami kokie nors ūkio darbai, ypač kai kuldavo. Klojimas buvo didelis, toks erdvus, kad galėtų sutalpinti didelio dvaro javus, kuliąmąją ir akselinę mašiną, malūną ir visa kita. Maniežas irgi buvo po stogu, ir jei kuldavo, galima buvo ant jo pasivaikščioti arba net ant arklių pajoti. Pati kuliąmoji mašina buvo antrame aukšte, o išėję iš jos šiaudai patekdavo į tam tikras nuožulnias vėžes, kur nuslysdavo žemyn; tai ir buvo savotiškas sportas atsisėdus ant šiaudų glėbio nuvažiuoti žemyn, vėl užbėgti laiptais į antrą aukštą, vėl nuslysti žemyn ir t. t. Ir apskritai prie mašinų buvo įdomu: visi jų besisukantys volai, dantračiai, jungiantieji besiplakantys diržai, spragilai, jų užimas, kartais storiau, kartais ploniau, žiūrint, ar bernas prie maniežo pamojuos botagu, ar sukdamas papirosą užsižiopsos, o tuo pasinaudoję arkliai sulėtins eiseną. Įdomus ir paslaptingas, netgi baisokas didelis varomasis ratas. Jis toks didelis, kad stalius Ignas negali aprėpti jo kraštų net plačiausiai išskėtęs rankas, o sukasi jis siauroje tamsioje patalpoje tarp maniežo ir vėtomosios mašinos. Per jį permestas ilgas diržas, sukryžiuotas vidury, o aukštai jis suka kuliąmosios mašinos mažytį geležinį švarų žibantį ratą. Kartais diržas nusmukdavo, ir iš viršaus pasigirsdavo balsai „stok! stok!“, bet tuomet kaip tik maniežas imdavo suktis greičiau ir prireikdavo kiek laiko, kad jis sustotų, o kartu sustotų ir šis didysis ratas. Tuomet jis nebūdavo toks baisus, galima buvo eiti prie jo ir žiūrėti, kaip bernas, pasistojęs ant stipinų, kad sukletėtų ratą iš vietos, vėl užmaudavo sunkųjį diržą. Vėliau ir šis ratas tapo visai nebebaisus, ir aš kartu su Juziuku, vienos darbininkės sūnum, arba ir be jo, visoms mašinoms gaudžiant, įlįsdavau į tą tamsią patalpą, kur sukdavosi šis didysis visos įmonės judintojas.

Prie mašinos spragilų irgi buvo ko pažiūrėti. Ten stovėdavo prityręs leidikas, kuriam kiti darbininkai mesdavo pėdus, o jis, atrišęs grįžtes, leisdavo rugius ar kviečius varpomis žemyn į tamsią skylę. Rodos, kad mašina dėl to užpykdavo, nes iš karto pakildavo jos balsas ir kildavo toks užimas, kad nė susikalbėti nebūdavo įmanoma. Tad, norint ką nors pasakyti, tekdavo šūkauti tiesiog ausin, netgi surietus plaštaką triūbele. Kartu pakildavo dulkės, o iš mašinos tamsos, iš to paties urvo, protarpiais iššokdavo kieti grūdai ir kaip kruša kapodavo veidą. „Pahaniaj“, – pasigirsdavo užvaizdos balsas, o varikas užsimodavo botagu ir mašina suūždavo dar aštriau, net ausis verdavo.

Apačioje vėl kitoks vaizdas – matyti didelė anga, lyg langas, o jame juda, makaluoja į šonus keli sietai, bet svarbiausia – traukia smarkus vėjas, pučia dulkių, smulkių šiaudelių, usnių pūkų, visokiausių šiukšlių debesį. Tom atmatom apnešta viskas ir visi; čia dirbančių moterų negali pažinti, krislais krisleliais apkibę jų antakiai, ant skarų tų atmatų jau visas klodas, o vėjas jas neša ir neša, išpučia pro atdaras klojimo duris, kur jos klojasi ant sniego pilkai žalsvu patiesalu. Žvirblių ir geltonpilvių startų didelis būrys tik ir zuja tenai rinkdamas piktžolių sėklas, varpydamas sniegą savo smulkiom kojytėm. Bet esminė darbo dalis dar ne čia, o truputį į šalį: ten pro dvi skylės lėtai slenka dvi grūdų srovės, viena graži, švari, vien iš didelių grūdų, kita ne tokia švari ir joje kartu su grūdais pamatysi ir kitų įdomių dalykų, kaip antai nužydėjusių „vosilkų“ galvučių, smulkių juodų žirniukų ankščių, kūkalių varpelių, kuriuose barška grūdėliai, ir panašiai. Kai tik stovinti tenai merga užsižiopso, tuoj pasidaro didokas grūdų kaupis, o kai įkiši į jį ranką, jis viduryje šiltas... Bet štai skambina pietums, ilgai, kad visi girdėtų. Bernas nebevaro maniežo arklių, pagaliau ir jie patys žino, ką reiškia šis garsas, sulėtina žingsnius, mašinų užimas rimsta, kol galop viskas sustoja...

Kitą sykį eidavom miškan. Tai gražus, nors nedidelis pušynas, labai senos, milžiniškos pušys. Tiesa, ne visos senos, nes iš vienos pusės kyla taisyklingom eilėm jaunos, ne per seniausiai pasodintos lygios pušelės. Per visą pušyną eina siauras, tik pėstiesiems skirtas kelias, o nuo jo keletas atšakų, nes per šį pušyną arčiausia ir patogiausia nukakti į Vosyliškių miestelį, kitus artimus kaimus.

Dabar pušynas stovi apsnigtas, baltas. Diena saulėta, ir šarmotose šakutėse lyg deimantai žiba ledo kristalai; kitos pušelės, laibos ir aukštos, neišlaikiosios sniego sunkumo, palinko net iki žemės, o kai pajudini jas – sniegas vienu akimirksniu nubyra, o medelis vėl atsitiesia. Vienoje pušyje kala genys, margas paukštis su raudona galva – koks jis gražus! Kitam kartui namie pasidirbsiu lanką su strėlėmis, tos strėlės bus bukos, ir aš tik lengvai pašausiu genį, paskui jis atsigaus, bus visai sveikas, ir aš jį

auginsiu... O tuo tarpu genys kala ir kala aukštoje sausoje pušies viršūnėje. Tikrai kitą dieną lanką pasidirbau. Išpjovęs lazdyno lazda, sulenkęs ją surišau abu galu stipria virvele. Strėles irgi padirbau iš to pat lazdyno, bet visas šis ginklas pasirodė esąs labai netobulas, o svarbiausia – netaiklus. Strėlės išlėkdavo iš jo, bet gal už dešimties žingsnių sunkiai krisdavo žemėn; jos nepasiekdavo nė pusės to aukščio, kuriame tupėjo genys.

Didelė pramoga būdavo eiti į rūsį parnešti obuolių. Dažniausiai ten eidavo tetulė viena, bet kartais pasikviesdavo ir mus. Rūsysis buvo kitame trobesyje, reikėdavo pereiti kiemą, tad tetulė išsiruošdavo rūsįn apsigaubusi galvą ir pečius šilta skara, pasiėmusi žvakę, degtukus, raktus ir pintinę. Tenai nuo pat rudens ilgose lentynose rikiavosi eilėmis obuoliai, vieni raudoni, kiti smulkūs, pilkšvi ir susiraukę kaip seno diedo veidas. Atidarius duris iš karto apgaubdavo savotiška rūsio atmosfera, malonūs obuolių, truputis kalkių, truputis šviežiai obliuotų pušinių lentų kvapų. Daugiausiai atrinkdavo ne sveikus obuolius, bet tuos, kurie pradėjo gesti arba kuriuos apgraužė pelės, bet tai niekai, jie buvo tokie pat skanūs kaip ir kiti. Kiekvienas mūsų gaudavo šiek tiek obuolių, ir jeigu jie būdavo ne tos pačios rūšies, tai mes juos pjaustydavom ir apsimainydavom puselėmis. Vieną sykį tetulė parėjusi iš rūsio pasakė, kad užtikusi ten žebenkštį, ji buvusi visai balta. Tetulė, norėdama ją pagauti, mėčiusi ant jos savo skarą, bet žvėriukas buvęs toks vikrus, kad vis iš po skaros pasprukdavęs. Aš baisiai gailėjaus, kad tą sykį nebuvo nuėjęs rūsįn, nes tikrai būčiau žebenkštį sugavęs.

Žiemą diena trumpa ir popiet tuoj vakaras. Bet žiburius ne tuoj įneša ir dar ilgai prietemiuose baigiami visokie dienos darbai. Štai sargas, senis Antanas, triukšmingai žengdamas savo senais, iškrypusiais, snieguotais batais, atbogino visą glėbį malkų ir su dar didesniu triukšmu metė jas palei krosnį; nuo jų visame kambaryje pasklido malonus kerpių ir skaldyto beržo kvapas... Štai atėjo kelios pilkos žmogystos ir stovi palei duris. Ir iš tiesų toje prietemoje negali pažinti, kas jie tokie, bet mes žinome, kad tai padieniai darbininkai laukia kvitelių už atliktą darbą... Štai ateina gospadinė Aleksandrienė, vienoje rankoje laiko skardinę su žibalu, o kitoje didelių raktų ryšulį, raktus pakabina ant kriukio prie durų, o paskui paėmusi lempą ima pilti žibalą, vis laikydama ją prieš langą, kad neprapiltų pro šalį. „Tebūnie pagarbintas“, – sako ji, kai žiburys sužiba, o kažkas iš tamsaus kampo, atrodo, atsako: „Ant amžių amžinųjų.“ Kai tik sušvinta lempa, iš karto kieme sutemsta tikra naktis ir pro langus vos matyti artima tvora.

Dabar prasideda vakaro gyvenimas, labai skirtingas nuo viso to, kas buvo dieną. Kambarys tampa didžiai erdvus, viename jo kampe aukšta, iki pat lubų, žalių, vietomis suskilusių koklių krosnis, prie jos dešinės ant medinių kryžiojų baidai didelė statinė su actu – ji ten visuomet stovėjo nuo senų senovės ir, žinoma, tikrai ten galėjo būti jos vieta. Kai reikdavo acto, pakviesdavo kalvį Aliesių ir jis, paėmęs varinį „livorą“, stovintį užkrosnyje, ir įkišęs vieną jo galą pro skylę į statinę, o kitą galą paėmęs burnon, pritraukdavo acto kiek reikėjo. Šitą darbą dirbančiojo veidas pasidarydavo raudonas, o paskui jis nusispjaudavo ir nusišluostydavo rankove burną. Taip buvo visuomet, ir visi žinojo, kad acto iš niekur kitur negaunama.

Užmiršau dar pasakyti, kad krosnies durys buvo geležinės ir ant jų buvo išlietas keistas dviratis vežimas, pakinkytas trimis arkliais. Vežime stovėjo žmogus su ilgu durtuvu rankoje ir šalmu ant galvos. Vidury kambario stovėjo didelis pušinis stalas, o už jo ilga vietinio darbo kanapa, neva minkšta, bet nelabai, nes vaikai kojomis ją išmynė ir ištrepsėjo, o niekam nematant ir šunys išgulėjo. Toliau prie sienos stovėjo dvi spintos, viena aklina uždaryta, kita su stiklu ir joje visokie indai, peiliai, šakutės. Taip pat šiame kambaryje buvo didelis minkštas mūsų bobutės krėslas ir kalvaratėlis su gražiai sušukuotais linais. Dar buvo ir staliukas su dideliu variniu virduliu, bet šiuo momentu jis buvo išneštas į virtuvę vakarinei arbatai virti. Šis kambarys kažkodėl buvo vadinamas „moterų kambariu“ ir jame vykdavo visas ilgų žiemos vakarų ūkiškas gyvenimas.

Kai jau užžiebta lempa, čionai ateidavo mūsų bobutė, motinos motina, nes po pietų ji miegodavo gretimame savo kambaryje. Ji pašaukdavo Ruzią, 15–16 metų mergaitę, kuri padėdavo jai pakilti iš

lovos, surasdavo lazdą atsiremti ir palydėdavo į „moterų kambarį“. Čia bobutė atsisėdavo į savo didelį krėslą ir imdavo verpti linus arba vilnas. Iš to verpalo ji paskui pati numegzdavo kojines visiems vaikams arba duodavo pažįstamoms kaimietėms ką nors išausti.

Tuoj po to ateidavo tarnaitės, kartais ir samdinės padirbėti ką nors. Darbai buvo įvairių įvairiausi, kaip antai plunksnų pešiojimas, aguonų, pupelių aižymas ir panašūs. Iš nesuskaitomos galybės kaip tik pačios bobutės išaugintų žąsų ir ančių prisirinkdavo irgi galybė plunksnų – maišų maišai; tai ir reikėdavo daugybės darbo rankų visoms šioms plunksnoms sudoroti. Keletą darbininkų atsimenu. Antai Julka ir Ruzia iš Hlebovcų. Jos nuolat ateidavo ir buvo kaip saviškės. Ir dar atsimenu jas dėl to, kad buvo geros darbininkės. Aplink didelį stalą susėdavo visos ir prasidėdavo darbas, iš pradžių nesklandžiai, nes kaskart kam nors reikėdavo atsitraukti nuo jo, o paskui jau eidavo kaip reikiant; ir ant stalo kūpsodavo didelė nupešiotų plunksnų krūva, siekianti net kabančią mūsų nutupėtą lempą. Didelė suirutė būdavo, jei kuris nors darbo dalyvis sučiaudėdavo – tuomet pakildavo pūkų debesys ir po kambarį ilgai sukinėdavosi nelyginant snaižės. Aš labai to laukdavau, nes man ta minutė būdavo labai įdomi, o bobutė bardavosi, mergos cypdavo ir ginčydavosi.

Kitą sykį buvo pešiojami skudurai – mat bobutė sumanė išpešioti didesnę kiekį įvairiausių skurliukų, suverpti juos iš naujo ir išausti audeklą. Mums, vaikams, buvo įdomu, kas iš to išeis, bet dar įdomiau buvo ardyti visokiausius audeklų gabaliukus, ypač jei jie būdavo gražių spalvų arba šilkiniai. Tikrai šis bobutės sumanymas buvo įvykdytas, bet audeklas išėjo kažkoks blankus ir ne toks gražus kaip laukta.

Dirbant būdavo giedamos kartais šventos giesmės, kartais dainuojamos šiaip dainos arba pasakojamos visokios pasakos, būtos ir nebūtos istorijos. Viešpataujančios kalbos buvo baisus lenkiškas žargonas, jeigu tekdavo kreiptis į senąją poniją, tai yra mano bobutę, arba gudų kalba, jeigu senoji ponia nekreipdavo dėmesio, užsnūsdavo ar šiaip nedalyvaudavo pokalbyje. Nuotykius pasakoti ypač mokėjo Seibaikpolės gyventoja Baturicha, prie kurios kažkaip visai nelipo poniška lenkų kalba ir, nepaisant to, kad ji ištarnavo Lebiodkaje ilgus metus, ji ir jos sūnus Antanas išlaikė gryną savo gimtąją kalbą. Jos pasakojimai buvo labai įdomūs. Štai vienas jos pasakojimas, kurį, man prašant, vėliau pakartodavo jos sūnus: „Heta byla užė dauno dauno. Adzin čalaviek z našoj vioski pramanul isci niekudy dalioka dalioka. I šou jon kolki džion ci kolki niadzal, dyž zachaeieu jesci. Ažno bačyc chata dy čalaviek na usloni siadzic i niešto robic. Pryjšou jon da toho čalavieka i prosič jesci. „Dobro“ – kaže toj čalaviek, a sam niešta luščyc, i kidaje u harščok, pačkaj krychu, hutka budzie viečera. A šio heta ty kidaješ u harščok, pytaje jon toho čalavieka. „Heta luščencyki“, – atkazyvoje jon. Paslia dali viečeru, zvaryuшы tych luščencykou. Padarožny dabro padjeuшы stau uhladacsa što to za luščencyki, tolki zirk, o heta byli myшы.“

Kitą sykį, seniai seniai, pasakojo Baturicha, vienam žmogui teko keliauti toli toli. Visaip buvo: jam teko eiti pėsčiam ir važiuoti. Vieną sykį teko jam važiuoti per didelį tamsų mišką, ir ten užpuolė jį plėšikai. Jis neturėjo ginklą, bet jo skrandos kišenėje buvo dešros gabalas, tad jis išėmęs jį atkišo plėšikui į akis ir sako: „Pasitrauk, nes tuoj nušausiu.“ Plėšikas nusigando, o tas žmogus laimingai pasiekė miestą. Atvažiavęs tenai užėjo į karčemą pasistiprinti ir sėdėdamas už viešo stalo papasakojo savo nuotyki. Paskui jis vėl keliavo toliau ir štai miške vėl buvo plėšikų sulaikytas. Šį kartą jis jau turėjo pistoletą, nes, bijodamas panašių nuotykių, nusipirko jį mieste. Plėšikui pareikalavus pinigų, jisai stvėrėsi to ginklo ir atstatė priešui į veidą, bet plėšikas nenusigando, sakydamas: „Žinau, žinau, kokis tavo pistoletas, gali šauti, jei nori.“ Keleivis šovė ir nušovė plėšiką. Pasirodė, šio plėšiko būta tarp tų žmonių, kuriems keliautojas karčemoje papasakojo savo nuotyki.

Kartais buvo ir baisesnių pasakojimų. Pavyzdžiui, apie piktas dvasias, apie numirėlius, ir tuomet baisu būdavo nueiti į gretimą kambarį. Tada laukdavai, kol kitame, valgomajame kambaryje užžiebs žiburį ir ims ruošti stalą vakarienei. Viena moteriškė papasakojo, kad kažkoks žmogus pasikoręs ir jį palaidojo, bet jis dažnai pakyląs iš grabo ir keliaująs naktimis. Jos dėdė tikrai jį matęs vieną sykį. Buvo mėnesiena, šviesu kaip dieną ir didelis šaltis; šis pakaruoklis – vieni griaučiai – apie vidurnaktį bėgo nuo Santekių kaimo, ten, netoli Vosyliškiu, per sušalusius raistus į Lebiodka pusę, net buvo girdėti, kaip barškėjo jo

pliki kaulai. Kita moteriškė sakė, kad tokiems numirėlių pasivaikščiojimams galima padaryti galą, reikia tik pakviesti kunigą, kad pašlakstyti šventu vandeniu, o kita sakė, esą jos močia tokiu atveju pataria atkasti grabą, nupjauti numirėliui galvą ir padėti ją kojų gale, tuomet numirėlis negali rankom pasiekti galvos, kad užsidėtų ją ant pečių, ir iš grabo neišeina. Tuomet aš negalėjau suprasti, kodėl niekas nepanaudoja vienos ar kitos priemonės, kad šis nabašninkas daugiau naktimis nebėgiotų. Apskritai ten, apie Zahorną, Artišius, Dvarčėnus, esą piktų dvasių ir velnių – jie gyvena raistuose, bet apie vidurnaktį išeina ir šiaip pasivaikščioti plačiais vieškeliais, o ypač kapinėse. Vieną sykį mūsų eigulys Vincukas, kuris gyvena Vonioncuose, pats matė ar velnią, ar šiaip piktą dvasią. Buvo taip: eina jis keliu ir prieidamas prie kryžiaus, kuris buvo pastatytas miške 1863 metų sukilimui paminėti, mato: stovi žmogus kaip žmogus, tiktai vis nuo savęs kažką renka. „O ką jis nurinkinėjo? – paklausė vienas berniokas mūsų draugų. – Gal utėles?“ – „Ne, ne utėles, nes jei būtų utėlės, jis jas muštų.“ Paskui staiga šis žmogus tirpo ištirpo kaip rūkai ir išnyko.

Tokie pasakojimai buvo labai baisūs. Ir nieko nuostabaus, kad atrodė, esą už pabalusio, šalčio gėlėmis ir visokiais raštais pasidabinusio lango, kur mėnulis melsvais spinduliais apšviečia didelę sniego lygumą, net knibžda visokių velnių... Ir kartais, kai nuo šalčio subraškėdavo tvora, atrodė, kad čia pat dedasi kažkas negera... Bet štai jau vakarienės metas, atsidaro aprūkusios virtuvės durys ir įeina mūsų užvaizda Lapinskas, o paskui jį – stipri merga įneša dideliausią virdulį. Lapinskas klausosi valandėlę baisių pasakų, paskui pastebi, esą negerai prieš naktį kalbėti apie piktas dvasias, mat velnias dažniausiai ten ir pasirodo, kur apie jį kalbama. Ir čia gali taip atsitikti. Pasirodys, tik vaikus išgąsdins. Kažkaip apie geras dvasias niekuomet nebuvo kalbama, ir aš apie jas tik vėliau sužinojau. Taip pat sužinojau, kad tarp piktųjų ir gerųjų dvasių yra dar vidutinės, mažiau ar daugiau piktos, kartais ne visai blogos. Jos gyvena visur, bet daugiausia raistuose, kartais ir trobesiuose, ypač arklidėse. Vadinamos jos visaip: pas mus, apie Lebiodką, kur jų irgi būta, pavyzdžiui, Keturkių pelkėje, vadindavo jas Raisto dėdė (dziadzka z bolota). Raisto dėdžių nuotaika labai nevienoda, ir žmogus nežino, ko iš jų galima tikėtis. Jie kartais mėgsta krėsti žmonėms visokias išdaigas, o mėgstamiausias jų užsiėmimas – tai nakties metu vedžioti paklydusį žmogų. Taip ir buvo vienam žmogui: jis važiavo naktį nuo Sabakincų namo, jam atrodė, kad jau netoli jo sodyba, tik staiga arklys įklimpo į balą; pastebėjęs, kad per daug nukrypo į kairę, žmogus pasuko dešinėn, pavažiavo kiek – ir vėl tas pat. Taip ir važinėjęs pusę nakties, pagaliau nusikamavęs sustojo ir čia staiga išgirdo: „Ka ka ka ka!“ Tada jis suprato, kad Raisto dėdė jį vedžioja. Bet Raisto dėdė kartais nežinia už ką pyksta ant kokio gyvulio, arba, atvirkščiai, kokį nors gyvulį globoja. Dažniausiai tatau esti arkliai. Raisto dėdė, pamilęs kokį arklį, visokeriopa globoja jį, naktį atneša jam gero pašaro, avių, arklys pasidaro riebus, gražus, miela žiūrėti. Užtat kurio arklio nemyli, nukamuoja jį visiškai. Per naktis jodinėja ant jo, o prieš auštant pastato į pravarynę. Ryte ateina šeimininkas ir mato – arklys sukaitęs, net putoja. Jei arklys geras ir ūkininkas nenori jo parduoti, tai reikia padaryti taip, tarsi norėtum jį parduoti, būtent išvesti į kermošių, siūlyti jį visiems, bet už tokią kainą, kad niekas nepirktų. Pasukui, kai parveši arklį namo, jau viskas bus gerai, Raisto dėdė jo nebekankins. Įdomu, kad Raisto dėdei patarnauja mažas žvėriukas žebenkštis, todėl jį dažnai ir galima pamatyti arklidėse.

Raisto dėdė kartais draugauja su kai kuriais žmonėmis ir aiškiai juos globoja, lygiai kaip ir arklius. Apie keturis kilometrus nuo Lebiodkos yra Artišių kaimas. Jo gyventojai kalba su aiškiu lietuvišku akcentu ir vartoja daug lietuviškų žodžių, už ką kiti tyčiojasi iš jų. Ten gyvena ūkininkas Sergejus, „strošnas“ medžiotojas. Jo galva tiek pramušta, kad jis palieka visus darbus ir eina medžioti. Jei tik pasirodo koks ypatingas paukštis ar žvėris, Sergejus jį tikrai suieškos ir nušaus. Visi apylinkės medžiotojai pavydėdavo jam tokio pasisekimo, nors Sergejus teturėjo seną ilgą aprūdijusį šautuvą ir paprastą gauruotą šuniuką. Jau seniau kai kas įtardavo, kad Sergejus draugauja su Raisto dėde. Ir tik vėliau viskas paaiškėjo galutinai. Vienas žmogus vėlai rudenį, kai jau pelkėse žolės ir nendrės buvo visai parudusios, pamatė tokį vaizdą: Raisto dėdė, stovėdamas kupste, laikė už ausų kiškį, o Sergejus taikė į jį iš savo šautuvo.

Kaip atrodo Raisto dėdė, niekas tikrai nežinojo. Tik sakė, esą jis nedičkis, juodas, kiek panašus į iškasto juodalksnio kelmą, kaip ir tie kelmai, kurie pas mus gulėjo už sodo. Ten buvo iškirstas alksnynas, iškasti kelmai, visas plotas paverstas pieva.

Raisto dėdė buvo ir baisus, ir kartais geras. Aš vieną sykį sapnavau jį – jis buvo vidutinio ūgio, neryškiai juodas, pamatęs mane lyg norėjo pulti, ir aš nežinojau kur dėtis; bet čia įvyko netikėtas dalykas, jis prišokęs pakuteno man pilvą, prasijuokė ir išnyko.

Jeigu Lebiodkos name būta Raisto dėdžių, tai veikiausiai palėpėje po stogu, nes ten riogsojo nesuskaitoma galybė visokių griozdų, sulaužytų kėdžių, kalvaratėlių, senų „kuparų“, batų, dantračių nuo ūkio mašinų, net senobinių parėdų – krinolinų su visokio didumo ratais. Ten slūgsojo baisybė dulkių, buvo tamsu ir nejauku. Nakties metu ten dėjosi keisti dalykai ir ne vieną sykį girdėjau smarkų bėgiojimą ten ir atgal, paskui cypimą: čii čii čii... O dienos metu nuėję tenai pabaidėm didelę pilką pelėdą, kuri išskrido pro langelį stoge, o ant molinio grendymo gulėjo apėsta žiurkė. Sodininkas sakė, kad ten būta ir kiaunių.

Vieną sykį aš, rodos, tikrai mačiau Raisto dėdę. Buvo taip: mes pirmą sykį nuvažiavome į svečius pas dėdę Lunkevičių, toli toli, už Nemuno, net apie Zietelą. Važiavome atgal didelėm porinėm „drobynom“, buvo mėnesiena, gražu ir šviesu. Teko važiuoti per didelį mišką, o vienoje vietoje privažiavome skynimą, kuris buvo apsėtas grikiais, ir tuo metu kaip tik grikiai žydėjo, ir visas skynimas atrodė kaip balta kvepianti jūra, tik joje šen ir ten riogsojo juodi apdegę kelmai. Aš žinojau gerai, kad tai kelmai, bet vienas kelmas buvo kitoks, ir aš į jį atidžiai žiūrėjau, o paskui aiškiai pamačiau, kad jis kruta. Jis buvo juodas kaip ir kiti, bet labai panašus ir į žmogų, ir į vilką – trumpai tariant, taip ir turėjo atrodyti Raisto dėdė. Vėliau, kai aš dar paaugau, vieną sykį pasiprašiau Sergejų, kad jis mane paimtų su savim medžioklėn, ir neišlaikiau nepaklausęs, ar tiesa, kad jam Raisto dėdė kiškius rodo. Sergejus dievagojosi, kad tai netiesa, ir įrodymui čia pat persižegnojo.

Kaip ir visuomet, kai susirenka įvairūs žmonės įvairių darbų dirbti, nuotaika ir kalbų turinys esti įvairus. Taip ir Lebiodkoje per tuos darbo vakarus nuotaikos ir kalbos būdavo nevienodos. Kartais buvo kalbama apie kaimynus, apie mergaites, išleistas už vyro į tolimą kraštą, apie kitos parapijos šventę ir t. t. Buvo tokia tarnaitė Fruzia, ji anksčiau tarnavo kažkur apie Rodunę. Ji sakė, kad žmonės ten kalbasi tik lietuviškai, vyrai dėvi išleistus ant kelnų marškinius, o moterys eidamos į bažnyčią labai gražiai pasipuošia karoliais ir kaspinais. Ten yra tokia upė Dzitva, o jos pakraščiuose plačios balos, kuriose peri daugybė visokių paukščių – gervių, baublių. Man tai buvo labai įdomu ir aš vis ją klausdavau, kokių paukščių ten dar esama. Būdavo, paklausiu, ar yra ten toks ir toks paukštis, Fruzia sako, kad yra. Apie visus man žinomus paukščius paklausiau ir, pasirodo, visų jų esama Dzitvos pelkėse. O žuvų kokių ten! Šamai tokie, kad, padėjus jį ant vežimo, uodega velkasi žeme... Ten esąs toks kaimas, o jame pilna žalčių. Kai vaikai susėda ant grindų aplink dubenį, iš visokių urvų jie sėlina prie dubens pieno gerti. Tuomet vaikai gena juos, šaukštais suduodami per galvas. Tų žalčių esą pilni tvartai, ir vasarą, kai išveža mėšlą rugiams, randa jų tenai kamuolių kamuolius. Bet „gigūnai“ (taip gudai vadino lietuvius) jų nebijo. Tik vieną sykį buvo taip: viena moteriškė turėjo karvę. Ryte atėjusi melžti pamatė didelį žaltį, apžiojusį karvės spenį ir žindantį pieną. Ji paėmusi spragilą ir užmušusi žaltį. Po to karvė liko nelinksma, maurojo visą dieną, pieno sumažėjo – taip ji gailėjosi užmušto žalčio. Man irgi baisiai pagailo žalčio – kam šita moteriškė jį užmušė. Aš irgi norėjau, kad pas mus, Lebiodkoje, būtų žalčių, aš jiems pastatyčiau dubenį su pienu, kad jie gertų kiek tik norėdami. Bet, deja, apie Lebiodką nebuvo žalčių ir paskui, kai aš jau buvau gimnazistas, maišais gabėčiau žalčius iš tolimų girių ir paleisdavau juos aplink namus, bet įveisti jų nepasisėkė.

Tiesa. Dar buvau visai mažas, kai vos nepagavau žalčio. Važiavome su mama mažu vieninkiu vežimėliu nepamenu iš kur, tik žinau, kad nuo Zieziulkos pusės, ir jau įvažiuojame į mūsų pušynėlį. Ten, kur baigiasi pieva ir prasideda miškas, auga keli dideli gluosniai. Žiūriu – po vienu gluosniu susisukęs guli gražus žaltys ir šildosi įsaulyje. Norėjau šokti iš vežimėlio, kad jį pagaučiau, bet mamytė, kuri baisiai

bijojo visokių roplių, neleido. Aš tik stipriau pavariau arklį, ir kai tik parvažiavome į kiemą, bėgte nubėgau į miškelį prie to gluosnio, bet, deja, žalčio nebebuvo.

Kitais vakarais buvo dainuojama įvairios gudiškos dainelės lyriškom, švelniom gaidom ir, kaip paskui pasirodė, daugelis tų dainų buvo lietuviškų dainų vertimai, o motyvai irgi lietuviški. Kitos, sprendžiant pagal turinį, kilusios iš Ukrainos ir jų motyvai buvo ukrainietiški. Kai kurios jų giliai man įstrigo, ir aš jas išmokau mintinai.

Labai patiko „Prylecieli husi da čužuho kraju, pamucili vodu na cicham Dunaju...“ Aš aiškiai įsivaizduodavau pilkas žąseles – žinoma, jos laukinės – atskridusias į gražiąją Dunojaus upę ir sudrumstusias jo vandenį; turbūt jos nusileido arti kranto, seklumoje, kad galėjo sukelti dugno padrumzlius. Kita dainelė, labai man patikusi, buvo „Oj ty rečka, rečenka, čemuž ty nipolnaja. Cemuž ty ni polnaja, u berehach ni rounaja. Jak žež mnie rounaj byc, ludzi chodiac vodu pic; ludzi chodiac vodu pic, Jasienka kania poic...“ Aiškiai mačiau tada vingiuotą upelį, sruvenantį per pievą, aukštais, bet griūvančiais krantais; taigi dėl to, kad aukšti ir griūva – upelis yra nelygus... Taip pat įsivaizdavau ir tą berniuką, vedantį girdyti arklį; jis kažko nuliūdęs, turbūt našlaitis... dėl to ir visa dainelė tokia liūdna.

Taip pat lyriškai mane nuteikdavo daina „Oj jechau kazak s Čornaho Mora zabi u halubka, halubka vdova...“ Kas tas kazokas, klausiau aš paskui tetulės. Tuomet prasidėdavo ilga istorinė pasaka apie kazokus, apie žmones, kurie nenorėjo kęsti priespaudos, bėgdavo į Ukrainą ir ten, Dnepro žemupy, sudarė stiprią kariuomenę, kuri daug kartų puolė Lenkiją, ugnimi ir kalaviju sulygindama su žeme miestus ir dvarus. Tie kazokai buvo gražūs vyrai, turėjo puikius žirgus, patys buvo pasipuošę margais rūbais ir nešiojo aukštą, į šoną pakreiptą kepurę. Jų arkliai buvo tokie greiti, kad galėjo lenktyniauti su vėju, o jų lankai ir šautuvai tokie taiklūs, kad iš padebesių numušdavo skrendantį sakalą. Štai ir toje dainelėje pasakyta, kaip kazokas nušovė pilkąjį karvelį ir paliko verkiančią našlę...

Ir vėl kita daina apie kazoką, bet ši linksma: „Akazausia kazak na salodkam miadu, hulaj, hulaj maladzica, ja da domu daviadu...“ Čia aš irgi sužinojau, kad kazokai mėgdavo ulioti, gerti, šokti; jie mūvėjo plačių plačiausias kelnes ir raudonus batus su sidabro pentiniais... Iš kurgi tas kazokas čia atsirado? O jei yra, tai turbūt išžudęs visus ponus, dūmais paleidęs sodybas, kaimus... Ir čia aš giliai susimąstydavau. Bet nei viena daina nepaliko man tokio gilaus įspūdžio kaip ta, kurioje kalbama apie kranklį, atnešusį žmogaus ranką su žiedu. Iš po debesies pamiškėje nusileidžia juodas kranklys. Snape laiko baltą ranką su aukso žiedu ir šaukia savo vaikus lesti. Sesė jį klausia, iš kurio krašto vėjas jį atnešė, kieno ta ranka su aukso žiedu? Ten už kalnų buvo aršus mūšis, jaunuolių kraujo upės tekėjo, tūkstančiai galvų krito. Ant kapų, lyg duobkasiai, kaukia vilkų gaujos, motinos gailiai verkia, krūtinėmis puola ant sukastos žemės. „Žinau dabar, – tarė sesė, – kas užmuštas, kieno ši baltoji ranka, aš šį aukso žiedą mylimajam padovanojau.“

Ši dainelė buvo daug kartų dainuota ir aš vis prašydavau mergaičių, kad ją dar padainuotų. Mano tetulė dažnai mums pasakodavo apie istorinę praeitį, šios dainos proga irgi buvo atskleistas tolimos senovės puslapis. Mat šis kraštas, kur gyvename, vadinasi Lietuva, jos gyventojai lietuviai. Krašto valdovai, kunigaikščiai buvo sukūrę stiprią valstybę, turėjo didelę kariuomenę, užpuldavo kryžiuočius, lenkus, gudus. Visas mūsų kraštas buvo apėjęs tamsiais miškais, ir neperbrendami raistai skyrė Lietuvą nuo kaimynų, bet lietuviai žinojo miško kelius, takus tarp raistų. Jų arkliai buvo nedideli, užaugę miškuose, ir drąsiai vaikščiojo net po klampynes. Jodami į karą, lietuviai trimituodavo ilgais iš tošies padarytais trimitais, ir jų garsas aidėjo per miškus ir pelkes. (Tokį trimitą aš mačiau pas skerdzių, kuris ganydavo bandas Lebiodkos apylinkėse. Ypač rudenį jo garsai būdavo dažnai girdimi.) Vieną sykį lietuvių kariuomenė smarkiai sumušusi totorius. Lietuvių valdovas Švitrigaila vijosi juos ir pasivijo netoli Lebiodkos, štai toje pusėje, kur vakare būna raudonas dangus. Ten yra Seibakpolės kaimas, kur Švitrigaila ir pasivijo totorių vadą Seibanį, bet jis paspruko, ir antrą sykį lietuvių kariai jį užklupo truputį toliau, prie to paties Lebiodkos upelio. Ten jis ir buvo užmuštas, ten padėjo galvas jo kariuomenės

likučiai. Aš buvau toje vietoje. Ten stūkso piliakalnis, o vieta pavadinta Kurhany¹. Ten vieną sykį mūsų kaimynas kasė duobę ir iškasė kardą ir senobinės „kolčugos“ – grandžiuotų marškinių liekanas.

Tenai juodasis kranklys ir galėjo rasti nukirstą baltą ranką su aukso žiedu, nes toje pusėje viskas atrodo nepaprasta. Iš tos pusės niekuomet nešviečia saulė, tik vakarais dangus būva raudonas, tarytum gaisras, o vasarvidžio naktimis ten tvyro šviesa. Ten stovi dvi didelės guobos, ir kai dangus esti raudonas, jos aiškiai matomos, lyg juodi griaučiai ties milžiniška kalve. O už tų guobų, ten, kur baigiasi regratis, tamsuoja miškas. Ir kažin kas yra tame miške, ir kažin kiek toli jis nueina... Argi yra kas buvęs jame, ne pakraštyje, o ten toli toli, kur galbūt nėra jokio kelio, o vien milžiniškos pušys rausvais kamienais ir keistai susukusios šakas. Kažin ar tenai ir dabar nėra lietuvių kariuomenės, ar nestovi kur pririšti prie medžių palši nedideli arkliukai storais kaklais ir mažom galvutėm? Galbūt tie tolimi trimito garsai, kuriuos girdėdavau ūkanotą rudens rytą, atskrisdavo net iš tenai... Ir tai ne skerdžius trimitavo, bet šarvuoti kariai... O kiek kartų aš mačiau kranklį, skrendantį iš anos pusės! Jis šaukė krum krum, ir jo balsas buvo nepaprastas, ne toks kaip kitų paukščių, ir tikrai jis skelbė svarbų įvykį. Aš nesuprasdavau kranklio kalbos, bet nujausdavau, ką jis sako. O kai ateidavo ruduo, kai iš lauko jau būdavo suvežti paskutiniai pėdai, kai šaltas vėjas draskydavo paskutinius geltonus lapus nuo senų liepų, iš anos pusės, kaip tik iš tos pusės, kur saulė niekuomet nešviesdavo, traukdavo nesuskaitomi varnų, kovų ir kuosų pulkai. Jie traukė žemai, taip, kad prilėkė prie mūsų aukštų liepų, turėjo jas aplenkti arba pakilti viršum jų. Ir iš kur jų tiek? Ištisom valandom traukdavo tie paukščiai ir nebūdavo pabaigos. O kartais jie nusileisdavo mūsų pievoje už sodo ir ten ilgai kryptinédavo, knaisinédavo, išpešdami samanas iš tarpo žolių. Ir aš gailėjaus, kad nemoku paukščių kalbos, gal sužinočiau, iš kur jie traukia. Bet vis tiek aš bėgdavau į galą sodo, kur buvo kirpta gyvatvorė, o už jos pieva, varnų pilna. Tuomet aš pasislėpdavau tvoros tankumyne, kad, paukščių nematomas, galėčiau juos stebėti. Tikrai jie manęs nepastebédavo ir kartais priedavo taip arti, kad aš aiškiai matydavau melsvai baltas kuosų akis.

O kartais rudenį stodavo tylios, ramios dienos. Rytaiš boluodavo tirštos ūkanos, kad aplinkui nieko nematyti. Lyg balta jūra, kur tik pažiūrėsi. Nei mūsų šilelio, nei Holovičpolės nesimato, net ir mūsų senos milžiniškos liepos paslėptos rūkuose, ir kur žinojai jas esant, kažkas neaiškiai tamsuodavo, lyg kokie kalnai. Tuomet visas pasaulis kitoks, tai ne kiemas, ne namas, apskritai ne Lebiodka, bet kitas pasakiškas kraštas. Tame krašte tą valandą gali įvykti nepaprasti įvykiai, ir niekas nenustebtų, nes visa aplinka yra stebuklinga. Ir kas žino, ar iš Kurhanų kapų, iš po žemės, šią valandėlę neišjoja totorių kariai, apsitaisę grandžiuotais marškiniiais ir apsiginklavę lankais. Klausau, ar neišgirsiu trimito, bet lyg tyčia jo negirdėti. Tik štai – koks keistas garsas... kaip tik iš tos pusės... Vėl nutilo... Vėl girdėti... kei ga gak... jau visai aiškiai, rodos, iš viršaus. Keliu galvą ir štai kiek aukštėliau liepų matau žąsų virtinę. Jos atrodo visai juodos ir girdėti, kaip šlama jų sparnai, bet neilgai; vos išnirusios iš balsvų rūkų, vėl dingo juose...

[...]

* * *

Noriu dabar papasakoti apie mūsų šeimos santvarką. Mano tėvas, metęs privačią tarnybą Krasnojėje, gavo valstybinę tarnybą Varšuvoje. Tačiau tai nevertė nuolat būti vienoje vietoje, ir jis dažnai važinédavo į Petrapilį ir į kitus Rusijos miestus, nes buvo prityręs statybininkas, o kartu ir chemikas, todėl dažnai gaudavo iš valdžios specialius uždavinius. Dažnai jis būdavo komandiruojamas ir į užsienį, ir pats labai mėgdavo tas keliones, sakydamas, kad tada jis tikrai pailsi. Būdinga, kad visi jo keliai eidavo per Lebiodką; ar važiavo jis į Paryžių, ar į Petrapilį, ar į Sibirą – vis tiek vienai arba dviem dienom užsukdavo į Lebiodką.

¹ Gudiškai „piliakalnis“.

Gyvendamas Varšuvoje, tėvas turėjo ten butą (Marszałkowska ul. 60 m. 3) ir motina su vyresniais vaikais, besimokančiais gimnazijoje, irgi ten gyveno, išskyrus vasaros atostogas, Kalėdų ir Velykų šventes, kurias praleisdavo Lebiodkoje. Mūsų buvo penki vaikai: vyriausias Jurgis, antras pagal amžių Vackus, paskui aš, paskui sesuo Hela ir pats jauniausias Stasys. Jaunesni vaikai, kurie dar nesimokė gimnazijoje, gyveno Lebiodkoje tetulės Korbutienės globojami. Be to, Lebiodkoje gyveno mūsų senelis, arba diedukas, su savo antrąja žmona „babcia Stasia“, pirmoji jo žmona, gimusi Ryllo-Bykovskytė, mano tėvo motina, buvo mirusi seniai, ir aš jos nepažinau. Mano seneliai dar turėjo dvariuką Eleonorvilį Latgaloje, netoli Livenhofo stoties, ir kartais gyvendavo Lebiodkoje, kartais ten, bet paskui jie aną dvariuką pardavė (rodos, apie 1894 metus) ir persikėlė gyventi į Lebiodką, kur abu ir mirė, pirma diedukas, paskui bobutė. Be to, Lebiodkoje gyveno ir kita bobutė – motinos motina.

Lebiodkos dvaras susideda iš Lebiodkos siaurąja šio pavadinimo prasme ir iš Terespolio palivarko, kurį tėvas pirkė iš savo pamotės, kažkaip apėjęs draudimą pirkti žemę katalikų tikybos žmonėms. Kiek aš prisimenu, Terespolyje jau nebebuvo jokių trobesių ir jis sudarė vieną ūkinį vienetą su Lebiodka. Tikrai dar stovėjo ten dvi labai senos piramidinės tuopos ir buvo šulinys, kuris po truputį užslinko žemėm ir ilgainiui visiškai išnyko. Dabar (gal jau nuo 1900 metų) nebėra nei tų tuopų, o ir pats Terespolio vardas mažai kam bėra žinomas. Ši vieta tapo Zieziulka. Kaip kilo šis vardas – nežinau, gal todėl, kad anose dviejose tuopose dažnai galėjai pamatyti gegutę (zieziulka – gudiškai „gegutė“). Vėliau prie Lebiodkos prisijungė dar kitas, Holovičpolės, palivarkas, kurį tėvas irgi nuo bobutės Stasės pirkė, o dar vėliau, kai buvo panaikintas suvaržymas katalikų tikybos žmonėms pirkti žemę, tėvas iš Franckevičiaus įgijo Rohačouščinos dvariuką, maždaug už poros kilometrų nuo Lebiodkos.

Lebiodkoje stovėjo didelis medinis tipiškas senų dvarų namas, dengtas gontais, su didelėmis įstiklintomis gonkomis iš kiemo pusės, plačiu balkonu ir mansarda viršuje. Iš sodo pusės – didelė veranda po stogu, paremtu baltais mediniais stulpais ir laipteliais į sodą. Kitame namo gale „juodas“ įėjimas į „piekarnią“ ir virtuvę. Name buvo tokie kambariai: be žinomo „moterų kambario“ greta jo – „dieduko kambarys“, „valgomasis kambarys“, „vaikų kambarys“, „miegamasis kambarys“, „paukščių kambarys“, didžiausias „svečių kambarys“ arba „salionas“, du „kabinetai“, toliau, prie „piekarnės“, „akmistrinės kambarys“, „tamsioji“, „virtuvė“, didelis sandėlis valgomiems daiktams „spižornė“ ir pagaliau „salka“ viršuje, kurioje tik vasaros metu gyveno tetulė, nes ši patalpa buvo nekūrenama.

Šis namas, su kuriuo susiję geriausi mano mažų dienų atsiminimai, buvo nugriautas 1901 metais ir jo vietoje pastatytas daug didesnis dviejų aukštų mūrinis namas, kuris ten tebestovi. Senojo namo tebuvo palikta nedidelė dalelė su veranda, ir ši dalis, kiek perdirbta, buvo perkelta į sodą. Paskui, po Didžiojo karo, Hela perkėlė šį namą į Kopciuha, kol per ištikusį gaisrą ir šis sudegė.

Iš dieduko laikų Lebiodkoje buvo užsilikę seni mediniai ūkiški trobesiai, tėvas paeiliui juos nugriovė ir pakeitė naujais, kurių dalis buvo mūriniai, kiti – pusiau mūriniai. Svarbiausi trobesiai buvo: namas tarnautojams „oficyna“, namas, kurį pastatė diedukui sode, didžiulis klojimas, dvi arklidės, tvartas galvijams, du tvartai kiaulėms, malūnas su motoru ir greta jo kalvė, sena kalvė pamiškėje, keturios stoginės, trys kumetynai, kiekviename po kelis butus, paukštynas, šešios daržinės, svirnas, trys vaisinės (trobesiai vaisiams sukrauti), keletas rūsių daržovėms ir kiti mažiau svarbūs trobesiai. Be to, Holovičpolės ir Rohačouščinos palivarkai turėjo savo ūkio trobesius. Tėvas labai mylėjo savo ūkį ir nuolat prasimanydavo ką nors nauja jį plėsdamas ir gerindamas. Buvo pagerintos visos pievos, kurių Lebiodkoje nemaža, buvo iškasti grioviai joms nusausti, iš laukų ir pievų suvežti akmenys ir sudėti į trobesių sienas, nudrenuoti visi laukai, iškirsti krūmai ir menkos vertės medžiai, užtat buvo pasodintas nemažas miško plotas. Bet mano tėvas ypač rūpinosi sodu ir medelynu, kurie iki Didžiojo karo laikų buvo vis plečiami ir bendras jų plotas tuo metu jau siekė apie 20 ha. Kiek man yra žinoma, naujas Lebiodkos sodas pasodintas apie 1867 metus, o medelynu pradėta verstis apie 1885 metus. Medelynas patenkindavo vietinę rinką, bet vaisiams vietinės rinkos buvo per maža ir reikėjo jos ieškoti kitur. Tais laikais tai buvo nesunkus uždavinys, nes didžiulė Rusija su dideliais miestais, kaip Petrapilis, Maskva,

Varšuva, vaisių reikalavo neribotai. Neilgai trukus Lebiodkos vaisiai įgijo gerą vardą ir ne kartą buvo apdovanoti visokių laipsnių medaliais Rusijos parodose. Atėjus rudenii Lebiodkos sode darbas virte virdavo: darbininkai, prižiūrimi visų tuo reikalu mobilizuotų šeimos narių, rinkdavo vaisius, veždavo į vaisines, kur jie buvo rūšiuojami, pakuojami, surašomi, kraunami į vežimus ir siunčiami į artimiausią geležinkelio stotį. Iš pradžių tai buvo Lyda (už 45 kilometrų), paskui, nutiesus naują geležinkelio liniją – Skribovas (maždaug už 20 kilometrų). Antroji darbo dalis – ruošti vaisių atsargas žiemai. Tam buvo skirtas didelis rūsys po namu. Beje, nemažai vaisių būdavo vežama savo reikalams į Varšuvą ir Petrapilį, nes visi šeimos nariai buvo dideli vaisių ėdikai, kas ypač pasireiškė vėliau, kai jau buvome gimnazistai, o paskui studentai, ir daugybė lankančių mus draugų sunaikindavo vaisių nesuskaičiuojamai. Medelyne irgi buvo nemažai darbų ne tik sodininkui su jo 4–5 padėjėjais, keliais praktikantais ir daugybe samdomų darbininkų, bet ir šeimos nariams, tiksliau tariant – man ir mano broliui Vackui, kuriems tėvas pavesdavo suskaičiuoti esamų medelių išteklius, surūšiuoti juos, nustatyti, kiek yra prigijusių skiepytų medelių vienmečių, dvimečių, trimečių, su vainikais, be vainikų, kiek kokios atmainos sodinukų tinkamų parduoti ir taip toliau. Tai buvo didelis darbas, kuriuo mes su broliu buvome apkrauti ir kurį brolis stengėsi suversti ant mano pečių, o aš stengiausi visai jo atsikratyti, bet nepavykdavo. Šis darbas buvo tuolab nemalonus, nes jį tekdavo dirbti paskutinėmis atostogų dienomis, kai kiekviena valanda brangi ir galėtų būti kur kas maloniau praleista.

Žymi sodo darbų dalis būdavo laistymas, purškimas visokiais fungicidais ir insekticidais, kenkėjų rinkimas ir visokeriopa kova su jais. Tėvas apskritai mėgo žemės ir sodo ūkyje įvairius eksperimentus, todėl vis buvo atvežami visokie nauji įrankiai, visokie chemikalai, pagaliau net bakterijų kultūros, skirtos kenkėjams apkrėsti. Ta proga vaikai, o ypač aš ir Vackus, gaudavome iš tėvo vis kokį nors specialų uždavinį.

Todėl aišku, kad Lebiodkos ūkis buvo nelabai panašus į kitus ūkius. Jam reikėjo daugybės tarnautojų, o dar daugiau darbininkų, ten nuolat buvo darbo ir nė vienas atėjęs samdininkas negrįždavo tuščiom, gavęs šio ar tokio darbo. Tad Lebiodka daugiau panėšėjo į įmonę negu į dvarą. Tuo labiau kad tenai vis buvo statomi kokie nors specialūs trobesiai, montuojamos mašinos, gręžiami arteziniai šuliniai ir panašiai. O tam buvo reikalingi tuos darbus mokantys žmonės, kurie atvažiuodavo iš miesto. Žinoma, šeimininkei, mano motinai ar tetulei, būdavo amžinas vargas ir jos neretai tuo skųsdavosi.

[...]

PAŽINTIS SU MIESTU IR GIMNAZJA

Būdamas vaikas, aš ilgą laiką nežinojau, kas yra miestas. Iš pradžių maniau, kad tai esą toks pats namas kaip Lebiodkoje. Tokiu namu aš vaizdavausi Vilnių, Varšuvą, bet vieną kartą mano mamytė pasiryžo aplankyti mūsų gimines, kurie gyveno Latvijoje, ir paėmė mane kartu. Reikėjo važiuoti pro Vilnių, ir tada aš pirmą kartą pamačiau miestą.

Pamenu, kad trys dalykai ypač paveikė mano vaizduotę ir aš vėliau savo įspūdžius pasakodavau jaunesniam broliukui ir seselei. Girdi, Vilnius – tai ne vienas namas, bet daugybė suklijuotų tarp savęs namų. Antras, irgi nuostabus dalykas: žvirbliai ten visai jaukūs ir prisileidžia žmogų per porą žingsnių. Štai kur galima būtų jų primedžioti. Trečias dalykas – tai neapsakomas dvokimas gatvėse. Tikrai, tuomet kanalizacijos nebuvo, o greta šaligatvių buvo grioveliai, kuriais virveno nešvarios dvokiančios srutos.

Čia daug žmonių, atrodo visi tarp savęs nepažįstami ir vienas kitam nepalankūs. Tarp jų daug apsilankusių blizgančiomis uniformomis, su kardais, panašiai kaip Vosyliškių „uriadnykas“, kuris kartais apsilankydavo Lebiodkoje. Ne! Nenorėčiau gyventi mieste.

Ir tuomet aš nesitikėjau, kad beveik visą gyvenimą teks gyventi miestuose, netgi didžiausiuose pasaulio centruose, kur ir žvirbliams nekoks gyvenimas.

Du vyresni mano broliai jau mokosi Varšuvoje, lanko ten penktąją gimnaziją, ateina ir mano eilė važiuoti į miestą. Bet tėvai pasitarę nusprendė dar palikti mane kaime, tik paimti mokytoją, kuris mane paruoštų egzaminams į gimnaziją. Tam reikalui buvo nužiūrėtas Vosyliškių pradžios mokyklos mokytojas Rakeckis. Buvo tai vienas iš tų valdžios emisarų, kurie iš Rusijos gilumos buvo siunčiami į Lietuvą ir į kitus pavergtus kraštus vietinių gyventojų rusinti. Ir nuostabus dalykas, kad daugelis šių emisarų, patekę aukštesnės kultūros įtakon, nutoldavo nuo savo tautos, pramokdavo lietuvių ar lenkų kalbos ir kartais taip nutautėdavo, kad negalima buvo jų atskirti nuo vietinių gyventojų. Taip atsitiko ir su mano mokytoju Rakeckiu.

Jis atvažiuodavo iš Vosyliškių tris kartus per savaitę, du kartus paprastomis dienomis ir sekmadienį. Atveždavo jį mūsų žmogus vienkinkiu vežimėliu. Atvažiavęs sekmadienį, jis paprastai užtrukdavo ilgiau, nes jam buvo malonu papietauti ir kartais pavakarieniauti, paskaityti knygų ir žurnalų, pasišnekučiuoti su mano bobute Reicheliene apie visas naujienas. Rakeckiu pramoga buvo pasivaikščioti ir po mūsų didelį sodą. Tuomet mano pareiga būdavo jį lydėti ir prikirsti skanių kriaušių, slyvų. Mano buvimas buvo ir dėl to reikalingas, kad viename sodo užkampyje mes, vaikai, padarėme slėptuvę kalei Etnai su šuniukais, nes kitaip šuniukai būtų buvę išžudyti, kaip paprastai daroma ūkiuose. Rakeckis vieną kartą kažkoku slaptu reikalu pateko į šį sodo užkampį ir pačiu nepatogiausiu momentu buvo kalės užpultas ir bėgo namo, baigdamas tvarkyti savo tualetą. Kad tai nepasikartotų, aš ėjau sargybą. Mano mokytojas atsivežė iš Vosyliškių rusų kalbos pradžiamokslį *Rodnoje slovo* ir Malinino-Burenino aritmetikos uždavinyną. Rusų kalbos aš pramokau greit, nes joje daug bendra su gudų kalba, nors dar ilgai, netgi jau besimokydamas gimnazijoje, į rusų kalbos rašinius įterpdavau gudiškus žodžius, iš ko tyčiojosi mano mokytojai. Pavyzdžiui, sakydavau, kad „sobaka brešet“, o ne „lajet“ arba „do chaty“ vietoj „domoj“. Keblumų turėjau su rusų alfabetu „kirilica“, nes kai kurios lotyniško alfabeto raidės, kaip antai c, g, n, p, y tariamos kitaip – taigi prasidėjo maišėtis, nes, rašydamas lenkiškai, pradėjau įterpti rusiškas raides arba atvirksčiai. Pamokos su Rakeckiu užtrukdavo dvi valandas. Po kiekvienos valandos būdavo pertrauka, per kurią eidavom pasivaikščioti po sodą. Kartais ir šiaip darydavom mažą pertraukėlę. Būdavo tai tuomet, kai prirašydavau pilną puslapį ir reikėdavo smėlio užberti nenudžiūvusį rašalą, nes anais laikais sugeriamojo popieriaus dar nevirtėdavo. Tada mokytojas siūsdavo mane į kiemą atnešti sauso smėlio saują, o ta proga aš ir užtrukdavau ilgiau, negu reikėdavo.

Artėjo ruduo, artėjo ir metas važiuoti Varšuvon rimtai ruoštis stoti gimnazijon. Bet važiuoti nesinorėjo, nes aš jau žinojau, kas yra miestas ir kaip tenai liūdna gyventi. O čia, Lebiodkoje, tokios gražios rudens dienos – jau kasa bulves, atėjo bobų vasara, oru plaukia sidabruoti voratinkliai, raudonomis kekėmis pasipuošę šermukšniai ir putinai. Sode baigia skinti paskutinius obuolius. Mūsų sodininkas Leonas Pruskis vadovauja savo padėjėjams, jauniems berniokams, kurie visi mano geriausi draugai. Pintinėmis jie neša puikius obuolius į vaisinę. Štai pintinės pilnos gelsvai baltų antaninių, raudonai išmargintų rudens dryžuotų, mažų raudonskruosčių Lietuvos pepinų, žinau, kad šie labiausiai tinka Kalėdų eglutei, – ir visus aš juos pažįstu nuo mažų dienų.

Darže stovi kanapių gubos – ant jų uždėtas, tarytum skrybėlė, praskėstas pėdas, kad žvirbliai neišlestų sėmenų. Nuo kanapių sklinda malonus gailus kvapas, o paukščiukai vis vien apie šias gubas skraidžioja, sukinėjasi ir vis tiek randa, kaip prie sėmenų prilįsti. Vienas iš jaunų sodininkėlių pamokė mane padirbti visokių spąstų paukščiukams gaudyti ir aš turiu jų pristatęs ant visų kanapių gubų. Kas rytą bėgu pažiūrėti, kas įlindo, ir dažniausiai randu zylę – didžiąją arba pilkąją, taip pat dažnai žaliukes, o vieną rytą atbėgęs radau puikų raudongalvį dagilį. Džiaugsmas buvo neapsakomas. Su paukščiuku rankoje bėgau namo, kad net pargriuvau už kažko užkliuvęs koja, bet paukščiuko vis tiek nepaleidau. Aš tų paukščiukų turiu jau pilną namelį, kurį kartu su broliu Vaclovu pasistatėme sode. Tame pačiame namelyje yra ir mano laukinės antelės; aš jas gavau iš jauno mūsų darbininko Motuzo, dabar jos jau užaugusios, beveik kaip senės.

Vištyno palėpėje gyvena mano karveliai, jų yra visokių, yra raibų kaip gegutės, yra juodų ir rudų. Dabar jau ruduo, karveliai baigė perėti, užaugino vaikus, ir tie jauni paukščiai savo ruožtu jau sudarė poreles.

Ruduo kaskart atneša ką nors nauja. Šiomis dienomis jau mačiau pirmas sniegenas, puikius raudonus patinukus, strazdai atskrido į mūsų šermukšnių alėją, mačiau praskrendant svirbelių būrį. Ir štai visi tie malonumai nebe man, nes netrukus turėsiu viską palikti ir važiuoti į miestą.

Mano tėvas pakeliui iš Peterburgo į Varšuvą turėjo užvažiuoti į Lebiodką ir paimti mane. Ką čia padaryti, kad nevažiauvus? Gal apsirgti? Aš girdėjau, kad peršalę žmonės vis suserga; ar nepamėginti ir man? Pasitariau su jaunesne sesute Hela ir broliuku Stasiu. Nutariau pirmiausia gerokai peršalti, o tam reikalui aš nužiūrėjau už mūsų sodo plytinčią Keturkių pelkę, ten, kur prasideda Lebiodkos aukštupys. Trise nuėjome į pievą už sodo; du mano jaunesnieji bendrai liko pakraštyje, o aš drąsiai įžengiau į pelkę. Aš, tiesą sakant, buvau prie to pripratęs, nes vasarą dažnai čionai braidžiodavau. Bet dabar buvo šalta, viksvų kupstai šiaušėjo parudę, o tarp jų čežėjo irgi rudos nudžiūvusios nendrelės. Nors avėjau auliniais batais, bet netrukau prisemti juos ir buvau šlapias iki juostos. Pabraidžiojęs šitaip pusvalandį, pakėlęs vieną pavėlavusį perkūno oželį, nutariau, kad jau gana, ir išėjau į kraštą. Nusivėjęs batus išpyliau iš jų vandenį, paskui išgręžiau kelnes ir kojines, vėl jas užsimoviau ir taip išbuvau iki vakaro, per daug nesirodydamas namiškiams, kad nesuprastų, kas buvo padaryta. Išmiegojęs naktį ir pabudęs ryte maniau, kad jau būsiu susirgęs. Bet kur tau... Nieko neįvyko, buvau sveikas kaip ridikas. Atsimenu, kad rytas buvo giedras, šaltas ir viso kiemo žolės buvo apšerkšnijusios, baltos tarytum pasnigus.

Dar paskutinė diena Lebiodkoje, nes rytoj tėvas išvažiuoja ir paims mane. Išnaudojau tą dieną kiek galima geriau, aplankiau, apibėgiojau visus mieliausius užkampius sode, pušynėlyje, eglių alėjoje, lazdynų alėjoje, įlipau į senąją ąžuolą ir į storą liepą, kur uokse kasmet peri pelėdos. Nubėgau į karvelidę, kad paskutinį kartą palesinčiau savo augintinius, einu pas triušius. Senam sargui Antanėliui pavedu globoti savo laukines anteles, pažadėdamas atvežti jam gero tabako iš Varšuvos.

Dar viena naktis, ir štai – lemtingas rytas. Tą tamsų rudens rytą visi atsikelia anksčiau, pusryčiaujame šviečiant lempoms, krosnyse linksmai pleška pušinės malkos. Arkliai jau paduoti, vežimo priešakyje sėdi mūsų vežėjas Jonas Barauskas. Atsisveikinu su tetule, su seneliais, su sesele Hela ir broliuku Stasiu, su visais namiškiais. Paskui šunų eilė. Prisiglaudžiu veidu prie kiekvieno, pamurdau, pakasinėju užausius, o mažą taksiuke Muselę paimu ant rankų ir ilgai glamonėju. Tik skalikai neatėjo atsisveikinti, mat santykiai su jais ne tokie familiarūs kaip su mūsų paukštiniais medžiokliniais šunimis.

Už vartų dvi aukštos piramidinės tuopos, kurios seniau mielai būdavo sodinamos prie įvažiuojamojo kelio. Toliau alėja iki posūkio. Dar gonkose stovi visi, kurie mus lydėjo, juos matau iki pat posūkio ir dar paskutinį kartą pamoju ranka. Tenka važiuoti akmenuotu labai purvinu keliu skersai Lebiodkos aukštupio, tad važiuojame žingine, darydami didelį vingį. Dabar Lebiodkos ūkis mums iš dešinės, gerai matyti namas ir Keturkių pelkė, kur užvakar braidžiojau. Pravažiuojame Šeibakpolės kaimą su Seibanio milžinkapiais – tai paskutinis žinomas man kaimas, o toliau – nepažįstama apylinkė, Karevičių, Stadalėnų ir kiti kaimai. Kelias jau įgruodėjęs, vietomis ledas, uždengęs klanus, lūžta ir skamba po vežimo ratais. Iš abiejų kelio pusių tįso žali želmenimis, ilgi, siauri kaimiečių rėžiai, juose ganosi avys. Tėvas man paaiškina, kad ant gruodo gyvuliai nepadaro žalos javams, tik nuėda želmenis. Privažiuojame Nevišos upelį; čia nedidelis kaimas, vadinamas Pilaune, čia ir karčema, kurioje turime sustoti, kad duotume pailsėti arkliams ir patys pasistiprintume. Esu kiek sužvarbęs ir malonu įeiti į karčemą, didelį erdvų kambarį su ilgu stalu ir besikūrenančia krosnimi. Mus sutinka senas aukšto ūgio žydas, žila barzda, „peisais“, juoda „jarmulka“ ant viršugalvio, kartu su savo žmona. Abu žemai nusilenkia mano tėvui, po to puola kurti didoką žalvarinį „samavorą“. Tuo tarpu Jonas atnešė iš vežimo pintinę, į kurią sukrautas mums paviržis: keptos antys, duona, sviestas. Kai virdulys jau stovėjo ant stalo, o greta jo, ant staltiesės, visi valgiai ir stiklinės su karšta kvepiančia arbata, mano nuotaika gerokai pakilo. Pavalgę dar sėdime ir laukiame, kad arkliai pailsėtų ir atsigertų, o tam reikia dviejų valandų. Bet štai mūsų arkliai pakinkyti,

Jonas ateina į karčemą paimti daiktų. Sėdame, važiuojame toliau. Jau slenka prietemos. Šaltas ūkanotas rudens vakaras tylomis apgaubia visą pasaulį. Prunkščia arkliai, pasitempę užtraukia mūsų vežimą ant nelygaus kuproto tilto, permesto per Nevišos upelį, dar matau, kad po jo rąstais tyliai srūva vanduo ir vos juda lūgnių lapai.

Kažkoks liūdesys nejučiomis šliaužia į mano sielą, spaudžia širdį. Mintimis grįžtu į Lebiodką. Jau turbūt įnešė lempą į didelį „moterų kambarį“, iš kumetyno atėjo šeimininkė su skardine rankoje prašyti žibalo, o mano kalytė Muselė liūdna, kad taip ilgai nepareina jos ponas. O kad taip pasukus arklius namo... Bet važiuojame tiesiai – privažiuojame didžiulį smėlyne išsibarsčiusį Berštų kaimą, jau pro vieną kitą langelį matyti deganti balana, tingiai suloja kieme šuo ir tyliai šnara smėlis po mūsų ratais. Tuoj už Berštų prasideda giria ir tęsiasi iki pat Pariečės stoties. Tamsus miškas gaubia mus, nieko nematau, nesuprantu, kaip Jonas randa kelią, bet mūsų arkliai šį kelią gerai pažįsta ir turbūt be vežėjo nuvežtų iki stoties.

Pirmą kartą gyvenime esu tokiame dideliame miške, jaučiuosi jo prieglobstyje, pasiduodu žavesiui, esu jo užkerėtas. Dyla Lebiodkos įspūdžiai, nyksta šios dienos išgyvenimai, o jų vieton kartu su tamsiais medžių kontūrais, su miškinių raistų švelniais rūkais vaidenasi pasakiški vaizdai. Rodos, skersai raisto klampoja plačiaragis barzdotas briedis, štai tikrai matau jo balsvas grakščias kojas... ir vėl esu beveik tikras, kad mūsų pėdomis miško keliu uostydama žemę bėga vilkė su savo paaugliais vaikais. Švelniai liūliuoja vežimas, tyliai sukasi ratai minkšta miško paklote... pradedu snūsti, ir dar aiškesnė, realesnė darosi pasakiška aplinka... bet kas čia... čia jau ne sapnas: priešais mus ant kelio trys raudonos ugnelės, balsai ir arklių žvengimas. „Kelio! Į dešinę!“ – šaukia mūsų Jonas. Priešais trys vieninkiniai vežimai, trys žmonės rūkydami pypkes veža degutą iš netoliese esančios deguto degyklos. Atsargiai prasilenkę tamsumoje su vežimais važiuojame toliau.

Pagaliau Pariečė. Mūrinis stoties pastatas apšviestas didelių žibalinių lempų. Viduryje bagažo salės svarstyklės, o greta jų – kalnas prikimštų maišų. Kol kas tarnautojų nedaug, nes iki traukinio gerokai laiko. Bufeto salė erdvi, nes Pariečė – didelė stotis. Atsimenu gerai, kad traukiniai čia stovėdavo net 18 minučių. Mes su tėveliu sėdime ant minkštos sofos prie stalo, apdengto balta staltiese. Apie tėvelio atvažiavimą sužinojo visokie interesantai ir kaskart vienas po kito ateina su juo pasikalbėti.

Greit turi ateiti traukinys, – pagyvėjimas stoties patalpose, užžiebiami daugiau lempų, atsiranda uniformuoti pareigūnai ir keleiviai. Pagaliau su dideliu triukšmu įvažiuoja į stotį traukinys, pasigirsta skambutis, ir pareigūnas garsiai rusiškai praneša: „Stacija Pariečė, 18 minut.“ Pro atdaras duris iš traukinio pasipila visokio plauko keleiviai, bet daugiausia kariškiai, apstoja bufetą, geria „čerkomis“ visokius gėrimus, paskui eina prie stalo vakarieniauti. Man tai svetimi, neprielankūs, rodos, pikti žmonės, kalbasi visi rusiškai. Mes su tėveliu einam „užimti vietų“ vagonė, mus palydi nešikas ir mūsų ištikimasis Jonas. Žiūriu aš į jį, į jo storą milinę, prie kurios dar laikosi prikibęs Lebiodkos avižų šiaudelis, ir graudu man darosi. Juk jis, neskaitant mano tėvelio, tai vienintelis savas žmogus, ir aš pašoku, apkabinu rankomis jo kaklą, o kojomis liemenį ir pakartotinai pabučiuoju jį į plačią dvišaką barzdą.

Visą naktį teko važiuoti traukiniu ir tamsų ankstyvą rytą buvome Varšuvoje. Geležinkelio stotis priemiestyje, vadinamame Praga, ir iki tėvelio buto gana toli, anapus Vyslos. Vežikas veža mus didžiulės upės geležiniu tiltu, paskui didelė aikštė ir plačiomis gatvėmis. Dar visai tamsu ir pro balsvus rūkus neaiškiai švyti žibalinių žibintų liepsnelės. Nejauku, šalta, niūru. Bet štai privažiavome Maršalkovskos gatvės nr. 60. Čia gyvena mano mamytė su vyresniaisiais broliais. Baltais marmuriniais laiptais pakylam į antrą aukštą, ir mes jau šviesiame bute, pasibučiuojame su mamyte, su Jurgiu ir Vaclovu. Didelis stalas, užiantis virdulys, šviežios, dar šiltos bandelės ir visokių valgių. Nuotaika kiek pasitaiso. Taigi atvažiavau į butą, iš kur turėsiu eiti į gimnaziją iki šeštos klasės.

Patikrinus mano žinių bagažą, pasirodė, kad jis stoti į gimnaziją yra dar nepakankamas. Taigi visą rudenį ir žiemą turėjau dar ruoštis.

Turiu pasakyti, kad anais laikais įstoti į gimnaziją nebuvo lengva, nes priimamų mokinių skaičius buvo ribotas, susidarydavo gana griežtas konkursas. Bet tokie nuostatai buvo vien Rusijos užgrobtuose kraštuose, kaip Lietuvoje ir Lenkijoje. Aš turėjau laiko iki mokslo metų galo, iki gegužės mėnesio, kuomet mokyklose prasideda egzaminai. Per tą laiką mes, vaikai, galėjome dar du kartus nuvažiuoti į Lebiodką – vieną kartą Kalėdų ir antrą kartą Velykų atostogų, kiekvieną kartą po tris savaites. Plėšomo kalendoriaus kiekviename lape mes žymėdavome, kiek dienų liko iki kelionės į Lebiodką, ir kiekvieną dieną atplėšdami lapelį pranešdavome vienas kitam, kad dar liko tiek ir tiek dienų.

Laisvalaikiu stengdavomės išnaudoti visas malonias miesto galimybes. Vienas tokių malonumų buvo zoologijos muziejus, priklausantis universitetui. Ten pirmą kartą pamačiau daug paukščių, kurių ligi šiol neteko matyti. Ten pavyko nustatyti vardą ilgai mane intrigavusio plėviasparnio vabzdžio *Chrysis ignita* ir vabalio *Ergates faber*. Į muziejų eidavau sekmadieniais ir užtrukdavau tenai nuo pat ryto iki jį uždarant – iki pat vidudienio. Naudą muziejus man teikė didžiulę. Ypač man patiko paukščių grupės natūralioje aplinkoje.

Taip pat didelis malonumas buvo lankytis pas Lastovskį, kuris turėjo iškamšų dirbtuvę, ir žiūrėti, kaip jis daro iškamšas. Jis buvo palankiai nusiteikęs ir neslėpė visokių techninių smulkmenų. Iš jo ir aš šio to naudingo pramokau. Varšuvoje tada buvo dar vienas privatus ir gana turtingas zoologijos muziejus. Jo savininkas grafas Branickis buvo atlikęs daug medžioklinių ekspedicijų į Afriką. Ten, tarp kitko, dirbo ir minėtasis Lastovskis, ir jo rekomenduojamas aš gavau leidimą lankytis muziejuje. Branickiams priklausė visas miesto kvartalas – ten buvo jų rūmai, muziejus, o aplink – puikus parkas ir sodas su visokiais egzotiškais augalais. Mano tėvas gerai pažinojo vyriausiąjį Branickio sodininką Kačinskį, ir kartais buvome kviečiami apžiūrėti kokių nors naujai atvežtų augalų, ragauti naujų vaisių ir t. t. Vienas dalykas, palikęs man įspūdį, buvo Branickio parko tvenkinys, kuriame laisvai plaukinėjo žavėtino grožio jaukios karolininės ir mandarininės antelės.

Dar vieną vietą mums, vaikams, buvo malonu lankyti, – tai buvusią Lenkijos karalių vasaros rezidenciją, vadinamą Lazienkomis. Ten buvo didelis parkas ir tvenkinys. Tvenkinyje – karpiai, tokie jaukūs, kad vos ne iš rankų imdavo duonos gabaliukus. Čia pat plaukinėjo baltų ir juodų gulbių būrys. Jos taip pat buvo labai jaukios ir mielai stverdavo metamus duonos gabaliukus. Po paskutiniojo Lietuvos–Lenkijos valstybės padalijimo daug buvusių karalių turtų pasisavino Rusijos carai, ir todėl Lazienkos priklausė carui. Atsimenu vieną su tuo susijusį nuotykį. Kažkoks gimnazistas, pasidaręs primityvią meškerę, išvilko iš tvenkinio vieną ten gyvenusį karpį, bet įvykį pastebėjo sargas. Visa nuodėmė buvo kvalifikuota kaip caro privataus turto vagystė ir nusikaltėliui grėsė žiauri bausmė. Tik įtakingų žmonių dėka pavyko bylą numarinti.

Lazienkų parkas jungėsi su Botanikos sodu. Ten augo visokių vietinių ir egzotiškų augalų, krūmų, medžių. Ties kiekvienu augalu – didelė aiški etiketė. Mes, vaikai, jau Lebiodkoje įgijome iš tėvų tam tikrų mokslo žinių ir estetinio skonio, tad Lazienkos ir Botanikos sodas nebuvo mums svetimi, mes gyvai įdomavomės nematytais svetimų kraštų medžiais, rinkome jų nukritusius lapus, o ypač sėklas, kad paskui pasėtume jas Lebiodkos sode.

Prie malonių atsiminimų priklauso pono Dmochovskio lankymasis pas mus. Buvo tai dvarininkas nuo Dysnos, dalyvavęs 1863 metų sukilime, sužeistas mūšyje ir ištremtas į Sibirą, bet kažkurio manifesto paliestas grįžęs. Dmochovskis buvo aistringas medžiotojas, be to, iš sukilimo ir iš Sibiro laikų turėjo ką papasakoti, ir mes, sutūpę aplink jį ant kilimo, atidžiai klausydavomės. Dmochovskis buvo drąsus, taurus žmogus, giliai išlavėjusiu savigarbos jausmu. Mūsų psichikai formotis jis turėjo įtakos, o ypač mokėjo jis mums įkvėpti neapykantą caro Rusijai, skatino nesilankstyti prieš galiūnus, skiepijo meilę savo kraštui, jo žmonėms.

Nors aš nekenčiau miesto, nors kaip tik mieste teko daugiausia patirti visų gyvenimo šlykštybių, vis dėlto turiu pripažinti, kad galbūt didesnė mano psichikos dalis susiformavo miesto veikiama. Čia teko apsišvitinti, susipurvinti, patirti žmogaus niekšybę, bet taip pat pažinti ir žmogaus taurumą, garbę... Tad į

tokį gyvenimo malūną aš, naivus kaimietis, patekau nepasiruošęs. Bet apie tai vėliau... Tuo tarpu reikėjo ruoštis egzaminams; jų buvo keturi: aritmetika, rusų kalba raštu ir žodžiu ir tikyba. Didžiausias vargas buvo su rusų kalba. Sudėtinga rašyba, sudėtinga gramatika, taisyklingas žodžių kirčiavimas – tai buvo tuometinių ne rusų tautybės moksleivių pabaisa. O baisiausias dalykas buvo raidės „e“ ir „я“ (jatj). Šios dvi raidės skaitomos vienodai, bet vis dėlto reikėjo žinoti, kurią kur rašyti. Buvo ištisas ilgas sąrašas žodžių, kuriuose turėjai rašyti raidę „jatj“ ir, be to, sudėtingos taisyklės, kur dar, be išvardintų žodžių, raidė „jatj“ turėjo būti rašoma. Moksleiviui, net ir rusui, tai pasibaisėtinas dalykas. Piktiems mokytojams, o tokių buvo pilni visi Rusijos pavergti kraštai, taisyklės dėl raidės „jatj“ buvo kardas bepročio rankose, koštuvas nukošti visą nepageidaujamą moksleivijos dalį.

Atėjo pavasaris, o kartu su juo ir stojamieji egzaminai. Pirmas buvo rusų kalbos rašto egzaminas, reikėjo parašyti ilgoką diktantą. Neatsimenu, kiek gavau, bet, rodos, trejetuką, nes, kaip vėliau sužinojau, ten buvo viena klaida, kaip tik su raide „jatj“. Kad gavau vis dėlto patenkinamą įvertinimą, buvau linkęs manyti, jog man padėjo vieno pažįstamo gimnazisto patarimas: prieš rašto egzaminą reikia įmerkti plunksną į švęstą vandenį. Aš taip ir padariau. Egzamino išvakarėse nuėjęs į bažnyčią ilgokai palaikiau dvi plunksneles inde su švęstu vandeniu. Kiti mano egzaminai praėjo gerai ir vargais negalais, nepaisant trejetuko iš rusų kalbos diktanto, laimėjau konkursą ir buvau priimtas į Varšuvos 5-osios gimnazijos pirmą klasę. Visi mes, broliai, mokėmės šioje gimnazijoje todėl, kad joje buvo gajausios opozicinės tradicijos.

Malonus pasitenkinimo jausmas apėmė mano sielą. Aš jau gimnazistas. Dėvėsiu dabar uniformą – juodą švarką ir odinį diržą su didele metaline sagtimi, mėlyną kepurę su palmės lapais. Būsiu toks pat šaunus vyrukas kaip tie šimtai moksleivių, kuriuos vis sutikdavau gatvėse, kurie bekvatodami, besikumščiuodami išbėgdavo ir parbėgdavo į gimnaziją beveik priešais mūsų butą. O tuo tarpu važiuojame į Lebiodką. Vasaros atostogos – iki rugpjūčio 15 dienos (pagal senąjį stilių).

Kad per vasaros atostogas neužmirštume įgyto mokslo, mano tėvai kasmet pakviesdavo mums repetitorijų, paprastai studentą arba aukštesniųjų klasių gimnazistą. Tikrai sakant, nauda iš to buvo labai maža, nes vasaros metu mokytis nebuvo nė mažiausio noro ir mes išsisukinėdavome, kiek tik buvo galima. Mokslo pasiekimai būdavo menki, o atostogų malonumai apgadinti. Čia daug kas priklausė nuo paties mokytojo. Jų būta įvairių žmonių, kasmet vis kitas, iš Peterburgo arba iš Varšuvos. Vienas jų buvo reiklus, kitas ne, vienas mokėjo įteigti savo mokiniams, kitas to nesugebėjo. O vaikui nepaprastai svarbu žinoti, kas yra jo mokytojas, kokie jo įpročiai, kokie pomėgiai.

Mūsų mokytojui nuo Pariečės stoties tekdavo važiuoti arkliais apie šešiasdešimt kilometrų blogais miško keliais visą dieną. Mes neapkęsdavome miestiško gyvenimo ir taip pat miesto ponaičių. Taigi mums ir buvo svarbu, kad mūsų mokytojas nebūtų toks. Tad ir radome metodą, kuris padėdavo susidaryti mokytojo charakteristiką. Jeigu jis skųsdavosi blogu keliu, kelionės nepatogumais, Pilaunės karčemos trūkumais, kur reikėdavo sustoti, kad pailsėtų arkliai, – tai jau blogas ženklas, bloga atestacija mūsų mokytojo. Jau tą patį vakarą mūsų nuomonė apie mokytoją būdavo susidariusi.

Kitą rytą vykdavo tolesnis jo egzaminas. Jis buvo vedamas į sodą, į artimą miškelį, į pievą, kur prasideda mūsų svarbiausi medžioklės plotai – Keturkių raistas. Jeigu mūsų svečias nepaiso slapusių vietų, drąsiai peršoka per griovius, netikrina savo batukų būklės, tai gerai, „malačius“, ne miestelėnas. Bet jei bijo slapesnės vietos, nesiryžta pereiti per miško tankumyną – tai blogas ženklas.

Svarbus „gero“ mokytojo požymis buvo, ar jis medžiotojas. Jeigu taip, tai jau gera rekomendacija. Taip pat – jei mėgsta maudytis ir gerai moka plaukti. Labai svarbus klausimas, ar jis mėgsta šunis. Jeigu bijo šunų arba jei varu verčiamas paglosto šunį, bet daro tai atbula rankos puse, tai blogas ženklas.

Vieną kartą atvežė mums iš Varšuvos repetitorijų universiteto studentą, netgi gamtininką, poną Adomą ir turėjome daug vilčių, kad jis mums patiks. Tačiau greitai nusivylėm, nes jis neišlaikė nė vieno mūsų „egzamino“. Atsimenu gerai, kaip priėjome prie paskutinio šio egzamino klausimo – aprodėm jam didžiulį Lebiodkos paukščių rinkinį, kuriame jis nieko nenutuokė, tačiau pasakė, kad domisi drugiais ir

net galvoja surinkti Lietuvos drugių kolekciją. Tuo jis įkvėpė man piktą mintį patikrinti jo entomologijos žinias. Nukėlęs nuo spintos vieną savo dėžutę su preparuotais drugiais, išrinkau vieną sfinksą (atsimenu, tai buvo *Chaerocampa elpenor*) ir, nutaisęs naivią miną, paklausiau, ar nežino jo vardo. Mokytojas rimtai apžiūrėjo drugį iš viršaus ir iš apačios ir iššovė: „*Papilio machaon!*“² Čia aš neišlaikiau ir ėmiau kvatoti. Bet tik dabar, praėjus daugiau kaip pusei šimtmečio, aš, prisimindamas šį piktą pokštą, gerai įsivaizduoju, ką turėjo jausti mano mokytojas savo mokiniui.

Bet buvo ir gerų mokytojų, ir mes juos mylėjome ir gerbėme. Vieno jų pavardė buvo Denelis, aštuntos klasės gimnazistas, būsimasis gydytojas ir visuomenės veikėjas. Jis nuo pat pirmų dienų laimėjo mūsų prielankumą. Tiesa, jis buvo ir medžiotojas, ir domėjosi gamta, o pats buvo kilęs iš ūkininkų ir mėgo kaimą. Per rusų kalbos pamoką mes su juo skaitėme Aksakovo užrašus, o ten buvo vaizdžiai aprašomi paukščiai, žuvys. Mano mokytojas įterpdavo ir savo pastabų ir tuo labai mane sudomindavo. Vienoje vietoje Aksakovas rašo, kad šovė į gulbę paprastais antiniais šratais. „O kokio numerio yra antiniai šratai?“ – paklausė mano mokytojas. „Šešto“, – atsakiau. „Na, gal ir šešto, bet geriau penkto.“ Vieną kartą po pamokos Denelis atsinešė ką tik papjauto avino akį, paėmęs skalpelį ir pincetus išpreparavo ją ir paaikšino visą jos sandarą. Šią pamoką aš gerai įsidėmėjau.

Tais laikais į caro Rusiją tik nedrąsiai ėmė skverbtis Darvino paskelbtas evoliucijos mokslas. Pažangioji visuomenė gyvai juo susidomėjo. Denelis irgi buvo toksai, ir Darvino pavardę aš pirmąsyk išgirdau iš jo. Atmenu, vėliau, kai aš buvau jau vyresniųjų klasių gimnazistas, Denelis aplankydavo mano tėvą ir gyvai su juo diskutuodavo.

Apskritai man liko apie jį geri atsiminimai ir aš laikiau jį pavyzdžiu žmogaus, mokačio paveikti ir palenkti į save vaiko sielą.

GIMNAZIJOJE

Kaip viena diena praėjo du su puse mėnesio puikių atostogų Lebiodkoje. Reikia važiuoti į Varšuvą. Nors nesinori, bet šį kartą, kadangi aš jau gimnazistas, pašamonėje nujaučiu kažką gera, kažkokį naują šaunesnį gyvenimą.

Važiuojame su tetule Korbutiene, nes tokia buvo įprasta tvarka, kad mamytė iki spalio mėnesio pusės likdavo Lebiodkoje, o mus tvarkyti, globoti važiuodavo tetulė.

Nuo mūsų buto iki gimnazijos tik keletas minučių kelio. Prieš devynias esu jau tenai. Tai keturių aukštų namas, ilgi koridoriai, o iš jų įstiklintos durys į atskiras klases. Susirandu pirmąją klasę. Suolai visi dviviečiai, ir kukliai prisigretinu prie tokio pat naujoko kaip ir aš. Bet ne visi tokie kuklūs. Tie, kurie buvo parengiamojoje klasėje, o dabar perėjo į pirmą, drąsūs, triukšmingi, nieko nebijo.

Lygiai devintą pasigirsta galingas skambalas, tai skambina senas tarnautojas, vardu Anupras. Jis buvo nieko sau žmogus. Bet apie jį mokiniai pasakodavo, kad prieš daugelį metų, kai dar buvo įprasta plakti nusikaltusius mokinius, šią pareigą atlikdavęs Anupras. Jis visuomet turėdavęs miklių rykščių ryšulį, o prieš perdamas išmirkydavęs jas vandenyje. Mūsų klasės drąsuoliai, nepaisydami skambalo, dar nenurimsta, stovi tarpduryje, kaišo nosis į koridorių. Tik staiga jie galvotrūkčiais puola į savo vietas, įsigali tyla. Nuo šios dienos aš sužinojau, kad tai mokytojo pasirodymo signalas.

Atėjęs mokytojas – mūsų klasės auklėtojas, „klasnyj nastavnik“. Kaip ir visi mokytojai, jis uniformuotas, dėvi melsvą fraką sidabrinėmis sagomis. Po pažastimi jis nešasi didžiulę knygą, ir nuo šios dienos aš sužinau, kad ši knyga – tai baisiausias pasaulyje dalykas, kuris vadinasi „Klasnyj žurnal“ – jame yra mokinių sąrašas, jame rašomi pažymiai už atsakymus, pastabas, papeikimai nusikaltusiems ir dar dievai žino kas, bet vis negerai dalykai. Nuo to, kas parašyta toje knygoje, priklauso tavo likimas, visa tavo ateitis...

² *Papilio machaon*, vyčiadrugis, neturi nė mažiausio panašumo į sfinksą.

Išvaizda mūsų klasės auklėtojo nepatraukli, rauplėtas veidas, keturkampė tamsi barzda – tikras „kacapas“, panašus į tuos, kurie Varšuvos gatvėse nešiodavo ant galvų statinėles su ledais ir šaukdavo „Sachar moroženyj“. Jo pavardė Roždestvenskis, bet, Dieve saugok, jeigu jį taip pavadintum, arba dar – „gospodin učitel“. Vadinti reikia „po imeni i otčestvu“, tai yra „Arsenij Ivanovič“. Bet mes, mokiniai, puikiausiai žinojome, kad ne tik mūsų klasė, bet ir visa gimnazija kitaip jo nevadino kaip Roža. Jis buvo tipiškas karjeristas, atvykęs iš Rusijos gilumos daryti sau karjeros pavergtame krašte. O svarbiausia priemonė karjerai padaryti – tai aktyviai dalyvauti rusinimo politikoje. Visa siela ir kūnu Roža buvo tam atsidavęs. Jis ir šiaip nepraleisdavo progos padaryti mokiniui kokią kiaulystę. Mes laikėme jį bjauriausiu žmogumi pasaulyje ir nekenėme visomis savo galiomis.

Roža atsisėdo katedroje, atskleidė dienyną ir perskaitė mokinių sąrašą, neskubėdamas ir nuodugnai apžiūrėdamas kiekvieną pašauktą mokinį. Visi mokiniai buvo surašyti pagal alfabetą ir neilgai trukus kiekvienas šį sąrašą mokėjome atmintinai. Pasirodė, mūsų esama 36 mokinių. Dabar mums išdalijo asmeninius dienynus, kuriuose turėjome įrašyti visos savaitės pamokų tvarkaraštį ir į kuriuos bus įrašomi pažymiai už atsakymus. Roža pamoko, kaip ką įrašyti. Tarp kitko, pabaigoje savaitės buvo šventė – caro našlės vardadienis, ir į tos dienos grafą turėjome įrašyti «Тезоименинство Вдовствующей Императрицы Марии Федоровной».

Apskritai tais laikais švenčių buvo nemaža, nes buvo švenčiamos tiek katalikų, tiek pravoslavų šventės, be to, „tabelnyje dni“, t. y. vardinės ir gimimo dienos caro, carienės ir jų artimų giminių. Dabar Roža įsakė pramokti maldas prieš pamokas ir po pamokų. Tam davė tris dienas laiko.

Taigi ir aš turėjau šią prievolę atlikti, ir nors praėjo daugiau kaip šešiasdešimt penkeri metai, aš šias maldas atsimeinu paraidžiui.

Štai malda prieš pamokas:

«Преблагий Господи, ниспошли нам благодать Духа Твоего Святого, дарствующаго и укрепляющаго душевные наши силы. Дабы внимал преподаваемому нам учению возросли мы Тебе, Создателю, во славу, родителям же нашим на утешение, церкви и отечеству на пользу. Аминь».

Štai malda po pamokų:

«Благодарим Тебе, Создателю, яко сподобил еси нас благодати Твоея, во еже внимати учению. Благослави наших начальников, родителей, учителей и всех ведущих нас к познанию блага и подаждь нам силу и крепость в продолжении учения сего. Аминь».

Visai savaitei buvo paskirti budėtojai ir jų pareiga, tarp kitko, buvo sukalbėti prieš pamokas ir po pamokų šias maldeles.

Dar Roža davė mums keletą sveikatos patarimų, pavyzdžiui, jeigu nori būti sveikas, tai laikyk „голову в холоде, брюхо в голоде, ноги в тепле“. Iš ryto nevertok jokių miltelių nei šepetukų dantims valyti, paskalauk tik šaltu vandeniu ir, jei nori, patrink dantis juodos duonos plutele. Suvorovas kitaip ir nedarydavo. Čia pasigirdo galingas Anupro skambalas ir pirma pamoka buvo baigta.

Rusų kalba buvo mūsų pagrindinis dalykas ir į jį buvo daugiausia kreipiama dėmesio. Be to, mokėmės aritmetikos, lotynų kalbos, tikybos, dailės, paišybos ir lenkų kalbos. Kasdien buvo penkios pamokos, kurios baigdavosi pusę trečios. Tik tomis dienomis, kai būdavo lenkų kalba, buvo šešios pamokos, – papildoma valanda lenkų kalbai.

Matematikos mokytojas Terpilovskis, stambus, ruda barzda vyras, buvo neblogas žmogus, tik tinginys ir girtuoklis. Mes jį dažnai matydavome sėdintį viename pigiame restoranėlyje. Lotynų kalbos mokytojas Gladkevičius, arba, kaip jį vadino mokiniai, „Ciutas“, buvo irgi neblogas, tylus, ramus žmogelis, nieko neskriausdavo, o mes jam taip pat išdaigų nedarydavome, tuo labiau kad pati lotynų kalba, davusi pagrindą vakarietiški kultūrai, savaime tapo opozicija brukamai mums rusų kalbai ir rusiškam barbarizmui. Tad lotynų kalboje jautėm kažką kilnesnio, aukštesnio ir todėl mums priimtino. Lenkų kalba buvo dėstoma kaip dalykas ir pagal taisykles turėjo būti dėstoma rusiškai, bet buvo neprivailoma rusams.

Lenkų kalbos mokytojas Vojno – storulis, tinginys ir bailys. Jis drebėjo dėl savo tarnybos, bet dėstė lenkiškai, dažnai pažvelgdamas į koridorių – ar kas nešnipinėja. Jo pamokos būdavo be plano, o kartais jis visą valandą praleisdavo draugiškai besišnekučiuodamas su mokiniais. Beveik kiekvieną pamoką jis baigdavo įtikinančiai sakydamas: „Pas mus viskas rusiškai, visą valandą kalbėjome rusiškai, ar ne tiesa? Atminkit, jei kas klaus.“

Dailyraščio mokė Julijus Fiodorovičius Bieleckis, bet jo pareiga taip pat buvo pertraukų metu stovėti kieme ir malšinti per daug įsismaginusių mokinius. Atsimenu, kad mano dailyraščio meną jis įvertindavo labai prastai; daugiau kaip trejetuką iš jo niekuomet nesu gavęs.

Kiekvienoje klasėje yra savų keistuolių – buvo ir mūsų. Vienas mokinys buvo užsispyręs per dailyraščio pamokas rašyti vieną ir tą patį sakinį – „Julij Fiodorovič Jaickij kazak“, ir mūsų mokytojas, nepaisant visų įtikinėjimų, neatkalbėjo jo nuo to iki metų galo.

Paišybos mokė Kožuška – nepataisomas girtuoklis. Atėjęs į pamoką neretai padėdavo galvą ant katedros ir miegodavo, o ir šiaip praleisdavo pamokas.

Įdomios buvo tikybos pamokos. Ją dėstė kunigas Bžeskis. Apie jį mokiniai sakydavo: „Ksiądz kanonik Brzeski obywatel niebieski.“* Per jo pamokas būdavo pasakojama apie visokius „dyvus“ iš Senojo Testamento: apie Adomo ir Ievos sutvėrimą, apie Nojaus arką su visais joje užlaikomais gyvuliais, apie tai, kaip Juozapas aiškino faraono sapnus ir t. t. O visokiems klausimams ir galo nebuvo. Nors mokiniai dažnai apsimesdavo naiviais ir nesiliaudavo uždavinėję pačius „sukčiausius“ klausimus, mūsų kapelionas to nepastebėdavo ir į viską rasdavo atsakymą.

Bet stojant į gimnaziją patraukliausi man rodėsi būsimoji draugai. Mano vyresniųjų brolių draugai (mes juos vadindavome kolegomis) retkarčiais apsilankydavo pas mus visokiais reikalais, o patys artimieji kartais šventadieniais ateidavo svečiuosna. Ir aš labai pavydėjau savo broliams. Vaclovo draugai buvo broliai Poljanovskiai, simpatingi vyrukai, tuo labiau kad iš Lietuvos, be to, medžiotojai. Jų tėvas net laikė Varšuvoje porą medžioklinių šunų, iš kurių mes paskui gavome šuniuką. Mūsų gimnazijoje buvo paprotys vadinti savo kolegos jaunesnįjį brolių „sūneliu“. Poljanovskiai taip mane ir vadindavo.

Nuo pat pirmos dienos aš įdėmiai dairiausi savo klasėje spėdamas, kuris iš mano draugų gali būti įdomus, su kuriuo aš suartėsiu. O buvo jų įvairių. Vieni malonios išvaizdos, kiti nepatrauklūs, vieni stiprūs, kiti silpni, vieni stori, kiti liesi, vieni išdidūs, kiti kuklūs. Man teko sėdėti su kažkokiu Jezerskiu. Jis pasirodė grynas miestelėnas, jokių paukščių nepažinojo, net nežinojo, kas tai yra tetervinų tuoktuvės, bet sėdint kartu teko apsiprasti. Tiesa, buvo proga suartėti su kitais draugais. Ne visi mokytojai vienodai žiūrėjo disciplinos, ir per jų pamokas galima buvo sėdėti ne paskirtoje vietoje, bet kur norėjai ir su kuo norėjai. Vienas tokių mokytojų buvo ir mūsų kapelionas. Kas norėjo laisvai kalbėtis arba ruošti neparuoštą pamoką, eidavo į paskutinį suolą ir ten galėjo daryti ką tik norėdamas. Ten buvo patogi vieta arčiau susipažinti ir su kuriuo nors draugu. Neblogos buvo ir paišybos pamokos, nes mokytojas dažniausiai miegodavo savo katedroje.

Norint pajvairinti nuobodžią pamoką, buvo viena priemonė. Reikėjo pakelti ranką ištiesus du pirštus ir laikyti ją tol, kol mokytojas atkreips į tave dėmesį. Tuomet paprašyti, kad leistų išeiti į kiemą. Buvo geri mokytojai, kurie kiekvieną prašantį išleisdavo. Kiti leisdavo išeiti tik grįžus tavo pirmtakui. Kiti sunkiai būdavo įprašomi.

Gera proga pažinti gimnazijos gyvenimą – pertraukos. Kiemas buvo kaip ir neutrali vieta, ilgi koridoriai pačiuose rūmuose – taip pat, bet vis dėlto praeinant pro vyresniosios klasės duris reikėjo nežiopoti. O jau, Dieve saugok, įženk į vyresniąją klasę, pavyzdžiui, į antrą, – tikrai kailį išpers. Bet vyriausiosios klasės buvo nepavojingos, ir aš kartais užeidavau pas savo brolių, keliomis klasėmis vyresnį. O mes, pirmos klasės mokiniai, taip pat elgdavomės su parengiamosios klasės mokiniais – lupdavome juos, kai tik pasitaikydavo proga. Apskritai teko įsisaugoti taisyklę: venk stipresnio, o mušk silpnesnį.

* „Kunigas kanauninkas Bžeskis – dangaus pilietis.“ (Red.)

Bet ir tarp mūsų, pirmos klasės mokinių, įvykdavo peštynių vienas prieš vieną ar partija prieš partiją. Tam turėjome ir ginklų, būtent mūsų uniforminius diržus. Tie diržai buvo su tvirtomis metalinėmis sagtimis ir, paėmus už laisvojo galo, sagtis tapdavo pavojingu ginklu. Buvo taisyklė: jei grumtynės nelabai rimtos, kovotojas, sulenkęs diržą pusiau, laikydavo sagtį ir kitą laisvąjį galą saujoje, bet jei grumtynės rimtesnio pobūdžio, buvo leidžiama naudoti sagtis. Tuomet vienas kitas būdavo sukruvinamas.

Be bendrų mūsų, būdavo ir egzekucijos. Tuomet mušamas vienas, pavyzdžiui, nusikaltęs klasės etikai. Labiausiai būdavo nekenčiami skundikai ir žiauriai baudžiami. Nelaimingas tas naujokėlis, kuris, nežinodamas šių papročių, per pamoką pakeldavo ranką ir apskūsdavo skriaudžiantį jį draugą. Tai dar palyginti mažas nusikaltimas, padarytas nepritrysio vaiko. Bet kitaip buvo žiūrima, jei mokinys slapta nueidavo pas Rožą, kad apskūstų draugą arba net klasę. Toks poelgis buvo laikomas didžiausia kiauulyste.

Už mažą kiauulystę baudžiama „sūriu“. Tuo tikslu nusikaltėlis būdavo įspraudžiamas į kampą, o visa klasė bendrom jėgom imdavo jį spausti. Nusikaltėlis išeidavo po šios operacijos išblyškęs ir svirduliuodamas, bet atsitikimų, kad būtų jam lūžę šonkauliai, rodos, nebuvo.

Už didesnius nusikaltimus buvo pliekiami diržais su sagtimis laikant nusikaltėlį už rankų ir kojų. Vos tik įstojęs į gimnaziją mačiau, kaip baudė vieną skundiką. Jo pavardė buvo Joltuchovskis, mažytis vaikas, pats mažiausias visoje mūsų klasėje. Galbūt dėl to savo vaikiškumo jis man patiko ir todėl aš jį pakviečiau per vieną tikybos pamoką į paskutinį suolą, kad artimiau susipažinčiau. Man atrodė, jis palankiai priėmė mano pasiūlymą ir tikrai mes visą valandą gyvai šnekučiavome. Bet atsimenu taip pat, kad mūsų kalbos turinys nebuvo padorus: „Pasakyk man, kaip lietuviškai vadinasi tas ir tas, o aš tau pasakysiu, kaip tas vadinama ukrainietiška“, – klausė jis. O kadangi aš nežinojau, kaip tas daiktas vadinamas lietuviškai, tai greitosiomis išgalvodavau kokį vardą, o jis kartodavo jį kelis kartus, kad neužmirštų, ir buvo patenkintas. Baigiantis pamokai jis paprašė dešimties kapeikų, girdi, pirsksis chalvos artimoje krautuvėje. Aš neturėjau kapeikų. „Tai nieko, – sakė jis – galima paimti „na kredkę“.“ Aš nesupratau, ką tai reiškia, bet jis man paaiškino, kad jei neturi pinigų, tai krautuvininkas duoda kreditan, tik užrašo pavardę ir tėvų adresą. Žinoma, buvo kalbama apie mano pavardę ir mano adresą. Tuo būdu aš įgijau dar vieną gyvenimo patyrimą, bet galbūt dėl savo neryžtingumo bijojau juo kada nors pasinaudoti.

Po kelių dienų nutiko įvykis, man dar labiau išryškinęs Joltuchovskio asmenybę. Per ilgąją pertrauką lipdamas laiptais pamačiau susispietusią mokinių grupę. Du iš jų laikė už rankų Joltuchovskį, o kiti iš eilės prieidavo ir spjaudė jam į veidą. Sužinojau, kad tai bausmė už skundimus. Ir keista, kad dar po to, nepaisant net ir daugkartinių mušimų, šis vaikas nesiliovė skundęs, kol jo būklė gimnazijoje tapo nepakenčiama ir jis turėjo iš jos išstoti. Po to, rodos, skundikų nebuvo, nebent tik slapukų, apie kuriuos nežinojome.

Mūsų klasėje dauguma buvo lenkai, šeši ar septyni žydai ir aš, lietuvis, nors lietuviškai ir nekalbantis, be to, buvo vienas rusas Gejevskis ir vokiečių Protzeris. Santykiai su kitataučiais buvo nevienodi. Visi mūsų žydai tarp savęs ir su kitais kalbėjo lenkiškai, ir netgi puikia lenkų kalba, be jokio žydiško akcento. Save jie mėgdavo vadinti žydiškos tikybos lenkais (polacy wyznania majżeszowego). Namie jie atlikinėdavo žydų tikybos apeigas ir kai kada pakviesdavo savo neżydus kolegas, norėdami pavaišinti žydiškais skanėstais per Velykas ar kitas žydų šventes.

Tais laikais, apie kuriuos kalba, tarp Lenkijos ir Lietuvos žydų buvo didelis skirtumas. Lenkijos žydai jautė tam tikrą solidarumą su lenkais, o Lietuvos žydai elgėsi kitaip. Lietuvos žydas jei ir pareikšdavo mums tam tikrą solidarumą, tai jis dažniausiai būdavo tik paviršutinis, o iš tikrųjų jie šliejosi prie rusų, šeimose kalbėdavo rusiškai, leisdavo vaikus į rusišką mokyklą, kad kiekvienu momentu būtų pasiruošę gyventi rusišką gyvenimą. Kas čia kaltas? Manau, kad žymi kaltės dalis tenka mums. Nebeatmenu, kas pasakė, kad kiekvienas kraštas turi tokius žydus, kokius jis pats užsitarnavo.

Mūsų klasės žydai vieni buvo gabūs ir mokėsi labai gerai – tai buvo tie, kurie išlaikė griežtą žydams taikomą konkursą. Kiti mokėsi vos patenkinamai, bet vis dėlto kasmet pereidavo į vyresnę klasę. Tai buvo turtingų tėvų vaikai, tėvų, kurie galėjo sumokėti didelius kyšius direktoriui ir klasės auklėtojui.

Mūsų klasėje buvo vienas vokietis, Protzeris – stambus, riebus vyras, tikras mėsininkas ar aludaris. Jis reikšdavo priešišumą Lenkijai ir visoms Rusijos pavergtoms tautoms. Lenkiškai nekalbėjo ar nenorėjo kalbėti. Buvo visų nekenčiamas ir gavo ne vieną antausį, bet, būdamas storas ir nepaslankus, negalėdavo tinkamai atsakyti. Dar buvo rusas Gejevskis, dar labiau nekenčiamas negu Protzeris. Tai buvo „istinno russkij čelovek“, tvirtai nusistatęs prieš visas pavergtas tautas, nacionalistas. Kai vieną kartą per pamoką į klasę įėjo direktorius ir, iššaukęs budintį mokinį, paklausė, kiek yra mokinių klasėje – išgirdo atsakymą „35 i Gejevskij“. Iš to buvo padarytas didelis politinis skandalas ir budėjęs mokinys pašalintas iš gimnazijos.

Pagaliau iš visos klasės išsiskirdavau ir aš pats. Visi iš karto pastebėjo mano netaisyklingą lenkų kalbą, o ypač mano tartį, tyčiojosi iš to ir pamėgdžiojo mano kalbą, mano tarimą. Aš manau, kad tuo jie sustiprino opozicijos jausmą lenkybei, kurio užuomazga buvo manyje užgimusi jau seniau. Kaip ir daugelis kitų mokinių, buvau pravardžiuojamas: iš pradžių mane vadino „bocvina“ (suprask, batvinis), nes lenkuose buvo įsitikinimas, kad lietuviai maitinasi vien batviniais. Paskui kažkaip sužinoję, kad mano tėviškė yra prie Lebedos upės, ėmė mane vadinti „Lebioda“. Dažnai vadindavo ir „niedźwiedź litewski“, atseit Lietuvos meška. Aš atsikirsdavau: „A ty malpa nadwislianska“ („o tu Pavyslio beždžionė“). Bet apskritai mokiniai dėl pravardžiavimų nepykdavo ir net atsiliepdavo, kai juos tomis pravardėmis pašaukdavo. O kai kurios iš pravardžių buvo net labai bjaurios, pavyzdžiui, buvo mūsų klasėje mokinys Maternickis – didelis, storas ir riebus. Jį pravardžiuodavo „Maciora“ (didelė paršinga kiaulė).

Mūsų klasės auklėtojas Roža buvo baisiai bjaurus žmogus. Jam būdavo malonumas visokiais būdais kankinti mokinius. Iššaukęs kokį mokinį, surasdavo visokių priekabių ir sakydavo ilgus pamokslus. Turėjo įprotį kalbėdamas ilgu paišeliu baksnoti mokiniui į nosį, kas buvo labai nemalonu. Kibdavo prie uniformos, rasdamas visokių smulkių trūkumų. Bet mėgstama jo priekabė buvo tikrinti, ar mokinys su „galstuku“. Šis daiktas nieko bendra neturėjo su tuo, ką kultūringuose kraštuose vadina kaklaraiščiu. Buvo tai juoda juostelė su gumele apjuosti kaklą, o iš apačios ta juostelė turėjo priedą – kažką panašaus į prijuostelę. Neužsikabinęs to „galstuko“ – nusidėdavai disciplinai. O mokiniai, priešingai, laikė gėdingu dalyku nešioti jį. Mat mes laikėme šį skarmaliuką rusiškumo, pataikavimo, padlaižiavimo simboliu.

[...]

AS APSISPRENŽIU

Mano tėviškė Lebiodka yra ant buvusios etnografinės ribos tarp Lietuvos ir Gudijos, o tiksliau sakant – šis kraštas buvo tikra Lietuva, tik jos gyventojai sugudėjo. Apie tai byloja daugybė vietovardžių ir žmonių pavardžių, byloja ir tai, kad dauguma gyventojų yra katalikai, o jų kalboje – nemaža lietuviškų žodžių. Į tą mišinį įterpta dar ir lenkų kalbos. Pasiturinti klasė, dvarininkai, laikė save lenkais ir ši klasė dėl savo aukštesnės kultūros darė didelę įtaką šio krašto gyvenimui. Prasigyvenęs lietuvis ar gudas mielai linkdavo į lenkybę, o tam daug padėjo ir bendra tikyba, nes katalikų tikyba dažnai buvo tapatinama su lenkybe. Pati katalikybė palyginti su pravoslavija buvo laikoma kažkuo aukštesniu, pranašesniu, o pravoslavai buvo lyg žemesnis luomas. Lietuviai lietuviais save ir vadindavo. Gudams tautybės sąvoka buvo labai miglota ir jie savo tautybės vardo nežinojo, o vadindavo save „tutejšy“ (vietinis) arba „katalikais“. Bet ir pasiturintys, lenkiškai kalbantys vargu galėtų būti pavadinti lenkais. Jų kalba turėjo daugybę lietuviškų ir gudiškų priemaišų, ypatingą akcentą ir sintaksę, ji tiek skyrėsi nuo tikros lenkų kalbos, kad Lenkijos gyventojai vargiai galėtų ją

suprasti. Pridursime dar, kad šis Lietuvos gyventojas nuo lenko skyrėsi psichika, galvojimo būdu, temperamentu, ir net tie sulenkėję gyventojai bent seniau dar vadino save „litvini“. Tai net dokumentiškai užfiksuota buvusio Vilniaus universiteto diplomuose, kur tautybės rubrikoje pažymėta „lithuanus“. Būta net tam tikro antagonizmo tarp „litvinų“ ir tikrų lenkų. Nebuvo tai tikra neapykanta, bet ryškus neprielankumas. „Litvini“ pašiepdavo lenkus, laikė juos nerimtais, melagiais, mokėjo šimtus anekdotų, pašiepiančių lenkus, ir panašiai. Lenkai atsilygindavo pajuokdami netaisyklingą, tarmišką kalbą, lėtą būdą, papročius ir taip toliau. Bet greta to lenkuose reikėsi tam tikras agresyvumas, jie laikė Lietuvą vien tik Lenkijos provincija, o lietuvius – subordinuota jiems tauta, kuri privalo jiems būti dėkinga už uniją, už krikščionių tikyba, už kalbą, už kultūrą ir daugybę kitų lenkiškų gėrybių.

Tokių prieštarų nusistatymų atmosferoje ir teko man augti. Žinoma, dar vaikas būdamas aš mažai nutuokiau apie šių priešingybių esmę, bet tam tikra vaikiška intuicija besivadovaudamas, ėmiau linkti į vieną pusę ir šalintis lenkybės.

Pas mus, Lebiodkoje, kartais apsilankydavo svečių iš Lenkijos, kartais būdavo vienas kitas tarnautojas, kilęs iš Lenkijos. Vieną kartą buvo iškviestas lenkas hidrotechnikas artezinio šulinio gręžti. Iki šiol su pasipiktinimu prisimenu to lenko posakį, esą Lenkijoje ariama žemė skaniai kvepia, o Lietuvoje dvokia. Taigi lenkų nusistatymą, jų požiūrį į mūsų žmones man dažnai tekdavo pajusti, ir nuo mažų dienų mano sieloje kaupėsi tam tikra reakcija.

Mano galvosena tam tikrą įtaką darė tėvas. Jis buvo tikraja žodžio prasme „litvin“, t. y. seno tipo lietuvis patriotas, toks kaip A. Mickevičius, L. Kondratavičius. Lietuviškai jis nemokėjo, bet buvo lietuviškai nusiteikęs, o kartu buvo opozicijoje prieš lenkus ir Lenkijos vyravimą. Aš neretai girdėdavau jį aštriai pasisakant prieš lenkus, o kai kada jis mokydavo mane atsikirsti išgirdus nukreiptą prieš lietuvius pašaipą. Jo mėgstamas lenkams taikomas epitetas – „artistai“, mat lenkai moka tik suvaidinti dirbančius, bet nesugeba iš esmės darbą atlikti. Juo toliau, juo labiau augo manyje separatistinis jausmas. Separatistais lenkai vadino tuos, kurie norėjo atsiriboti nuo lenkybės. Mano separatizmą skatino dar viena aplinkybė: ilgais žiemos vakarais kas nors iš vyresniųjų skaitydavo vaikams knygas arba savo žodžiais atpasakodavo jų turinį. Prancūzė skaitydavo mums ką nors iš vaikams skirto rinkinio *Bibliothèque rose*, o tetulė Korbutienė atpasakodavo ką nors iš T. Narbuto *Lietuvos istorijos* arba skaitydavo Mickevičiaus ar Kondratovičiaus poeziją, kurią ji labai mėgo ir tą pamėgimą įkvėpė ir man.

Senovės Lietuvos istorijos vaizdai mane labai jaudino. Nuosava tikyba, žaibų valdovas galingas Perkūnas ir jaunesni, jam pavaldūs dievaičiai, šventieji ąžuolynai, kur aukuruose ruseno amžina ugnis, vaidila su kanklėmis ir baltai apsivilkusios vaidilutės, jaukūs šventieji žalčiai, kurie gėrė pieną iš vieno dubens su vaikais. O lietuviai gyveno tamsiuose miškuose, dėvėjo drabužius iš žvėrių kailių, buvo ginkluoti lankais ir ietimis. Jie buvo puikūs medžiotojai ir narsūs kariai, įvairdavo baimės savo kaimynams rusams, lenkams ir net totoriams. O vėliau lietuviai atsisakė savo tikybos – šventieji ąžuolynai buvo iškirsti, aukurai sugriauti, amžinoji ugnelė užgeso, o dievai ir dievaičiai išvaikyti... Mūsų šeimininkė teigė, kad ir dabar dideliuose tamsiuose miškuose esama tų dievaičių. Užklydęs medžiotojas arba grybautojas kartais aptinka vieną kitą. Jie kukliai slapstosi už storų medžių ir tiesdami plaukuotą, kaip žvėries, rankutę gailiai sako „duok“, vadinasi, prašo valgyti. Ir aš pagalvodavau, kad jei man tektų sutikti tokį padarėlį, aš jam atiduočiau savo gardžiausią kąsnį.

Kartais žiemos vakarais buvo skaitomi Mickevičiaus veikalai. Mano tetulė Korbutienė buvo impulsyvus žmogus, jautri bet kokiam grožiui. Ji gerai išmanė grožinę lenkų literatūrą, atmintinai mokėjo ištisus posmus ir, susidarius atitinkamai nuotaikai, savo mėgstamiausius kūrinius skaitydavo arba deklamuodavo. Ir kada begali būti tam tinkamesnė nuotaika – ir aplinka, jeigu ne žiemos

vakarais lempos apšviestame kambaryje, kai liepsnoja ugnis didelėje krosnyje, užiant ir švilpiant vėjui kamine, o čia pat jaukiai burzgiant verpiančios močiutės rateliui... Tetulė atsisėdavo didelės kanapos viduryje prie mažo staliuko su lempa, o mes, vaikai, kiekvienas suradęs sau jaukesnį kampelį, ratu aplink ją susigūžę klausydavomės skaitymo.

Tetulės lektūra paliko man gilius pėdsakus visam gyvenimui. Iš seniausiai girdėtų veikalų man ypač įstrigo *Konradas Valenrodas*. Jau pirmieji jo įžangos žodžiai „Sto lat mijąło jak Zakon Krzyżowy we krwi pogaństwa polnocnego brodzil...“^{*} giliai sujaudino mano vaizduotę, o kiek toliau tokių jaudinančių momentų, keliančių pasididžiavimą mūsų didvyriais ir aštrią neapykantą mūsų tautos priešams. Panašių jausmų patyriau klausydamas ir *Gražinos* arba „Pieśn pochodu litwinow“: „W mocnych murach siedzi lach, ale w sercu jego strach. Mysmy lacha zwycięzyli, wyszydzeni, wzieni twierdzy gmach...“ Buvo skaitomas ir *Ponas Tadas*, bet turiu pripažinti, kad tokio amžiaus vaiko kaip aš (tuomet turėjau apie dešimtį metų) šis veikalas negalėjo tinkamai paveikti. Vaikui svarbu veikalo fabula. Minėtuose pirmuose dviejuose Mickevičiaus kūrinuose ji yra ryški ir spalvinga. Veikale *Ponas Tadas* yra puikių vaizdų, puiki anų laikų žmonių charakteristika, puiki kalba, – bet tai gali būti įvertinta tik vyresnio amžiaus skaitytojo, ir aš tai įvertinau tik būdamas subrendęs vyras. Tiesa, buvo ir ten vaikui suprantamų ir jaudinančių dalykų, – tai meškos nukovimas, zuikių medžioklė, o užvis labiausiai – visur išskylanti neapykanta rusams. Kai kurie Mickevičiaus veikalai sakyte sakė, kad mes ir lenkai – tai ne tas pat. Didelį įspūdį man darydavo ir Kondratovičiaus veikalai. Tas tikras Lietuvos kaimo kanklininkas paprastais, nuoširdžiais žodžiais vaizduodavo tai, kas mano širdžiai buvo mieliausia – seni tarp miškų pasislėpę dvariukai, eigulio sodyba, beržais apsodinti vieškeliai, „smūtkeliai“ prie kelio, pelkėtos pievos, rudens rūkais apsitraukusios, vyžoti žmonės, kupini paprastumo, bet kilnios širdies ir gilių jausmų. Man ypač patiko šio poeto veikalas *Jan Dęborog*. Jo pratartį pirmą kartą padeklamavo man tetulė Korbutienė. Mes važiovome arkliais per girią tamsią rudens naktį. Žingsniuėjo arkliais ir lėtai slinko mūsų vežimas smėlėtu miško keliu.

„Ziemia moja rodzona, Litwo moja święta,

Żółtym piaskem drobną trawą przytysząnięta...“

Išgirdęs šiuos žodžius, aš tarytum apsisprendžiau – taip, tai mano žemė, ir ta žemė vadinasi Lietuva, ir aš esu lietuvis.

* * *

Bet štai aš Varšuvoje, esu gimnazijos mokinys, visi mano draugai grynai lenkai, nei iš Lietuvos, nei iš Gudijos nėra nė vieno. Jie pašiepia mane, tyčiojasi iš mano tarmės, pravardžiuoja mane. Aš irgi jaučiu, kad mes ne tie patys žmonės, tarp mūsų yra kažkoks skirtumas. Jie žino, kad jie yra lenkai ir turi tam pagrindą, jie gyvena Lenkijoje, kalbasi tarp savęs gryna lenkų kalba. Aš jaučiuosi lietuviu, bet lietuviškai nekalbu, o lenkai tyčiojasi iš mano lenkiškai gudiškai lietuviško žargonu. Tik tiek aš turiu savito. Bet ir šis žargonas man artimas. Ir mes, vaikai, namie, nors jau ir mokame grynąją lenkų kalbą, bet mielai kalbame šiuo žargonu ir net bravūruojame juo, kad pademonstruotume mūsų skirtingumą nuo „varšaviokų“. Mes jų nemėgstame ir taip pat pašiepiame juos, jų lengvapėdiškumą, o ypač miestietišumą, nes patys jaučiamės kaimiečiai.

Mano prierašumas tėviškei ir opozicija Varšuvai reiškesi dažnai savotiškai ir perdėtai. Iš Lebidkos aš atsivežu buteliuką mūsų upelio vandens ir geriu jį protarpiais, mažais gurkšniais. Garbė yra kuo ilgiausiai valgyti iš Lebidkos atvežtą duoną ir tuo būdu apsieiti be Varšuvos duonos.

* „Jau šimtmetis baigė praeit, kai kryžiuotis / Pagoniško kraujo upeliuose braidė.“ Vertė Vincas Mykolaitis-Putinas. (Red.)

Mes stengėmės taupyti paskutinę duonos plutelę, ir kas jos turėdavo, didžiuodavosi prieš kitus. Tokia proga dažnai pasitaikydavo, nes protarpiais atsiųsdavo mums siuntiniu pintinę su ūkiškais produktais, tarp kitko ir duona. Kažin ar ši duona buvo skanesnė už varšvinę, bet valgyti ją buvo garbės dalykas, tam tikras opozicijos pareiškimas.

Kaip jau minėjau, gimnazijoje turėjome trejas atostogas per metus: vasaros atostogas du su puse mėnesio, Kalėdų ir Velykų atostogas po tris savaites, – ir visas jas praleisdavome Lebiodkoje. Štai jos artinasi, dar keletas dienų ir pagaliau – lauktoji išvažiavimo diena. Traukinys išeina apie dvyliką valandą nakties, tenka važiuoti net į kitą Varšuvos kraštą, į priemiestį, vadinamą Praga, kitoje pusėje Vyslos. Tai visa ekspedicija, nes be mamytės ir trijų keturių vaikų dar dažnai būna kas nors iš giminių, be to – krūva daiktų, kaip visuomet važiuojant praleisti šventes. Važiuojame Varšuvos–Peterburgo geležinkeliu iki Pariečės stoties, kur traukinys ateina apie aštuntą valandą ryto – taigi visą naktį tenka praleisti vagone. Mes, vaikai, žinome, kad tarp stočių Lapy ir Balstogės geležinkelis perkerta Narevo upę, o už Narevo jau nebe Lenkija, bet Lietuva⁴. Tai įvyksta apie penktą valandą ryto. Stengiamės nepramiegoti to momento, bet vis tiek miegame, tik pabudę pasiteiraujame, kur esame, ir kartais pataikome pamatyti. Dabar mes jau Lietuvoje, netrukus Nemunas ir Gardinas, o nuo Gardino tik viena stotis, tik dvidešimt penki kilometrai iki Pariečės. Jau miegas neima.

Pariečė – didelė stotis. Čia daug keleivių išlipa, tai vis Druskininkų klientai. Iš čia tik dvidešimt kilometrų važiuoti į kurortą miškingu, smiltingu keliuku. Tuo užsiima aplinkiniai sodiečiai. Jų čia visuomet daug siūlo atvykusiems kurortininkams savo prastus, mažais arkliukais pakinkytus vežimus⁵.

Mes, vaikai, bėgame į stoties kiemą pažiūrėt mums iš Lebiodkos atsiųstų arklių. Kiek džiaugsmo matant dideles „drobynas“ su dviem sėdynėmis, užklotomis kaimiškais kilimėliais. Nuoširdžiai sveikiname atvažiuosį Jonę, Vincuką ar Petruką ir Lebiodkos arklius. Į Lebiodką tolimas, blogas miško ir laukų kelias. Bet koks jis mielas palyginti su bjauriomis Varšuvos gatvėmis. Pakelyje didžiulis Lušnevos ežeras, toliau vis pušynas ir pušynas su mažais ir dideliais raistais. Sausose kalvelėse pavasarį žydi pūkuotos violetinės šilagėlės, o rudenį didžiausi viržynų plotai. Tai mūsų žemė. Kokia ji graži! Toliau miškas baigiasi, matyti platus Berštų ežeras ir Katra, pavasarį patvinusi, plačiai išsiliejusi. Per ją permestas apvalių rąstų kuprotas, svirduliuojantis tiltas. Atsargiai juo eina pora arklių, prunkščia, glaudžiasi viens prie kito. Laimingai tiltas pervažiuotas, bet toliau pelkėtas, duobėtas kelias, o patvinusios Katros klanai siekia net vidurį kelio. Kartais porėlė kryklių turškia čia pat vandenyje ir įsaulyje tviska žvilgančios patinuko spalvos. Jau kelionė įpusėta ir kelias geresnis. Vakare, jau sutemus, esame namie.

Tris kartus per metus šitaip keliaudavome iš Pariečės į Lebiodką džiaugsmo kupini, ir tris kartus – atgal su liūdesiu širdyje. Žinoma, tais laikais aš vienšališkai žiūrėjau ir į Varšuvą, ir į Lebiodką. Varšuva man buvo blogybių įkūnijimas, o Lebiodkoje mačiau vien gėrybes. Bet iš tikrųjų man, kaip ir kiekvienam jaunuoliui, mokslo metai ir atostogos turėjo gilesnę reikšmę. Todėl kiekviena tokia kelionė į miestą ir į kaimą – tai tikri mano dvasinės raidos etapai, mentaliteto ir intelekto brendimo pakopos, kai vienos galvojimo formos subrėsdavo, o kitos – užgimdavo.

Per vasarą, nors ir nedaug, šiek tiek skaitydavau. Nebeatmenu, penktoje ar šeštoje klasėje perskaičiau Henriko Senkevičiaus *Ugnim ir kalaviju*, *Tvanas*, *Ponas Volodyjevskis*, *Kryžiuočiai*, *Quo vadis* ir kt. Kai kurie iš tų veikalų, o ypač *Tvanas*, paliko mano galvosenoje gilių pėdsakų. Čia svarbiausi motyvai paimti iš Lietuvos praeities. Su pasigėrėjimu skaičiau Žemaitijos dvarelių

⁴ Pagal anų laikų administracinį padalijimą.

⁵ Tuomet geležinkelio šaka į Druskininkus dar nebuvo nutiesta.

romantiškai jaukų aprašymą, vaizduojantį jų gyventojų kad ir niūrų, bet taurų būdą. Čia Senkevičius mokėjo pabrėžti lenkų ir lietuvių būdo skirtingumus ir, turbūt to nenorėdamas, iškėlė lietuvių pranašumą. Tai atitiko ir mano galvosena, stiprino ją.

Neišdildomą įspūdį ir pasipiktinimo jausmą sukėlė manyje aprašymas, kaip Kmicico draugai, lenkai pramuštgalviai, įsiveržė į Bilevičių dvarą, girtuokliavo ir skriaudė žmones. Ir pasitenkinimo jausmą patyriau perskaitęs, kaip žemaičiai mokėjo jiems už tai atkeršyti. Neužmirštamam man liko Kėdainių pasitarimas, kai Radvila pasiūlė atsiskirti nuo Lenkijos ir eiti išvien prieš ją kartu su Švedijos karaliumi. Žinoma, Senkevičius vaizduoja Radvilą krašto išdaviku, o man jis atrodė patriotas, pasiryžęs gelbėti Lietuvą nuo lenkiškosios suirutės.

Mūsų lenkų kalbos mokytojas Vojno užduodavo per atostogas išmokti lenkų poetų eilėraščių. Pasirinkti galėjo pats mokinytis savo nuožiūra, pagal savo polinkius. O padeklamuoti turėjome per pirmąsias po atostogų pamokas. Aš pasirinkau Kondratavičiaus įžangą į *Jan Dęborog*. Pirmosios šio veikalo eilutės „Ziemia moja rodzona, Litwo moja świąta...” man kadaise padarė gilią įspūdį, ir aš, išmokęs šį gana ilgą veikalą, jausmingai padeklamavau jį savo klasėje. Turbūt mano žodžiuose buvo ganėtinai išraiškos, nes pastebėjau, kad visa klasė, net ir didžiausi išdykėliai, nutilę atidžiai manęs išklausė. Per pertrauką du rimtesni mano klasės mokiniai į priėję prie manęs paspaudė man ranką ir palankiai atsiliepė apie deklamavimą. Aš buvau tuo labai patenkintas, nes pajutau, kad tas pasirodymas buvo tarytum pirmoji vieša mano savigarbos jausmų deklaracija.

Tais laikais svajojau pramokti lietuvių kalbos, bet tai buvo sunki užduotis, nes pažįstamų lietuvių Varšuvoje neturėjau, knygų ir vadovėlių nebuvo, be to, vis galiojo Muravjovo įvestas lietuvių spaudos draudimas. Man besimokant šeštoje klasėje, į mūsų klasę atsikėlė iš Rygos mokinytis Koverskis ir kaip kuriozą atsivežė dvi lietuviškas knygutes: viena – abėcėlė kartu su trumpomis vaikiškomis maldelėmis, o kita – mažytis eilėraščių rinkinys. Man prašant, jis tas dvi knygeles padovanojo. Kadangi abėcėlėje buvo malda „Tėve mūsų“, o šią maldą aš mokėjau lenkiškai ir prancūziškai, todėl maniau, kad man bus lengva nustatyti lietuviškų žodžių reikšmę. Sunkus tai buvo darbas, neturint nuovokos apie kalbos fonetiką, gramatiką, o ypač apie linksniavimą ir asmenavimą. Dar mažiau naudos turėjau iš eilėraščių rinkinėlio. Atsimenu, kad pirmame puslapyje buvo eilėraštis „Oi žydėk, žydėk, balta obelėle...” Aš tariasi supratęs tik žodį „žydėk“ manydamas, kad jis reiškia „žydėlis“. Aišku, kad šis mano pasiryžimas baigėsi visiška nesėkme.

Septintoje klasėje iš Varšuvos penktosios gimnazijos, kaip jau minėjau, buvau išvytas ir galutinai atsiveikinau su Varšuva. Tėvo parėdymu persikėliau į Peterburgą ir ten, kaip jau irgi anksčiau minėjau, buvau priimtas į dešimtąją gimnaziją, o baigęs ją – į universitetą.

Malonus tai momentas, kai iš vargšo gimnazistuko virsti studentu. Tarytum drugio lėliukė, pasiekusi savo paskutinę metamorfozės stadiją – įgauni sparnus ir plačias polėkio galimybes. Cariniais laikais Rusijoje, taip pat kaip Vakarų Europos universitetuose, nebuvo stojamųjų egzaminų ir galima buvo tiesiai iš gimnazijos suolo patekti į universiteto auditoriją. Vienas iš malonumų buvo tas, kad galėjai, atsipalaidavęs nuo įgirusių gimnazisto drabužių, apsivilkti gražia studentiška uniforma su auksinėmis sagutėmis ir mėlynais apvadais. Bet didesnis malonumas buvo tai, kad caro laikais studentas užimdavo visuomenėje privileijuotą vietą. Studentas – tai laisvų minčių nešėjas, tai kovotojas prieš viską, kas yra pasenę, atgyvenę savo amžių, tai tikras pažangos armijos kareivis. Studentas – tai inteligentų ir darbininkų lepūnėlis, jam visur darydavo nuolaidas jam užleisdavo vietas, jį šelpdavo ir globodavo. Taigi aukštai pakėlęs galvą, vilties ir pasiryžimo kupinas žengdavo studentas į naują gyvenimą. Ypač Peterburgo studentui buvo kuo pasididžiuoti: didžiulė Rusijos imperijos sostinė su daugybe aukštųjų mokyklų, intelektualinio gyvenimo centras, į kurį buvo sutraukti žymiausi profesoriai ir šiaip mokslininkai. Kad ir Rusijos sostinė, bet būdamas pačiame jos

pakraštyje, Peterburgas glaudžiai buvo susijęs su Vakarų Europos civilizuotais kraštais. Iš čia tarytum ranka pasiekiamas užsienis. Tai ir buvo vartai, pro kuriuos į atsilikusią ir barbarišką Rusiją sunkėsi mokslas, Vakarų kultūra, pažangios idėjos. Dėl Peterburgo politinės reikšmės ir geografinės padėties jame išaugo didelės svetimšalių kolonijos. Ištisi kvartalai buvo apgyventi vokiečių, švedų, suomių, prancūzų ir kt. Tai buvo tikrai tarptautinis miestas ir jame nesijautei esąs tikroje Rusijoje, kaip, pavyzdžiui, Maskvoje. Peterburge ir papročiai buvo švelnesni, kultūringesni.

Peterburge buvo ir lietuvių kolonija, maždaug dvidešimt tūkstančių žmonių. Iš jų nemažai studentų. Bet grįžkime atgal į tas dienas, kai aš baigiau gimnaziją ir, pasijutęs studentu, parvažiavau atostogų į Lebiodką. Dabar aš suaugęs žmogus, man atviri platūs keliai, dabar turi realizuoti mano svajonės, mano fantastiniai sumanymai. O didžiausia mano svajonė – pažinti nežinomų kraštų gamtą, ypač gyvūniją, aplankyti tolimos šiaurės jūras ir jų salas, nuvykti į mėlynąjį, šiltąjį Viduržemį, ir dar toliau – į atogrąžų kraštus, į Afriką ir Pietų Ameriką.

Tuo tarpu tai tik svajonės, sunkiai įvykdomos svajonės. Bet galima ir čia, Lietuvoje ir Gudijoje, padaryti įdomių žygių. Pinsko pelkės, Nemuno aukštupis, Rūdininkų ir Gudų Girios⁶ – visa tai arti, viskas lengvai pasiekiamas. Vaikščioti esu pripratęs, galiu klampoti nepereinamomis pelkėmis, galiu nakvoti miške prie laužo, kur reikia galiu perplaukti upę. Mano ekskursijų pamėgtos vietos tapo į šiaurės vakarus nuo Lebiodkos niūksantis didelis miškų masyvas Gudų Giria. Pasiėmęs šautuvą, kuprinę, nagingėmis apsiavęs, nukeliauju ten kelioms dienoms ir naktims. Po tokios išvykos pareinu namo alkanas, purvinas, pavargęs, laužo dūmais aprūkęs, bet parsinešu kuprinėje savo lobį – nušautus paukščius, žalčius, gyvates, drugius, vabalus. Turiu darbo kelioms dienoms – reik preparuoti paukščius, kailiukus, susegioti vabzdžius, sutvarkyti dienyną.

⁶ Su gilia pagarba ir meile skaitydami profesoriaus Tado Ivanausko raštus, esame pripratę prie Gudų Girios vardo, bet prašyčiau leisti man juo paabejoti.

Gudų Giria? Kur ji prasideda, kur baigiasi? Kur ji apskritai yra? Norėdamas prisidėti prie kitų abejojančių, galiu pridurti, kad daugiau kaip prieš keturiasdešimt metų, dar būdamas studentu, išvaikščiojau plotus nuo Druskininkų iki Varėnos, nuo Dubičių iki Merkinės – kur, tarkime, esanti Gudų Giria. Kalbėjau su daugeliu tada dar gyvų Musteikos ir kitų sodžių senolių, tačiau nė vienas jų apie Gudų Girią nieko nebuvo girdėjęs. Todėl ir aš jos neradau. Nors daugelis, beje, net ne pačių seniausių vietinių sodiečių, ypač miško darbininkai, gerai žinojo vietinių miškų ribas bei jų vardus, taip pat ir smulkius toponimus – kalnelių, pelkūčių, brastų pavadinimus, kuriuos ir nūnai vartoja. Gudų Girios pavadinimas tikriausiai į mūsų spaudą atėjo vien iš profesoriaus Tado Ivanausko raštų. Tarp kitko, *Gamtininko užrašuose* minima, kad baltarusiai šį plotą vadino Ruska Puščia (kodėl Ruska?!). Norėdamas pasitikslinti, specialiai teiravausi Baltarusijos miškų ūkio ministerijoje. Man atsakė, kad Baltarusijos miškininkai toje Lietuvos–Baltarusijos riboje tokio pavadinimo nei anksčiau, nei dabar nėra girdėję. Matyt, jo irgi nėra gyvo.

Visai kas kita – Gudo šalis. (Ne gudų, o gudo, ir ne giria, o šalis). LTSR Valstybinės leidyklos 1940–1941 metais išleistame *Lietuviškosios enciklopedijos* t. IX, p. 837 skaitome: „Gudo šalis – taip Marcinkonių ir Merkinės apylinkių lietuviai vadina miškus ir pelkes abipus Katros upės Gardino gub.“ (manųčiau, kad šis straipsnis parašytas irgi prof. T. Ivanausko). Nurodyto leidinio, kurio kompetencija abejoti nereikia, Lietuvoje išėjusiuose tomuose kruopščiai suminėti bei aprašyti didesni, mažesni ir visai maži miškai, tačiau Gudų Giria neminama. Neabejotinai ji būtų aprašyta, jeigu būtų, kaip tokią, buvusi. Tą patvirtina ir *Tarybų Lietuvos enciklopedija* (1986, t. II, p. 14). „Gudų Giria – yra Lietuvos pietuose, BTRSR pasienyje, 11 km į pietus nuo Marcinkonių, įeina į Dainavos girios masyvą. Plotas 2200 ha“ (tikl!). Taip pat, kiek teko klausinėti vyresnių žmonių, kalbėtis su to krašto praeities dideliu žinovu Vincu Gaidžiu, kuris vaikystėje mokėsi pas patį Tada Ivanauską ir Honoratą Ivanauskienę lietuviškoje Musteikos mokykloje, o vėliau pats ilgus metus ten mokytojavo – visi jie man irgi neabejodami pasakydavo, kur yra Gudo šalis (jokia ne giria!). Tai būtent pelkės, pievos ir miškai, prisišlięję prie Katros upės krantų maždaug apie Pagarendos sodžių ir toliau palei Katrą abipus tenai esančios Lietuvos–Baltarusijos ribos. Ir vėl tai – vien didelių miškų mažos dalies pavadinimas, lygiai kaip netoliese esantys Meletos Kampas, Leono Šilėlis, Zagocinės Miškas ir panašiai. Kodėl visa ta Dzūkijos šilų gausybė, daugybe vardų vardelių pavadinti miškai turi tapti Gudų Giria? Kiek teko patirti, tuose šiluose esančių sodžių gyventojai to vardo irgi kratosi: kokie gi mes atseit gudai?! Tarkim, argumentas ne „svarbiausias“, bet vis dėlto... Ir kyla pagrįsta abejonė, ar Gudų Giria – pavadinimas tikrai senas. Ir apskritai ar jis buvo kada nors gyvas vietos žmonėse... Sakųčiau, tegul lieka poetiškai pavadintas Gudo šalies miškas ten, kur jis buvo ir dabar tebėra. Nors, reikia sutikti, kad to žodžio būtent – iš šios knygos kaip ir iš dainos – neišmėsi. Tat vargu ar derėtų tasai vardas, o taip ne vien man atrodo, norint apjungti tokias platybes pietryčių lietuvių miškų. Geriausiai, manųčiau, pritaipytų mūsų žymaus miškotvarkos ir miškų istorijos žinovo Algirdo Bruko pasiūlytas, tarp kitų, vienas to miškų masyvo pavadinimas: Druskininkų–Varėnos miškai.

Leidinio parengėjas

Nuo Lebiodkos, patraukus šiaurės vakarų kryptimi, iki Gudų Girios apie dvidešimt kilometrų, o pirmieji, jau pačioje girios glūdumoje esantys kaimai – tai Zubravas ir Pagarenda, – abiejuose Katros upės krantuose. Tuos kaimus dažnai aplankydavau per savo išvykas. Gyventojai jų – gudai, tikrai miškiniai žmonės, su visais simpatyngais miško gyventojų bruožais. Ten aš ateidavau pėsčias, o kartais atvažiuodavau vieninkiu ūkišku vežimuku ir tuomet nusibastydavau miško gilumon, kur akys matė ir kojos nešė.

Vienos tokios išvykos metu, o buvo tai į vakarus nuo Katros aukštupio, sutikau žmogų – jis buvo vyžotas, su kirviu už diržo. Pamatę viens kitą, abudu sustojome. Jis priėjo arčiau ir, kaip aš supratau, palankiai kreipėsi į mane, bet nesuprantama man kalba. Žinoma, aš tuoj susivokiau, kad kalba jis lietuviškai ir, nors nesupratęs žodžių, pamaniau, kad jis klausia, ką aš veikiu miške. Tai rodydamas šautuvą aš ženklais stengiausi paaiškinti, kad medžioju. Tuo ir baigėsi mūsų susitikimas. Bet jį aš prisimindavau ir prisimindavau visą savo ilgą gyvenimą. Palikęs vienas aš susigraudinau... štai du lietuviai, susitikę savo krašte, negali susikalbėti savo kalba. Man pasidarė koku ir gėda. Tokių jausmų kupinas, į save įsigilinęs, lėtu žingsniu ėjau per mišką. Iš kairės pusės buvo sausas kalnagūbris, visas violetinis nuo žydinčių viržių, su retokomis, bet storomis pušimis, o iš dešinės – kalvelė, kurios šlaitai leidosi į baltą kerpyną su liguistomis pušelėmis keružėmis... mielas vietovaizdis, visuomet mane taip raminantis... Nėra ko nusiminti, ėmiau kalbėti sau, lietuvių kalbos galima pramokti. Dabar, kai rudenį būsiu Peterburge, turėsiu draugų lietuvių, bus tokių, kurie mane supras, jie padės man. Reikia tik pasiryžti. Ir šį momentą, senos pušies ir žydinčio viržyno akivaizdoje, aš pasižadėjau dar šį rudenį pramokti savo gimtinės kalbos.

Tą patį vakarą atvykau į Musteikos kaimą ir nakvojau pas eigulį Simaną Averką. Visa šeimyna kalbėjo lietuviškai, tik aš vienas su šeimnininku kalbėjome rusiškai. Netrukus atėjo šeimnininko brolis Augustas Averka ir turbūt norėdamas man įtikinti ėmė kalbėti su manim lenkiškai, tačiau baisiausiu žargonu. Šiaip visas kaimas pasirodė esąs grynai lietuviškas ir, išskyrus tik kai kuriuos vyrus, kalbėjo vien lietuviškai. Taip aš pirmą sykį gyvenime pabuvau tikrai lietuviškoje aplinkoje.

Grįžau į Lebiodką, kad pasilsėčiau, atsivalgyčiau, apdoročiau ir sutvarkyčiau savo rinkimus ir šį kartą, be to, turėjau sutvarkyti savo naujus išgyvenimus, naujus įspūdžius.

Už savaitės vėl susiruošiau į Gudų Girią, pasiryžęs šį kartą pasiekti Marcinkonis, nes praėjusį kartą Musteikoje pas Averkas sužinojau, kad Marcinkonys – tai tikra lietuvybės tvirtovė šiame krašte. Daug man buvo pasakota apie vietinės parapijos kunigą Šoblicką. Kaip supratau, jis esąs tikras „kultūrregeris“ ir lietuviškos dvasios įkvėpėjas. Už savaitės aš pas jį apsilankiau ir buvau maloniai priimtas. Buvo tai dar jaunas, santūrus, kuklus žmogus. Aš neapsirikau palaikęs jį „kultūrtregeriu“. Jam ne tiek rūpėjo žmonių dievotumas, kiek jų švietimas, padorumas, gražus elgesys. Jis, pavyzdžiui, prisaikdino visus savo parapijos vyrus nebegerti degtinės bei kitų stiprių gėralų, ir aš žinau, kad priesaikos buvo laikomasi. Jis mokė, kaip dera gražiai elgtis bažnyčioje, nes šiame miškingame krašte supratimas apie pasaulietiškas konvencijas buvo toli gražu ne toks, prie kokio mes esame dabar pripratę. Tuo metu, dar nuo Muravjovo laikų, siautė lietuvių spaudos draudimas, ir kunigas Šoblickas, slaptai gaudamas iš Tilžės lietuviškų knygų, platino jas tarp parapijiečių. Atsimenu, prityręs knygnešys Marcinkonyse tuomet buvo Keras (vardo neatsimenu), o slaptu lietuvių kalbos mokytoju, arba „daraktorium“, buvo Simanas Kvilonas, gyvenantis Margionių kaime. Visa tai aš truputį vėliau sužinojau iš kunigo Šoblicko. Jis turėjo daug įtakos kaimo jaunuomenei, nes mokėjo jai įtaigoti. Jo iniciatyva Marcinkonyse buvo organizuojamas kaimo teatras, o didelį pasisekimą turėjo choras. Tarp kitko, prisimenu, kad šiame darbe klebonui padėdavo viešėjęs pas jį atostogų metu jaunutis klierikėlis. Jo vardas... Liudas Gira.

Liudas Gira Lietuvos Respublikos laikais buvo Politinio saugumo įstaigos viršininkas ir uoliai persekiojo visus kairesnių pažiūrų asmenis. Norėdamas gauti prisipažinimą, jis paprastai panaudodavo žiauriausius kankinimus, pvz., rankų išsukimas ir t. t. Vieną kartą, kai gegužės pirmą dieną studentai aušrininkai sumanė padaryti demonstraciją ir išėjo į gatvę, L. Gira, atvedęs policijos padalinių, švaistydamasis kardu puolė studentus ir privertė juos išsisklaidyti. Žinau taip pat, kad vieną kartą per pavasarininkų suvažiavimą (rodos, Panevėžyje) L. Gira viešai bučiavęs savo organizacijos vėliavą ir prisiekęs jai ištikimybę. Na bet, kaip žinome, jis vėliau „pasitaisė“ ir, žlugus buržuazinei valdžiai, pasitiko ir išbučiavo paleistus iš kalėjimo bolševikus, o kartu tapo tikru tarybiniu žmogumi. Žmonija žino daug panašių atsivertimų, ir aš noriu čia sugretinti kitą man žinomą atsivertimo faktą. Kaune viena mergelė vertėsi prostitucija, bet vis dėlto jai pavyko ištekti už pasiturinčio žmogaus ir virsti „poniute“. Dabar ji jau priklausė padoriai visuomenei ir įstojo į organizaciją, skelbiančią kovą jaunų mergaičių tvirkimui... Kai dabar prisimenu šį savo gyvenimo momentą, gailiuosi, kad klierikas Gira ilgesnio laiko nepraleido Šoblicko globoje. Gal pastarojo įtakoje iš jo nebūtų išaugęs toks nepadorus žmogus.

Kunigo Šoblicko sumanymu, Marcinkonių jaunuomenė buvo suorganizavusi, kaip man tuomet atrodė, puikų chorą. Tada lankydamasis patekau į repeticiją ir pirmą kartą gyvenime išgirdau lietuviškas dainas. Šių dainų spalvinga lyrika ir gilus jausmas palietė jautriausias mano sielos stygas, bet ypač buvau sujaudintas išgirstos tuomet Baranausko dainos „Sudiev, Lietuva...“

Aš nuo mažų dienų turėjau šiek tiek gabumų muzikai ir greit pramokau šios dainos gaidą, o žodžius surašė ir išvertė kunigas Šoblickas. Atsimenu, kad grįžtantį namo mane vis lydėjo tasai motyvas, o parvykęs papasakojau savo išgyvenimus jaunesnei už mane seselei, kurią neretai apimdavo lyriška nuotaika, o muzikai ji buvo gabesnė už mane. Mano atvežtoji daina jai labai patiko ir po kelių dienų ji skambino ją fortepijonu.

* * *

Kaip gražus sapnas pasibaigė žavinti vasara, praėjo mano atostogos. Reikia važiuoti į Peterburgą. Esu jau studentas, nors ir pirmo kurso. Nesinori važiuoti iš Lebiodkos, bet kartu ir norisi, nes studentiškas gyvenimas ir viskas, kas su juo siejasi – traukte traukia jauną studenčioką. Juk bus naujų pažinčių, turėsiu naujų kolegų, tarp jų, be abejo, bus vienminčių, kurie taps mano neatskiriamais bičiuliais. Aš kviesiu juos apsilankyti mano tėviškėje ir pats per atostogas lankysiu jų namus. Dabar aš pramoksiu lietuvių kalbos, o tarp mano draugų bus tokių, kaip ir aš. Mes kartu dirbsime, kad pakeltume Lietuvos kultūrą, mokslą, mes kovosime už tai, kad Vilniuje viešpatautų lietuvių kalba, kad būtų lietuviškos mokyklos, ne tik pradinės, bet ir aukštosios, su universitetu Vilniuje. Ir atrodė, kad visa tai taip lengvai pasiekama, tik reikia daug noro, daug pasiryžimo, o užvis daugiausia – meilės.

Ir štai aš Peterburge, arba Petrapilyje, kaip mes jį paprastai vadindavome. Pirmos dienos praėjo neįdomiai – reikėjo atlikti visus registravimosi formalumus, prisistatyti dekanui, kuris, atsimenu, išbarė mane už pavėlavimą, nes vietoj pirmos rugsėjo atvykau tik penktą. Daugelis paskaitų dar neprasisėję, ir studentai tik pasižvalgo čia po vieną, čia po kitą auditoriją, arba bastosi į vieną ar į kitą galą nepaprastai ilgu, bet gerai apšviestu koridoriumi. Man stojant, į universitetą buvo priimami vien vyrai, ir tik po 1905 metų revoliucijos moterys išsikovojo lygias su vyrais teises ir galėjo stoti į valstybines aukštąsias mokyklas. Bet ir iki tol aukštąjį mokslą ėjo daug mergaičių, tačiau privačiose aukštosiose mokyklose, kurias vadindavo kursais, o jų auklėtinės buvo vadinamos ne studentėmis, bet kursistėmis. Kai kuriuose tų kursų, pavyzdžiui, Leshafto ir Bestuževo, mokoma buvo labai gerai ir

jie turėjo tikrai gerą vardą. Po 1905 metų revoliucijos tų kursų teisės buvo sulygintos su valstybinių aukštųjų mokyklų teisėmis.

Susipažinti su naujais draugais universitete kol kas nebuvo progos. Čia kaltas ir mano nemokėjimas užmegzti su kitais draugiškų ryšių. Bet ilgainiui pavyko ir man ne tik susipažinti, bet įgyti ir bičiulių, ir labai ilgam – iki pat mirties. Kliūtį suartėti man su naujais draugais sudarydavo auklėjimo skirtumai. Provincijos miestų gimnazijose, kur mokė grubūs mokytojai rusintojai, nebūdavo palankių sąlygų jaunuolio protui prasilavinti. Liūdna pripažinti, bet didesnė mūsų besimokančios jaunuomenės dalis pajusdavo kultūrinės aplinkos įtaką tik įstoję į aukštąją mokyklą.

Ir tai ne visi, nes buvo tokių, kurie, net ir pasiekę aukštesnį kursą, nesugebėdavo atsipalaiduoti nuo grubių kaimietišκών bruožų. Nėra ką kalbėti apie elgesį ir visokius pasaulietiškus konvenansus, kurių trūkumas lietuvių studento elgesyje rėžė akis gerai išauklėtam žmogui. Šiuo atžvilgiu buvo žymus skirtumas tarp lietuvių ir, pavyzdžiui, lenkų. Todėl pastarieji dažnai iš mūsų tyčiojosi. Minėtaisiais lietuvių studentų bruožais nereikia stebėtis. Beveik visi jie buvo tik kylanti pirmoji inteligentų karta, ir jiems svetimoms buvo inteligentiškw šeimų tradicijos. Vis dėlto reikia pridurti, kad kai kurie mūsų jaunuoliai, patekę į naują aplinką, greit susiorientavo ir sugebėjo pašalinti tuos savo luomo trūkumus.

Deja, mes negalėjome vadintis kultūringa tauta. Mūsų tolimi protėviai sulenkėjo ar suvokietėjo, savo dvasines ir materialines vertybes paaukojo kitoms tautoms. Didesnė tuometinės lietuvių tautos dalis – tai buvę baudžiauninkai, kurie iš visų vertybių sugebėjo išsaugoti tik pačias didžiausias – mūsų kalbą ir dainas, taurius būdo bruožus, gražius papročius. Bet to per maža norint vadintis kultūringa tauta. Tačiau nei mokslas, nei menas, nei gerovė, net civilizacija, atskirai paėmus, taip pat dar nesudaro kultūros – tai yra tik kultūros faktoriai. Kultūra – tai rafinuota visų šių įgimtų ir įgytų faktorių sintezė, susiformavusi per ilgą laiką, per daugelio generacijų gyvenimą. Mūsų visuomenei jos dar trūko, kas yra suprantama, turint galvoje neseną mūsų tautos atgimimą. Juk ir daugiamilijoninė rusų tauta dar negali būti vadinama kultūringa, ji vis dar negali atsikratyti to gėdingo antspaudo, kurį jai uždėjo du su puse šimto metų trukusi totorių vergovė.

* * *

Iš savo draugų greit radau bendrą kalbą su Vaclovu Biržiška. Pasirodė, jis yra taip pat, kaip ir aš, „naujas lietuvis“, nes jo tėvų namuose Šiauliuose irgi viešpatavo lenkų kalba. Vis dėlto jis nebuvo toks „naujas“ kaip aš, nes nuo mažų dienų lietuviškai mokėjo. Vaclovas buvo inteligentiškas jaunuolis, rimtas ir labai apsiskaitęs. Ištisis vakarus praleisdavo viešojoje bibliotekoje. Nors buvo įstojęs į gamtos fakultetą, bet jame išbuvo tik vienerius metus ir perėjo į juridinį. Bet tai nepakeitė mūsų asmeninių santykių, nes jis, būdamas visapusiškai išsilavinęs, visą gyvenimą domėjosi gamtos mokslų problemomis.

Nuo pat pradžios, vos tik įstojęs į universitetą, pradėjau dairytis, kas galėtų padėti man pramokti lietuvių kalbos. Nutariau kreiptis į Feliksą Bugailiškį, savo draugą, kuris mielai sutiko man padėti. Įsigijau, rodos, Siekopo gramatiką ir ėmiau metodiškai studijuoti man ligi šiol svetimą kalbą. Reikėjo išmokti linksniuoti ir asmenuoti, visas sudėtingas lietuvių gramatikos ir sintaksės gudrybes. Kartu ėmiau versti, užrašinėti žodžius ir kalti juos mintinai. Pamenu, kad pirma knygutė, kurią išverčiau nuo pradžios iki galo, vadinosi *Smertis* (nebeatsimenu jau autoriaus). Vėliau susipažinau su studentu technologu Steponu Kairiu. Buvo tai taip pat labai inteligentiškas, be to, labai humaniškas ir malonus žmogus. Aš jaučiau jo didelį pranašumą ir buvau sužavėtas. Galbūt šiais sumetimais aš, padėkojęs Bugailiškiui, perėjau mokytis pas Kairį. Mokiausi su pasiryžimu. Stengiausi, kad būtų

„nulla dies sine linea“ (nė vienos dienos be eilutės), kad kasdien pramokčiau po kelis naujus žodžius, kiekvieną dieną stengiausi išmokti mintinai bent vieną sakinį. Man labai pravertė lotynų ir graikų kalbos. Jos išlavino mano lyginamosios kalbotyros suvokimą, kaip sakė man vėliau profesorius Būga, buvo išlavėjusi mano kalbotyros „uoslė“. Praėjo trys mėnesiai, jau arti Kalėdų atostogos, turėsiu visą mėnesį laisvo laiko. Jau aš grabalioju lietuviškai ir net bravūroju žiniomis – pradėdau kalbą su kuriuo nors draugu ir vaikščiojam taip išilgai studentų valgyklos salės, tarytum man vieni juokai kalbėti lietuviškai. Stebisi kai kas ir negali suprasti, kaip tai įvyko.

Manau, kad mano kalba buvo dar labai ydinga. Atsimenu, kad vieną kartą „kelnės“ pasakiau „kelniai“, ir vienas išgirdęs mane studenčiokas sprogo juokais. Pasityčiojimų man teko girdėti daug. Buvo draugų, kurie nežinojo mano nueito kelio, nesuprato mano psichikos, mano ideologijos, – jie matė mano juokingą pusę. Laimė, tokių mažuma, o dauguma įvertino mano ryžtą.

Gruodžio mėnesio 15 dieną aukštosiose mokyklose prasideda Kalėdų atostogos ir trunka iki 15 sausio. Iki tol išlaikiau kristalografijos egzaminą pas profesorių Ziemiatčenskį ir ruošiausi išvažiuoti. Šį kartą, be medžioklės ir kitos zoologo veiklos, turiu dar vieną tikslą. Noriu aplankyti keletą lietuviškų kaimų, pasigirti lietuvių kalbos mokėjimu. Bet tai tik tuštybė. Noriu daugiau. Noriu į tuos kaimus nuvežti lietuviškų knygų, laikraščių. Noriu nuvežti Muravjovo Koriko, stovinčio ant kaukolių krūvos su kilpa rankoje, didelio formato paveikslą. Knygų tais laikais gaudavome slaptu keliu iš Tilžės ir iš Amerikos. Pasirinkimas buvo nedidelis. Visa anų laikų lietuviška literatūra galėjo tilpti vienoje nedidelėje lentynoje. Gaunamos knygos buvo dalijamos visiems lietuvių studentams. Aš gavau savo dalį, be to, savo dalį man paaukojo Stepas Kairys. Buvo ten gana margas mišinys: Šerno veikalai, A iš B, Vileišio populiarios medicinos brošiūrėlės, K. Markso ir F. Engelso *Komunistų partijos manifestas*, kažkieno „traktatas“ apie tai, „Ar katalikas gali būti socialistu“, ir kt. Ir dabar aš pagalvoju, vargšas tas sodžiaus skaitytojas, į kurio rankas pateko, pavyzdžiui, vienas iš dviejų pastarųjų veikalėlių. Vargu ar jis galėjo susivokti, ką reiškia aprašomi tenai „izmai“. Manau, kad jam suprantamesnis buvo vilkų kaukimas Čepkelių raiste ar tetervinų burbuliavimas Saltoniškių pelkėse. Na bet buvo ir suprantamų dalykų. Kaip aš vėliau sužinojau, ypač buvo vertinami dainelių rinkiniai ir sveikatos patarėjai.

[...]

VILNIAUS GUBERNIJOS GYVENTOJAI

Žmonės, kurie, kaip ir mūsų šeima, priklausė tai pačiai klasei ir maždaug atitiko mūsų intelektą, buvo dvarininkai. Labai nevienalytė socialinė klasė. Buvo ir stambių, ir vidutinių, ir pagaliau labai smulkių, kurie materialiai mažai skyrėsi nuo kaimiečių, nebent tik tuo, kad gyveno ne kaimuose, bet vienkiemiuose, kuriuos paprastai vadindavo „palivarkais“⁷. Intelektu lygis irgi buvo labai nevienodas ir dažniausiai atitikdavo jų materialinę padėtį.

1863 metų sukilimas labai praretino Lietuvos gyventojus. Tie, kurie dalyvavo sukilime, arba buvo nužudyti, arba ištremti į Sibirą, o pastarųjų likimas – labai nevienodas. Dalis jų aklimatizavosi Sibire. Kadangi tarp jų buvo daug inteligentų – gydytojų, mokslininkų, – jie, laikui bėgant, prasigyveno, net kai kurie tapo milijonieriais. Kiti grįžo į Lietuvą, bet savo dvarų neatgavo, nes jie buvo konfiskuoti ir daugiausia maža kaina ar išsimokėtinai buvo perleisti visokiems perėjūnams, ypač kariškiams, nusipelnusiems malšinant sukilimą. Likusi dvarininkijos (bajorijos) dalis buvo priblokšta,

⁷ Žodis kilęs iš vokiečių k. – „Vorwerk“.

terorizuojama ir drebėjo dėl savo kailio ir žemės. Čia ar prisidėjo įstatymas, draudžiantis pirkti žemę katalikų tikybos žmonėms. Tuo buvo norima apsidrausti nuo neištikimo elemento. Pardavęs žemę žmogus neturėjo vilties pirkti jos kitur Lietuvoje, tad dažnai iš paskutiniųjų stengėsi išlaikyti žemę savo rankose. Buvo dar viena represijos priemonė, vadinama kontribucija, t. y. pinigine pabauda už sukilimą. Šį mokestį mokėjo visi dvarininkai, proporcingai turimos žemės plotui. Jeigu prie to dar pridėtume tautinę ir religinę spaudą, taikomą „inorodcams“⁸, – tai būtų suprantama ta prislėgta psichika ir ta beviltiška nuotaika, kuri viešpatavo Lietuvos dvarininkijoje antroje XIX šimtmečio pusėje. Tokia nuotaika užaugo visa karta, kurios tik vienas kitas stipraus būdo individas sugebėjo nugalėti vergišką nusizeminimą.

Dauguma mūsų kaimynų buvo mažamoksliai. Neatsimenu nė vieno, kuris būtų baigęs aukštąją mokyklą, net ir gimnaziją. Dauguma buvo tos nuomonės, kad žemės ūkiui mokslas nėra reikalingas. Reikia tik ūkininkauti taip, kaip tėvai ūkininkavo. Bet ir tai buvo sunku, nes tėvai dar turėjo baudžiauninkų, o dabar darbininkus reikėjo samdyti. Besistengdami gauti pinigų, kas turėjo miško, pasirūpindavo jį parduoti, o kad apmokėtų darbininkams, atiduodavo dalį šieno ir panašiai. Apie anų laikų intensyvų žemės ūkį neteko man girdėti. Viskas vyko senoviškai, lėtai ir primityviai.

Sukilime dalyvavo ir daug dvarininkų, todėl dalis jų žuvo mūšiuose, dalis buvo Muravjovo nužudyta, dalis pateko į Sibirą arba emigravo į užsienį – taigi įvyko atranka, dėl kurios liko mažiau vertinga dvarininkijos dalis. Jų idealai, jei apskritai jų psichikos bruožą galima taip pavadinti, siekė vien materialinės gerovės, bet vien tokios gerovės, kurią be didelių pastangų galima įgyti. Tad jie vengė viso to, kas galėtų trukdyti jų ramybę, o labiausiai bijojo vyriausybės, net uniformuoto žandaro pasirodymas keldavo jiems baimę. „Uriadnykas“, o tuo labiau „pristavas“, buvo jų pabaisos, tad ir tapdavo jie pataikūnais, batlaižiais. Lankantis provincijoje aukštam pareigūnui, jie iš kailio nerdavosi, kad tik įtikti.

Man atmintinas vienas nuotykis, kai caras Nikolajus II, važiuodamas į pietus, buvo planavęs išlipti iš vagono bene Želvos stotyje, netoli Naugarduko. Mūsų dvarininkija pasiryžo šiose iškilmėse dalyvauti. Tarp jų buvo ir mūsų kaimynas E. Butkevičius (tėvas Mstislavo Butkevičiaus, kuris 1920 metais dalyvavo generolo Želigovskio žygyje prieš Lietuvą). Butkevičius buvo stambaus ūgio, tamsios odos, šiek tiek mongoliškų bruožų žmogus ir todėl traukė pašaliečių dėmesį. Grįžęs iš tos kelionės, Butkevičius kitą sekmadienį apsilankė pas mus Lebiodkoje pasidalinti naujienomis. Įvyko pasikalbėjimas su mano motina. „Ponia! – pakeltu balsu sušuko svečias, – su pačiu Imperatorium kalbėjau“. – „Apie ką jūs kalbėjote?“ – paklausė mano motina. „Buvo taip – išrikiavo mus stoties perone, ir staiga pasirodė jis, pats Imperatorius. Nieko nesakydamas apėjo mūsų rikiuotę, bet prie manęs sustojo, bakstelėjo pirštu man į pilvą ir paklausė – zdešnij? (vietinis), o aš atsakiau – tak točno, Vaše Veličestvo. O jis man pasakė – hm.“

Didelė mūsų dvarininkų aistra buvo kortavimas. Atvažiuavę svečiai, žinoma, buvo vaišinami, jaunuomenė dažniausiai šokdavo, o vyresnieji negaišdami laiko susėsdavo prie žaliojo staliuko lošti kortomis. Lenkų rašytojas M. Vankovičius, pats buvęs Lietuvos dvarininkas, su pašaipa apibūdino savo luomo ydas. Vieną kartą jis prikalbino keletą savo kaimynų vykti į Paryžių, kur tuo laiku vyko pasaulinė paroda, ir ta pačia proga susipažinti su Paryžiaus įžymybėmis. Vankovičius parūpino savo draugams geležinkelio bilietus, bet pats turėjo išvažiuoti dviem dienom vėliau ir susirasti juos sutartame viešbutyje. Taip ir įvyko. Vankovičius, atvažiuavęs į Paryžių ir atvykęs į sutartą viešbutį, rado savo kaimynus lošiančius kortomis prie žaliojo staliuko; jie ne domėjosi Prancūzijos sostine, o praleido dvi dienas, o gal ir naktis lošdami kortomis.

⁸ Nerusams.

Kad išsamiau apibūdinau mūsų krašto „inteligentus“, turiu dar paminėti kunigus. Neretai jie būdavo kilę iš etnografinės Lietuvos ir lenkiškai menkai mokėjo. Mūsų krašte, kur parapijiečiai buvo gudai, visos tikybos apeigos paprastai būdavo atliekamos lenkiškai. Bet tokie kunigai mūsų krašte greit asimiliuodavosi ir stengdavosi net neminėti savo lietuviškos kilmės, dėjosi lenkais ir net skelbėsi Lenkijos patriotais. Toks buvo, pavyzdžiui, kunigas Sakalauskas, kilęs nuo Daugų. Buvo tai mažo ūgio sausas žmogelis, karštakošis, per savo pamokslus piktai bardavo parapijiečius ir, kaip man teko girdėti, kartais užpykęs kibdavo jiems į plaukus. Kortuoti jis mėgdavo, ir kortų mėgėjų buvo pageidaujamas. Atsilygindavo jiems tuo, kad vieną kartą per metus, savo vardo dieną, darydavo klebonijoje pokylį ir sukviisdavo aplinkinius dvarininkus. Viename tokiame pokilyje apsilankė mano giminaitis R., tipiškas senosios kartos dvarininkas, kortų ir gėrimų mėgėjas, toks tipas kaip tie, kuriuos lenkai vadina „warchoł“, atseit žmonės, kurie pražudė Lenkiją, o kartu ir Lietuvą. Jis mėgdavo skandalus, pats juos sukeldavo arba kitus paskatindavo juos sukelti. Taip ir buvo per mūsų klebono vardines. Pasigėręs R. negražiai išvadino kunigą, bet atsirado svečių, kurie, norėdami sušvelninti nemalonumą, prikalbino mano giminaitį atsiprašyti kleboną. Mano giminaitis paprašė kunigą atleisti jam kaltę, išbučiavo jį ir baigdamas pridėjo: „O vis dėlto esi kiaulė.“ Bet mano giminaitis buvo teisus, nes vėliau, lenkams okupuojant Lietuvą, kunigas Sakalauskas visomis išgalėmis lengvino jiems šitą žygį.

Savotiškas socialinis elementas anais laikais buvo žydai, nuo kurių iš dalies buvo priklausomi ir ponai dvarininkai. Kar ir koks būtų dvarininkas – ar pasiturintis, ar nepasiturintis, – jis be žydo apsieiti negalėjo. Visos dvaro gėrybės – miškas, javai, gyvuliai, vilnos, linai, vaisiai buvo žydu perkami, paprastai už mažą kainą, nes konkurencijos nebuvo. Šiuo atžvilgiu žydai buvo puikiai susiorganizavę, o vyriausias jų organizatorius buvo miestelio rabinas. Visus aplinkinius ponus rabinas paskirstydavo tarp savo žydu, kiekvienam – vieną ar kelis ponus. Taigi kiekvienas ponas turėjo savo žydą, o žydas – savo poną. Žydai buvo labai solidarūs ir išnaudodavo tik savo poną, nekišdami kojos savo viengenčiui. Šitaip atkrisdavo bet kokia konkurencija, ir ponas būdavo priklausomas tik nuo „savo“ žydo. Antra vertus, „savas“ žydas buvo ponui ir naudingas. Neretai tekdavo girdėti ponų nuomonę esą žydija apskritai tai siurbikų gauja, bet „mano“ žydas –tai teisingas, nepamainomas žmogus. Savas žydas vis apsilankydavo dvare ar būdavo, ar nebūdavo reikalias. Atvykdavo į dvarą paprastai visai dienai, pasikalbėdavo su ponu, su senele, su kitais šeimos nariais, su ūkvedžiu, jeigu toks buvo. Apeidavo visą dvarą, kišdavo nosį, kur reikia ir kur nereikia ir, žinoma, gerai apžiūrėjęs visą dvarą, žinojo, ką bus galima pirkti ar parduoti.

Kartais „savas“ žydas atveždavo dovanų, pavyzdžiui, per žydu šventes butelį žydiško vyno iš razinų arba „macų“. Ponai irgi mėgdavo nuvažiuoti į miestelį, ypač turgaus dieną. Artimiausias mums miestelis buvo Vosyliškės, o turgaus diena buvo antradienis. Tą dieną į Vosyliškes suplaukdavo visokio plauko žmonių, ypač smulkių ūkių nevedę ponaičiai, šie nepraleisdavo nė vieno antradienio. Kiekvienas ponas atvažiuodavo pas „savo“ žydą, o dažniausiai vienam žydu priklausydavo keli ponai, ir jie visi susirinkdavo to paties žydo namuose. Ponų pobūvis paprastai trukdavo ilgai. Būdavo aptariami visi reikalai, gerdavo alų, arbatą, liepdavo pašaukti batsiuvį, siuvėją, mėsaininką, o „savas“ žydas tik spėdavo atlikti visus nurodymus, patiekdavo visas užprašytas prekes – cukrų, arbatą, riestainius, mieles, muilą, vinių ir daugybę kitų ūkiui reikalingų prekių. Retai kuris ponas mokėjo grynais pinigais. Dažniausiai imdavo skolon, išduodamas kvitelį. Galutinai atsiskaitydavo vėliau, dažniausiai rudenį, kai ponas parduodavo javus, veršiuką ar kitą gėrybę. Tada kaip tik ir įvykdavo svarbiausi nesusipratimai. Ponas dažnai nenorėdavo patikėti žydo pateiktu debetu, tikrindavo savo išduotus kvitelius, paabejodavo savo parašu ir t. t. Jei ginčas įgydavo griežtą formą, žydas nusileisdavo, bet tikrai tam, kad kitoje sąskaitoje išlygintų savo nuostolį.

Kartais ponas išnuomodavo žydui visą karvių bandą, atseit žydas imdavo urmu visą pieną. Tokia sutartis vadinosi „paktas“⁹. Ponui likdavo tam tikras ribotas pieno kiekis, bet ir čia ponas dažnai imdavo pieno daugiau nustatytos normos kreditan ir metų gale, kai reikėdavo žydui atsilyginti, ponas patekdavo keblion padėtin. Panašiai būdavo ir su sodais: žydas urmu paimdavo visą sodo derlių. Neretai tai būdavo nuostolingas sandėris, nes vaisiai buvo skinami neatsižvelgiant į medžius, nulaužoma daug šakų, apdraskoma žievė ir panašiai.

Žydai kartais, net gana dažnai, finansuodavo ponus skolindami pinigus. Ši procedūra nebūtų buvusi žalinga, jei ne didelės palūkanos, ir, antra, – jeigu ponai būtų investavę šiuos pinigus į savo ūkį. Bet dažniausiai šie pinigai būdavo išleidžiami prabangai, pavyzdžiui, ponų kelionei į užsienį, poniai ir panelei nuvažiuoti Varšuvon į karnavalą, pasilinksinti, pašokti, net ir sutuoktinį susiieškoti. Tam pačiam reikalui ponai skolindavosi pinigus iš žemės banko, ir mano vaikystės laikais dauguma Lietuvos dvarų skendėjo skolose šiam bankui. Tokie santykiai gerai atsispindi Ožeškienės veikaluose, pavyzdžiui, *Nad Niemnem* arba *Eli Makower*.

Skolindami pinigus ponams, žydai kartais ir sukčiaudavo. Mūsų kaimynas Valeika pasiskolino iš vietinio žydo nemažą pinigų sumą ir išdavė jam vekselį. Atėjus mokėjimo terminui, Valeikai buvo pateiktas vekselis ir jis skolą sumokėjo, bet po kurio laiko skolintojas vėl pateikė kitą vekselį, tokiai pat sumai. Valeika atsisakė mokėti, ir jam buvo iškelta byla teisme. Teismas pripažino, kad vekselis teisėtas, o Valeikos parašas tikras. Paaiškėjo, pirmame pateiktame Valeikai vekselyje parašas buvo suklastotas, bet Valeika to neįtarė ir skolą sumokėjo, o antrame parašas buvo tikras, taigi Valeika ir šį vekselį turėjo apmokėti. Bet šia proga prisimenu nuotyki, kai „katalikas apmovė žydą“. Vienas senojo Vilniaus universiteto rektorius už gerus procentus paskolino apie 300 rublių žydams. Užstato žydai paliko už atitinkamą sumą sidabrinių daiktų. Kiek vėliau rektorius įsitikino, kad tie daiktai buvo ne sidabriniai, o tik pasidabruoti. Teko gelbėtis. Jis ėmė skelbti visiems, kad esą paliktą užstatą iš jo pavogė ir jis esąs keblioje padėtyje. Tai išgirdę skolintojai atėjo atsiimti užstato ir gražinti pinigus, manydami, kad rektorius negalės gražinti užstato ir todėl negalės reikalauti skolos. Bet rektorius kuo ramiausiai gražino netikrą sidabrą ir atgavo savo pinigus. Panašių piniginių sukybių pilni anų laikų teismų archyvai.

Visa, kas čia papasakota – tai apie vidutinius ir smulkius ponus. Be jų, buvo dar ir stambių dvarų savininkų. Mūsų kaimynystėje buvo didžiulis Ščučino dvaras, priklausęs Druckiui-Liubeckui, toliau Žoludko latifundija – kunigaikščio Sviatopolk-Četvertynskio, o užvis didžiausias Aradnos (Horodna) dvaras, su visais palivarkais ir miškais turėjęs keliasdešimt tūkstančių hektarų. Jis priklausė grafui Augustui Potockiui. Tie turtuoliai savo dvaruose negyveno, o leisdavo laiką Varšuvoje arba užsienyje, pasitikėdami savo administratoriais, kurių pareiga buvo išspausti iš dvarų ir pasiųsti ponui kuo daugiau pajamų. Tik retkarčiais ponas čia apsilankydavo, pabūdavo porą dienų ir vėl išvažiuodavo. Toks buvo pagarsėjęs palaidūnas, Aradnos savininkas Augustas Potockis, gebėjęs per vieną naktį pralošti net vieną kitą geresnį savo palivarką. Užtat jo turtai tirpo nelyginant pavasario sniegas; neaprėpiami Aradnos miškai buvo išparduoti, o tikrai karališką rezidenciją už menkus pinigus nupirko kariškis rusas Kondratavičius. Dar iki nesenų laikų Aradnoje buvo atskiras namas, kurį prieš pat mūsų krašto aneksiją pastatė dvaro savininkas Liudvikas Skuminas Tiškevičius karaliui Stanislovui Augustui Poniatovskiui priimti. Namas buvo įrengtas su didžiausia prabanga – šilkai, gobelenai ir kitos puošmenos atvežti iš Paryžiaus. Bet karalius Poniatovskis dėl mūsų krašto aneksijos jau nebegalėjo čia apsilankyti.

⁹ Iš vokiško „pachten“ – nuomoti.

Kiek mano atmintis siekia, tai devyniolikto šimtmečio pabaigoje mūsų ponija dideliu intelektu nepasižymėjo. Retai kuris turėjo biblioteką, retai prenumerodavo kokį periodinį leidinį, o pasitenkindavo kalendoriumi. Retai ką rašydavo, ir jei kildavo toks reikalas, visame name ieškodavo rašalo ir plunksnakočio. Retai turėdavo kokį rimtesnį pomėgį gamtai, sodininkystei, nebent tik medžioklei. Kai kurie, aistringai atsidavę medžioklei, netgi visai apleisdavo savo ūkį. Užtat mėgdavo svečiuotis. Kalėdų, Velykų, Sekminių, kurio kaimyno vardadienio proga važiuodavo į svečius arba priimdavo juos pas save. Tuomet negaila buvo pinigų, kad ir skolintų, nieko nereikė po to bent porą savaičių atsisakyti daugelio dalykų. Kalėdų ir Velykų dienomis, bent pas turtingesnius ponus, būdavo gausūs priėmimai. Svečiai dažniausiai atvažiuodavo iš bažnyčios, ir vaišėms nebūdavo galo, nes vieniems baigus, pasirodydavo nauji, ir taip visą dieną. Prie Velykų stalo nebūdavo reikalo juos raginti – jie patys rasdavo lėkštes, peilius, šakutes, atsipjaudavo sau kąsnį, viens kitam įpildavo gėrimų į taureles, vienu žodžiu, elgėsi gal net laisviau kaip namie. Susiskirstę grupėmis kalbėdavosi apie ūkio reikalus, apie tai, kiek pašaro dar liko, apie karvių veršiamąsį, apie banko paskolas, apie naują kleboną... Girdėti sensacingų kalbų nuotrupos, pavyzdžiui: „Ar girdėjot, kaimyne, kad gubernatoriaus Orževskio sūnus gimnazistas apiplėšė aukų dėžutę Aušros Vartuose, o kitą dieną čiuožkyje nulūžo koją“. – „Tai Dievo atpildas“, – atsako kitas... Kitoje grupėje kalbamasi apie *Barly Rose*, naują bulvių veislę. „Tai šlamštas“, – nusprendžia vienas. „Tai tiesa, – pritaria kitas, – bet žmonėms tai puikus dalykas...“

Būdavo ir šokių vakarų, net labai triukšmingų, trunkančių iki ryto. Dauguma dvarininkų turėjo fortepijonus, o pati ponija arba kuri teta, ar šiaip giminaitė mokėdavo skambinti ir pasiaukodavo visai nakčiai. Bet rimtesniam atvejui Vosyliškių miestelyje buvo orkestras, kuriam vadovavo batsiuovys Mončinskas, pasikvietęs vieną kitą kataliką ar žydėlį. Jie mokėjo vieną valsą, vieną mozūrą, vieną polką, kontrdansą, „pas de quatre“ – berods, buvo tai visas jų repertuaras. Visuose pobūviuose jie tą patį grodavo, ir dabar, po daugelio dešimčių metų, tie jų motyvai neišgaravo man iš galvos. Rodos, tebematau orkestrantą Šmulkę, kai jis, pūsdamas savo instrumentą, vos atsispiria miegui, jau tuoj tuoj užmigs... Bet, pagyvėjęs muzikos tempui, pakrato galvą ir vėl energingai pučia savo triūbą... Bet štai pertrauka, bematant sumigo orkestrantai savo kėdėse, o jaunuomenė, poromis išbėgusi prasivėdinti į sodą, linksmai šnekučiuojasi. Jau priešaušris, aprimo vėjelis, saulė tuoj patekės, o namie ant žaliojo staliuko prie degančių žvakių dar lošiama kortomis. Kieme nerimauja vežikai, pakinkę arklius, vienas kitas ratu važiuoja aplink kiemą, triukšmingai pliaukšėdamas ilgu botagu, kad atkreiptų ponų dėmesį. Ir pagaliau baigiasi pokylis... paskutinis svečias išvažiavo.

Buvo mūsų krašte ir rusų dvarininkų. Tie naujieji ponai įgijo dvarus dažniausiai visokiais nedorais būdais. Dalis jų buvo kariškiai, malšinę 1863 metų sukilimą ir už tai apdovanoti žeme, konfiskuota iš sukilėlių.

Tarp tų naujų dvarininkų buvo ir rusų nacionalistų, pavyzdžiui, „Sojuz Russkovo Naroda“ arba „Sojuz Michaila Archangela“, ar kitų nešvarių organizacijų narių. Kadangi katalikai neturėjo teisės pirkti žemę, ūkių kaina buvo nedidelė. Tuo naudojosi visokie perėjūnai ir šiaip nekatalikai, pavyzdžiui, liuteronų tikybos asmenys.

Žydai mielai būtų pirkę žemę, bet neturėjo tokios teisės. Užtat turėjo pinigų. Tad jie sudarydavo sandėrius su rusais, kurie savo vardu, bet už žydo pinigus pirkdavo ūkius. Tuomet vertelga bematant imdavo dvarą eksploatuoti. Pirmiausia iškirsdavo miškus, realizuodavo kitas vertybes, išparceliuodavo žemę. Dažnai rusui, kurio vardu pirktas dvaras, tekdavo to dvaro centras. Tie nauji „dvarininkai“ stengdavosi suartėti su senais dvarų savininkais ir visaip prie jų šliejosi, bet tai jiems ne visuomet sekėsi. Dauguma tikrų dvarininkų žiūrėjo į juos iš aukšto. Bet ateiviai turėjo ir savo

užtarėjų – vietinių administracijos pareigūnų. Visi tie pareigūnai daugiausia buvo taip pat rusai, atkelti iš centrinių Rusijos gubernijų. Tarp jų pasitaikydavo Pabaltijo vokiečių, kurie pasirodė ne blogesni rusintojai kaip ir tikri rusai.

Tokie svarbiausi pareigūnai buvo apskrities viršininkas (ujezdnoj načalnik), pristavas – valsčiaus aukščiausias pareigūnas ir toliau žemesni, jam pavaldūs pareigūnai – „uriadnykai“, „stražnykai“. Prie vietinės hierarchijos priklausė dar pradinės mokyklos mokytojas, popas, pašto viršininkas. Visi jie buvo rusų tautybės ir visi kartu sudarė gana uždara kastą, savotišką miestelio aristokratiją. Jie taip pat šliejosi prie ponų, kiekvienas pagal savo rangą, pavyzdžiui, apskrities viršininkas arba pristavas kartais atvažiuodavo į svečius ir šia proga gaudavo kyšį, dovaną. O smulkesni pareigūnai atvažiuodavo šiaip visokiais reikalais, atveždavo kokį raštą ar panašiai. Ir šia proga taip pat gaudavo dovanų, pavyzdžiui, paršiuką, veršiuką, šieno vežimą, rąstų ar malkų iš miško, ar ką nors kita.

Mūsų krašte gyveno nemaža totorių; vieni turėjo dvirukus, kiti buvo smulkūs žemės savininkai ir nesiskyrė nuo paprastų kaimiečių. Kaip jie patys sakė, buvo tai palikuonys tų belaisvių, o gal ir savanorių, kuriuos kunigaikštis Vytautas perkėlė iš Krymo į Lietuvą. Tarp dažniau pasitaikančių pavardžių yra Ščensnavičiai, Hasanavičiai, Tuhan-Baranauskai, Hazbijevičiai ir kiti. Daugiausia tai buvo padorūs ir darbštūs žmonės. Iš savo tradicijų jie išlaikė tikrai tikybą ir tikybinės apeigas, pavyzdžiui, nevalgė kiaulienos, ir gerai atsimenu, kaip vienas jų, pietavęs pas mus, iš bulvių košės rūpestingai išrinko spirgučius ir sudėjo juos ant lėkštės krašto. Išlaikydami savo tradicijas, jie labiausiai buvo linkę į karo tarnybą ir stengėsi, kad bent vienas vaikas patektų į karo mokyklą (kadetų korpusą) arba bent į žandarų, pavyzdžiui, taptų uriadnyku. Vyriausybė totorius laikė ištikimu elementu jau vien dėl to, kad nebuvo katalikai, o antra, dėl to, kad buvo linkę į karo tarnybą.

Pagrindinė gyventojų dauguma, tai yra kaimiečiai, buvo gudai ir lietuviai, arba sugudėję ir sulenkėję lietuviai. Lietuviai buvo katalikai, o gudų tik dalis buvo katalikai, kiti – stačiatikiai. Bet tokių buvusioje Vilniaus gubernijoje ir artimoje mums Gardino gubernijos dalyje buvo mažuma. Sprendžiant iš kaimų vardų ir gyventojų pavardžių, atrodo, kad dalis gudiškai kalbančių gyventojų buvo sugudėję lietuviai. Apie tai byloja ir žymi lietuviškų žodžių priemaiša gudų leksikoje. Naujai įvestas Gudijos terminas „Baltarusija“ (Belorusj) buvo gudams visai svetimas ir nebuvo vartojamas.

Ekonominiu atžvilgiu lietuviai ir gudai mažai tesiskyrė, o bendras vienu ir kitų bruožas – skurdas. Tačiau tarp katalikų ir stačiatikių galvosenos būta tam tikro skirtumo. Etniniu atžvilgiu stačiatikiai buvo žemiau, ir tai ypač buvo ryšku kai kurių kaimų, kaip antai – Berštų, Zamoscianų, Dudkių, Ryškių, Sobakincų, Holioucų gyventojų būde. Gal dėl to kaltas tuometinės tenykštės stačiatikių dvasininkijos menkas intelektas.

Skirtumą tarp lietuvių ir gudų pastebėjo jau praėjusio šimtmečio rašytojai, kaip A. Mickevičius ir VI. Syrokomlė (L. Kondratovičius)¹⁰. Su jų nuomone aš sutinku ir kai kurias jų mintis pakartuju. Pušinė, šiaudais dengta pirkia, viduje aprūkusi, stalas, suolas (slanas), krosnis, užpečkis, girnos – štai mūsų kaimiečio turtas, be skirtumo, ar jis lietuvis, ar gudas. Lietuviai dėvėjo ilgą sėmėgą arba kailinius, skara apsvynioję kaklą. Gudas dėvėjo daug trumpesnį „armiaką“, neryšėjo skaros, žiemą ir vasarą – tokiais pat kailiniais. Dailiai atrodė lietuvaitės, su ilgomis kasomis, papuoštomis spalvotais kaspinėliais ir gėlėmis, su tamsiais „šniūravotais kiklikais“ ir baltais lininiais sijonėliais. Žaviai atrodė ant jų kaklo medalikėlis ir gintariniai senovinio darbo karoliai. Mano krašte ypač gražiai dėvėjo Nočios, Aradnos, Saltoniškių lietuvaitės, kai per šventes, pavyzdžiui, per Velykas ar Žolinę, eidavo į bažnyčią. Jų puošnumą dar papildydavo rankoje nešama gėlių puokštė. Verbų sekmadienį tokios

¹⁰ A. Mickiewicz. *Rzecz o literaturze Słowiańskiej*. – Warszawa, 1858; W. Syrokomla. *Wycieczki po Litwie*. – T. II. – Wilno, 1860.

puokštės esminė dalis buvo kadagio šakutė. Gudų moterys vietoje kadagio nešdavosi gluosnio ar žilvičio šakutę. Estetinis lietuvių pojūtis pasireiškėdavo gonkų drožiniuose, o dar ryškiau – kryžių ornamentuose. Grožiu garsūs buvo Nočios kryžiai. Deja, sunaikinti iki paskutinio. Gudai to nedarė, matyt, nemokėjo, tad, apsilankius lietuvių ar gudų kaimuose, jau pagal kryžių papuošimą galima buvo spręsti, kokios tautybės vieno ar kito kaimo gyventojai. Gal daugiau būdavo apsirėdžiusi gudė, juodu arba tamsiai mėlynu rauktu „kapotu“, papuoštu daugybe žalvarinių sagučių, su skara ant galvos arba su didžiuliu dirbtinių gėlių vainiku; bet toje papuošalų prabangoje įžiūrima kažkokia skonio stoka. Kažkoks prieštaravimas įgimtam grožiui. Syrokoplės žodžiais tariant – gudės nori, o lietuvaitės moka būti gražios.

Minėtasis autorius (Syrokoplė), lygindamas lietuvių ir gudų gabumus, teigia, esą gudai gabesni amatams, bet lietuvis geresnis ūkininkas ir medžiotojas. Kažin ar taip yra, nes, pavyzdžiui, gudų kalboje yra daug lietuviškų žodžių visokiems namų apyvokos daiktams pavadinti – „rezhini“ (rezginys), „dzieža“ (dėžė), „samcik“ (samtis) ir kt., o tai reiškia, kad tie daiktai yra perimti iš lietuvių ir kad lietuvių materialinė kultūra yra senesnė.

Lietuvis vertina savo namų aplinką, gudas mėgsta miestelį, karčemą, pobūvius svečiuose. Lietuvio daina yra liūdna, dažnai lyriška arba karinga, dainose grožimasi gamta, paukščiais, gėlėmis. Gudų dainose neretai girdime nekuklių pasakymų, kurių nepakartotų daug kuklesnis lietuvis. Kadangi lietuvis yra daugiau užsidaręs, jis mažiau rodosi kitiems, daugiau gyvena naminių, šeimyninių gyvenimą. Jis daugiau myli žmoną, vaikus, savo sodo medžius ir gėles. Gudas yra dosnesnis, išlaidesnis, lietuvis šykštesnis, apdairesnis. Gudas yra atviresnis, lietuvis slapukauja. Gudas karštesnio būdo, bet greitai užmiršta įžeidimus; lietuvis ramesnis, bet kerštingesnis, neatlaidus. Svetimą nuosavybę lietuvis gerbia daugiau negu gudas.

Lietuvių sutuoktinių sugyvenimas tvirtesnis negu gudų, jie daugiau prisirišę vieni prie kito. Nors abiejų tautų mergaičių elgesys nėra peiktinas, bet vis dėlto kukli lietuvė, būdama namisėda, iki fanatizmo religinga, yra daugiau atsidavusi vyrui, vaikams. Priešingai, drąsesnė, koketiška jauna gudė neretai nusideda privalomai jaunų žmonių moralei. Vienas padorus kunigas (pasak Syrokoplės), gerai pažinęs abiejų tautų intymų gyvenimą, teigė, kad jei nusižengia lietuvė – tai dažniausiai dėl švelnaus jausmo, o gudžių nusižengimo priežastis – dažniau palaidumas arba materialinis išskaičiavimas.

Lietuvis besąlygiškai tikėjo kunigu, gudas prietaringesnis, daugiau tikėjo likimu, „monais“, burtais. Įdomūs yra abipusiai šių dviejų tautų santykiai. Gudas pašiepia lietuvį, nes mano, kad kitų kalbų (rusų, lenkų) nemokėjimas yra kultūrinio atsilikimo požymis, bet vis dėlto mielai pasirenka žmoną iš lietuvačių, nes laiko ją darbštesne, geresne šeimininke. Jis paima „barčianką“ („barčiankais“ vadina lietuvius) ir didžiuojasi tuo. Lietuviai privengia gudžių, nes laiko jas tinginėmis ir išlaidžiomis. Bet, žinoma, yra ir mišrių vedybų, ir dažniausiai iš jų kyla nauja sulenkėjusi karta, nes tėvai, kartais nemokėdami vienas kito kalbos, griebiasi neutralios, o, be to, ir „prašmatnesnės“ – lenkų kalbos. Ši aplinkybė yra nemažas lenkinimo faktorius, kuris reiškiasi visoje etnografinėje lietuvių–gudų riboje.

Nemaža dalis valstiečių dalyvavo 1863 metų sukilime, o tarp jų būta ir lietuvių, ir gudų. Žinoma, jų ūkiai buvo konfiskuoti, o jie patys ištremti į Sibirą. Vietoj jų buvo atgabenti kolonistai iš Rusijos gilumos, šių kolonistų istorija tokia. Anais laikais Rusijoje valdė žemę ne individualūs valstiečių ūkiai (kaip kitur), bet kolektyvai. Toks žemės valdymas buvo vadinamas „obščina“, tai yra – bendruomenė. „Obščina“ turėjo solidariai mokėti mokesčius ir solidariai buvo atsakinga už visokius nusižengimus. Įvykus nusižengimui, „obščina“ prašydavo vyriausybę atskirti nuo jos ir pašalinti nusidėjusį narį, o nusidėjimų tamsioje Rusijos valstiečių masėje būdavo nemaža. Išvartus iš „obščinų“ kriminalinius nusikaltėlius siųsdavo ir Lietuvon ir paskirdavo jiems konfiskuotus vietinių

gyventojų ūkius. Daugiausia šių kriminalistų, žmogžudžių, arkliavagių pateko į Zarasų apskritį, dalis į Šiaulių apskritį ir kitur. Iš jų ir susidarė tos rusų kolonijos, kurios ligi šiol ten gyvena.

Aiškumo dėlei privalu paminėti dar vieną Lietuvoje gyvenusią socialinę grupę, vadinamą šlėktomis (lenkų „szlachta“). Apie šios grupės kilmę mūsų krašto istorikai nėra vienos nuomonės, ir aš šio klausimo čia nenagrinėsiu. Taip pat nėra vienos nuomonės dėl šio žodžio kilmės. Patikimiausias šio žodžio kildinimas – siejant jį su vokišku žodžiu „Geschlecht“ – kilmė, tad „szlachta“ – būtų kilnieji arba kilmingieji, t. y. aukštesnė gyventojų klasė. Jų pranašumas nuo senų laikų buvo toks, kad jie buvo laisvi, atseit niekam nepriklausė, ir tuo skyrėsi nuo baudžiauninkų, kurie buvo savo ponų nuosavybė. Ilgainiui šio žodžio prasmė susiaurėjo, pavyzdžiui, Lietuvoje imta šiuo žodžiu vadinti smulkius laisvuosius žemės savininkus. Net ir vietoves, kur grupavosi šlėktos (bent pas mus, Vilniaus gubernijoje), vadindavo ne kaimais, bet „okolica“ arba „zascianek“.

Ekonominiu atžvilgiu šlėktos nuo valstiečių nesiskyrė, jie turėjo tik mažiukius ūkelius, patys dirbo žemę, bet turėjo šiek tiek savo tradicijų. Svarbiausia tų tradicijų buvo lenkų kalba, nors ir labai darkyta, bet jų pasididžiavimas, o, be to, – tyčiojimasis iš lietuvių ir gudų kalbų. Rusų viešpatavimo laikais, po 1863 metų sukilimo, šlėktos buvo ištikimiausias lenkybės Lietuvoje elementas. Jų vaidmenį gerai suprato lenkų rašytoja Ožeškienė, idealizuodama Nemuno pakraščiuose gyvenančius šlėktas (E. Orzeszkowa. *Nad Niemnem*). Ir ji neapsiriko, nes, lenkams okupavus Lietuvos dalį 1919 metais, pirmi lenkų kariniai junginiai, kaip „*Strzelcy Nadniemenscy*“ ir „*Jazda Tatarska*“, buvo sudaryti iš Lietuvos šlėktų. Jie ir buvo Lietuvos okupacijos pionieriai. Bet ir prieš tai jie pasitarnavo Lenkijos nacionalistams, šio šimtmečio pradžioje vyko smarki kova dėl lietuvių kalbos bažnyčioje. Šios kovos avangarde irgi buvo šlėkta, vadovaujamas vietinių dvarininkų, ši kova baigėsi tuo, kad lietuvių kalba buvo išstumta iš bažnyčių Lydos apskrityje.

Krašte, apie kurį rašau, yra mano tėviškė. Būtent to krašto pietrytinėje dalyje, kuri ribojasi su Gudija. Tai buvusi Lydos apskritis, mūsų visuomenei mažai žinomas užkampis. Iš čia kilę mažai inteligentų, ir apie jį mažai girdėti. Čia teka upės Merkys, Šalčia, Pelesa, Ūla, Dzitva, Lebeda ir neša savo vandenį į Nemuną. Šis kraštas, jo šiaurinė dalis, vadinama Barčių kraštu, gal nuo žodžio „barč“ – bičių gyvenama drevė, nes šiame krašte miško bitininkystė buvo labai paplitusi. Dar man vaiku būnant, sakydavo, pavyzdžiui, Barčių Pelesa, norėdami atskirti nuo kitos Peleos, kurioje gyveno gudai. Šio krašto rytinėje dalyje yra kaimai: Pelesa, Dubiniai, Piliūnai, Pavalakė, Podzitvis, Senieji Druskininkai, Cygonys, Smūginiai, Plikiai, Piliakalnis, Dubičiai, Vosyliškės, Sikdonys ir kiti. Visi šių kaimų gyventojai yra grynai lietuvių kilmės, apie ką lenkų *Słownik geograficzny* (žr. žodį „Horodno“) rašo: „Visi valstiečiai yra katalikų tikybos ir grynai lietuvių kilmės, nes iki šiol kalba lietuviškai ir kaimų vardai yra lietuviški.“ Kadangi šio krašto istorija gali būti įdomi, pateikiu jos mažą žiupsnelį.

Didelė šio krašto dalis daugiau kaip prieš du šimtus metų priklausė Aradnos (lenk. Horodna) dvarui, už dvidešimt penkių kilometrų nuo Lydos ir trylikos kilometrų nuo Eišiškių. Jo savininkė buvo kunigaikštienė Sapiegaitė-Radvilienė, kuri vėliau, 1762 metais, šį dvarą perleido savo anūkui Liudvikui Skuminui Tiškevičiui. Jis vėliau tapo lauko etmonu ir Lietuvos maršalka. Po pirmo Lietuvos–Lenkijos padalijimo Tiškevičius prie Aradnos dvaro žemių dar priskyrė Pervažos, Zabolotės (pirkta iš Ivanauskų 1720 metais) ir karališkomis privilegijomis dovanotas Eišiškių, Vosyliškių, Kanevos, Rodunės ir dar kitas seniūnijas. Vedęs kunigaikštę Konstanciją Poniatovskytę, karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio broliuotaitę, Tiškevičius Aradną pasirinko kaip savo nuolatinę rezidenciją. Karalius Stanislovas Augustas pažadėjo savo giminaičiui jį aplankyti numatomos kelionės į Lietuvą metu. Ji turėjo įvykti po dvejų metų. Aukštam svečiui priimti Tiškevičius liepė pastatyti atskirą, nors ir medinį, namą, kuris išvaizda nesiskyrė nuo vietinių dvarų namų, o apie jo vidaus įrengimą jau pasakojau. Tam reikalui buvo iškviesti iš Paryžiaus specialistai su visais reikmenimis ir prašmatniomis

medžiagomis. Skaudūs smūgiai, ištikę mūsų kraštą XVIII šimtmečio gale, neleido karaliui apsilankyti Aradnoje. Iki Tiškevičiaus mirties Aradnos žemės buvo tvarkomos kuo geriausiai. Jam mirus 1808 metais, visos tos žemės perėjo jo dukters Onos nuosavybėn. 1856 metais datuotu dokumentu ji dovanojo jas savo sūnui Morisui Potockiui, o 1880 metais didžiules Aradnos teritorijas paveldėjo grafas Augustas Potockis. Naujasis savininkas buvo garsus palaidūnas. Pirmučiausia jis išpardavė mišką, kurio buvo apie 13 tūkstančių hektarų, vėliau ir ariamą žemę – apie 26 tūkstančius hektarų, kartu su sodybomis (palivarkais). Didesnių sodybų buvo 15, tarp jų Aradna, Kozakouščina, Jonapolis, Mackiškė, Nokuškės, Naujosios Rakliškės, Senoji Pelesa, Hajkovščina, Lebidka ir Saltoniškės.

Tarybiniais laikais šio krašto gyventojus ištiko skaudus smūgis, nes nežinia kokiais sumetimais jis tapo atiduotas Baltarusijos respublikai, nepaisant to, kad jo gyventojai savo kilme, kalba ir tikyba priklausė Lietuvai. Tarybinės santvarkos pirmaisiais metais Baltarusijos vyriausybė siūlė Lietuvos vyriausybei patikslinti abiejų Respublikų bendrą ribą ir žadėjo perleisti mūsų Respublikai lietuvių apgyventus plotus, bet Lietuvos Respublikos Vyriausybė šiuo pasiūlymu nepasinaudojo. Daugybė lietuviškų kaimų liko už Lietuvos ribų.

Tai skaudi skriauda, kuri ir šiandien nenublėso. Baltarusijos mokyklose mokslas dėstomas vien rusų kalba ir lietuvių vaikams išimtis nedaroma. Blogybė ir tai, kad tų mokyklų mokytojai yra ne vietiniai žmonės, bet kilę iš Rusijos gilumos atėjūnai, kurie ne tik neatsižvelgia į gimtąją kalbą, bet netgi niekina vietinių gyventojų teisingus reikalavimus ir laiko juos lietuviško nacionalizmo pasireiškimu. Panašiai nusistatę ir kiti pareigūnai, todėl ten ir klesti grubus rusiškas nacionalizmas. Vietiniai kolūkiečiai skundžiasi savo viršininkų netolerancija, neapykanta tiems darbininkams, kurie kalba lietuviškai. Žinoma atsitikimų, kai rusas atėjūnas, išgirdęs grupę žmonių besikalbant lietuviškai, baisiai surikdavo ant jų, reikalaudamas, kad jie kalbėtų rusiškai. Vietinė lietuviška jaunuomenė neretai kreipiasi į Kauną arba į Vilnių, prašydama aplankyti ją. Ypač norėtų išgirsti lietuviškų dainų, pamatyti lietuviškų šokių, paklausti lietuviškų paskaitų, ir todėl ne kartą kvietė studentus saviveiklininkus. Deja, vietinė vyresnybė, ypač mokyklų direkcijos, atkakliai priešinasi panašioms apsilankymams. Buvo atsitikimų, kai nuvykusiam studentų chorui nedavė patalpos, ir choro dalyviai turėjo susirasti vietą daržinėje.

Jau keturis kartus šio krašto gyventojai siuntė į Maskvą prašymą įsteigti vidurinę ar pradinę mokyklą dėstomąja lietuvių kalba, bet visuomet atsakymas būdavo neigiamas arba jokio nebūdavo. O juk Lietuvos respublikoje yra šimtai lenkų ir rusų mokyklų, tai kodėl tokia diskriminacija Baltarusijoje daroma lietuvių tautai? Čia prieštaraujama Lenino principams, kur jis sako: „Niekas taip nestabdo proletarinio klasinio solidarumo vystymosi bei tvirtėjimo kaip nacionalinis neteisingumas... proletarinės klasinės kovos interesus reikalauja, kad mes niekuomet nežiūrėtumėm formaliai į nacionalinį klausimą, o visuomet atsižvelgtumėm į būtiną skirtumą tarp mažos nacijos ir engiančios nacijos.“ Čia pat Leninas kelia klausimą: „Ar mes su reikiamu rūpestingumu ėmėmės priemonių, kad iš tiesų apgintumėm kitataučius nuo tikrojo rusiško deržimordos. Aš manau, kad mes šių priemonių nesiėmėm, nors galėjome ir turėjome jų imtis.“ Nuosekliai galvodamas, Leninas griežtai pasmerkė didžiavalstybinį nukrypimą nacionaliniu klausimu ir pabrėžė būtinumą užtikrinti visišką nacijų lygiateisiškumą, atidžiai atsižvelgti į įvairių nacijų ypatybes ir interesus, stiprinti kiekvienos respublikos suverenitetą kaip būtiną tautų susitelkimo bei broliškos draugystės sąlygą. Nes kitaip, tęsia toliau Leninas, „išėjimas iš Sąjungos pasirodys tuščias popiergalis, negalintis apginti Rusijos kitataučius nuo įsiveržimo tikrojo ruso – didžiausio šovinisto, tikrai sakant, niekšo ir smurtininko, koks yra tipiškas Rusijos biurokratas“. Mes esame nedidelė tauta, todėl mes, bet taip pat ir rusai,

turim atminti Lenino žodžius, kad „reikia skirti engiančios nacijos nacionalizmą ir engiamos nacijos nacionalizmą, didelės nacijos nacionalizmą ir mažos nacijos nacionalizmą“¹¹.

Šią proga ateina galvon Markso ir Engelso žodžiai: „Negali būti laisva tauta, kuri engia svetimas tautas“, taip pat didžiojo demokrato Černyševskio žodžiai, kuris apie rusus pasakė: „Pasigailėtina nacija, vergų nacija, nuo viršaus iki apačios – visi vergai.“ Atmintina taip pat ir Adomo Mickevičiaus nuomonė apie rusus: „Biedny narodzie, żal mi twojej doli, jeden znasz tylko heroizm niewoli.“

STUDENTAVIMAS PETERBURGE IR 1905 METAI

Vienas maloniausių mano jaunystės prisiminimų – tai momentas, kai aš baigiau gimnaziją. Praėjo vergiški gimnazijos metai, kai kasdien buvai kontroliuojamas, kasdien, susidėjęs vadovėlius ir sąsiuvinius į kuprinę, tiksliai devintą valandą turėdavai būti mokykloje ir išsėdėti joje penkias valandas, per kurias galėdavai būti iššauktas ir tavo žinios patikrinamos. Ir šiaip gimnazistas – dar ne jaunuolis, greičiau tai vaikas, į kurį niekas rimtai nežiūri. Visai kas kita studentas. Jis studijuoja įvairius mokslus ne tam, kad atsakinėtų mokytojui, bet tam, kad įsigytų žinių, kad praturtintų protą. Studentas skaito ne tik vadovėlį, bet ir šiaip veikalus, kurie platesniu mastu nagrinėja jį dominančias problemas. Studentas turi savo mėgstamus dalykus ir jiems skiria daugiau laiko. Jį domina visuomenės gyvenimas, jis jautrus viskam, kas aplink jį dedasi. Studentas buvo tarytum jautrus barometras, kuris reaguodavo į gerus ir blogus visuomenės reiškinius. Peterburge aukštųjų mokyklų buvo daug, tad visa studentija bendrai sudarė tarytum didelę visuomeninę armiją.

Kiekvienos aukštosios mokyklos auklėtiniai dėvėjo skirtingą uniformą; juodos arba pilkos spalvos švarkas, spalvoti apvadai, auksinės sagos – jaunam žmogui irgi buvo patrauklus dalykas. Neužmirštamą įspūdį man paliko dienos, kai prieš Kalėdų ar Velykų atostogas Peterburgo studentų gausybė ruošdavosi važiuoti namo. Tuomet visos Peterburgo geležinkelio stotys būdavo pilnos studentų iš visų Rusijos kraštų. Studentai iš Rusijos pietų, iš Ukrainos, iš Lenkijos ir Lietuvos važiuodavo greitaisiais traukiniais Kijevo ir Odesos kryptimi. Tais traukiniais mes, lietuviai, važiuodavome iki Vilniaus. Atsimenu, traukinio kontrolierius, tikrindamas bilietus, pareikalavo jo iš vieno studento. Studentas bilieto neturėjo, nes neturėjo pinigų jam nusipirkti, o kontrolieriaus užklaustas tylėjo. Kontrolierius tai suprato ir patylėjęs nuėjo toliau. Tuo irgi pasireiškė toji simpatija, kurią studentams jautė Rusijos visuomenė.

Kiekvienos aukštosios mokyklos studentai bent vieną kartą per metus surengdavo balių, išnuomavę kurią nors prašmatnią salę. Oficialioje šių balių programoje, žinoma, buvo bufetas, koncertas, šokiai, bet buvo dar ir slepiama, užkulisinė programos dalis, kur buvo aptariama ir kritikuojama valdžios politika. Įdomu, kad šiuo, tai yra politiniu, atžvilgiu tarp atskirų mokyklų buvo skirtumas. Susisiekimo kelių institutas, arba „putejcai“ – buvo labiausiai lojalūs, galbūt dėl to, kad jie buvo daugiausia turtingų tėvų, pasiturinčių šeimų vaikai. Universitete vyravo radikalios pažiūros. Taip pat ir Technologijos institute.

Užkulisinė baliaus dalis būdavo pati įdomiausia. Joje dominuodavo seni, vadinamieji „amžinieji studentai“, kurių pagrindinis užsiėmimas buvo ne aukštosios mokyklos kursas, bet politika ir slaptas nelegalus darbas. Jauniems studentams, koks aš tuomet buvau, pasiklausyti šių studentų veteranų kalbų buvo be galo įdomu, nes jos buvo drąsios, nukreiptos prieš vyriausybę, prieš carą, prieš esamą politinę santvarką. Tie prityrę radikalios studentijos vadai net išvaizda skyrėsi nuo eilinių

¹¹ Cituojama iš Lenino raštų: Apie nacionalinį didžiariusį pasididžiavimą. – Vilnius, 1953; Dėl tautybių arba „autonomizacijos“ klausimo. – Vilnius, 1956.

studentų – jie buvo nebejauni, ilgaplaukiai, gerokai aprintais švarkais, dėvėdavo rusiškas „rubaškas kosovorotkas“, o batai seniai nevalyti. Įsivaizduoju, kad taip pat turėjo atrodyti ir dar senesnių laikų pagarsėję „nihilistai“. Jų priešingybė buvo „bielopodkladočnikai“ prašmatniomis uniformomis, gražiais kaklaryšiais, naujais žvilgančiais batais. Jų mundurai dažniausiai būdavo baltu pamušalu, o jų pažiūros irgi buvo „baltos“ – jie buvo lojalūs valdančiosios klasės šalininkai, turtingų tėvų sūnūs.

Užkulisinės baliaus dalies pabaigoje paprastai būdavo dainuojamos revoliucinės dainos, kaip „Dubinuška“, „Ukaži mne takuju obitelj...“ ir panašios. Gausus buvo dainelių, pašiepiančių carą, rinkinys, pavyzdžiui – „S Peterburga do Altaja net glupeje Nikolaja...“ ir panašios. Jauniems studentams, koks aš tuo laiku buvau, tai buvo didelė pramoga, nes pirmą kartą išgirdau ir pamačiau tokią drąsą, nukreiptą prieš valdžią. Beje, vienas kitas tokių pobūvių dalyvis susilaukdavo atpildo – vienas kitas buvo pašalinamas iš aukštosios mokyklos arba net areštuojamas, bet mes, jauni studentai, čia įžiūrėdavome tam tikrą romantiką. Mums imponuodavo tie revoliucionieriai, kurie, rizikuodami savo karjera, ateitimi, drąsiai pasisakydavo prieš carą ir valdančius tironus.

Peterburge tuo metu gyveno įvairių tautybių žmonės. Be vokiečių, švedų, anglų, prancūzų ir kitokių užsieniečių, buvo ir gausi Rusijos tautų visuomenė. Ypač kultūringesnės tautos – kaip suomių, lenkai, lietuviai, estai, latviai – spietėsi ryškiomis etninėmis grupėmis, sudarydamos savaimingas organizacijas. Įdomu prisiminti lietuvių studentų draugiją. Mano laikais Peterburge gyveno, kaip jau sakiau, apie dvidešimt tūkstančių lietuvių ir jų pastangomis buvo sukurta Katalikų Labdarių Draugija. Bet laikui bėgant į ją įstojo daug lenkų, taigi šiai draugijai ėmė vadovauti nebe lietuviai, o lenkai. Draugija nuo pat savo gyvavimo pradžios buvo įsteigusi studentų valgyklą (Zabalkanskij prospekt, Nr. 20), kur ėmė spiestis studentų katalikų visuomenė, daugiausia lenkai ir lietuviai.

Studentai patys nustatė valgyklos tvarką – tam buvo išrinktas komitetas, pirmininkas, buhalteris ir kiti. Valgykloje lankytojų netrūkdavo, nes studentų katalikų Peterburge buvo labai daug, o, be to, patiekalai buvo geri ir, kaip man atrodo, pigesni negu kitur. Bet ne tik tuo valgykla traukė lankytojus. Mat joje susirinkdavo studentai ir pabendrauti, aptarti savo reikalų. Ji buvo tarytum studentų nerusų klubas, kur visuomet galėjai rasti kokį savo draugą, iškabinti savo skelbimą ir panašiai. Viename valgyklos gale buvo virtuvė ir bufetas, ir iš ten lankytojai kiekvienas sau atsinešdavo valgio porciją. Svarbiausia valgyklos dalis buvo didelė salė, kuri labai tiko pobūviams, šokiams ir šiaip didesniems susirinkimams. Valgyklos salė buvo tarytum studentų klubas, kur gausingos studentų organizacijos galėjo sueiti ir pasitarti. Kadangi čia spietėsi studentai nerusai, tai jų organizacijos buvo daugiau ar mažiau opozicijoje prieš vyriausybę ir toji valgykla buvo joms labai patogi. Seni šios valgyklos lankytojai sakė, kad iš pradžių joje vyravo lietuviai, bet vėliau įsigalėjo lenkai, ir mano laikais lenkų studentija turėjo čia vadovaujamą vaidmenį. Dvi lenkų kryptys konkuravo tarp savęs: tai P. P. S. (Lenkų socialistinė partija) ir ND (Tautinė demokratija). Šios dvi partijos pšovėsi tarp savęs, tai ypač pasireiškėdavo per pobūvius, kurie apskritai būdavo politinio pobūdžio. Lietuvių studentų visuomenė taip pat sudarė du sparnus, bet tarp jų aiškaus antagonizmo nebuvo, tad lietuviai spietėsi vienoje Lietuvių studentų draugijoje.

Studentų organizacijų svarbiausias tikslas buvo savišalpa. Lietuvių studentų materialinė būklė buvo prasta, ne visi kasdien galėjo net papietauti. Kai kurie laimingieji vasaros pradžioje būdavo pakviečiami rengti turtingų tėvų jaunuolius, pavyzdžiui, konkursiniams egzaminams į aukštąją mokyklą, kai kas gaudavo gerai apmokamą praktiką kokioje nors įmonėje ir turėjo lėšų bent mokslo metų pradžiai. Bet apskritai studentas lietuvis gyveno gana vargingai.

Lietuvių studentų draugijos tikslas buvo suburti mūsų jaunuomenę, o svarbiausia – šelpti ją materialiai. Tam reikėjo ieškoti lėšų. Bent vieną kartą per metus buvo organizuojamas lietuvių

vakaras. Jo programoje – meninė dalis, koncertas, choras, baletas, o, be to, – šokiai. Kaip minėjau, Peterburge gyveno nemaža lietuvių kolonija, o joje buvo ir pasiturinčių žmonių: valdininkų, kariškių, komersantų, – žmonių, kurie galėjo studentus šelpti. Tad, rengiant kokį vakarą, pasiskirstę tarp savęs vykdavome siūlyti tokiems žmonėms bilietų. Pasitaikydavo visokių asmenų – vieni buvo geri, dosnūs, gerai sumokėdavo už bilietą, dar padėkodavo už kvietimą. Iš tokių, kurie mielai mus priimdavo, buvo (nepamenu pavardės) caro arklidės tarnautojas, vienas duonkepys, buvo ir geras dvarininkas – Saldutiškio dvaro savininkas B. Jalaveckas. Bet buvo lietuvių ir nelabai mums prielankių. Tokiems priklausė žymus Lietuvos tenoras (*nomina sunt odiosa*), kuris sutikdavo padainuoti studentų vakare tik už 100 rublių atlyginimą. Surinkti už vakarą pinigai, o ir šiaip kitos pajamos buvo skiriamos šelpti nepasiturintiems studentams. Skolininkas privalėjo juos grąžinti baigęs aukštąjį mokslą ir įsitaisęs tarnyboje.

Vienais metais (bene 1910) aš buvau Lietuvių studentų draugijos pirmininku, o pirmininkas, tarp kitko, buvo atsakingas už pokylio tvarką. Ir štai vieną kartą vos išvengiau didelio nemalonumo. Vakaro metu (o vakarai buvo vieši) vienas pasigėręs pilietis ėmė kelti netvarką, tad pavedžiau pareigūnui pašalinti jį iš pokylio salės. Bet, vos tik paliestas, jis ėmė dainuoti Rusijos valstybinį himną „Bože caria chrani...“, o tuo laiku sutrukdytas giedoti himną buvo laikomas didele nuodėme, tad teko tvarkos ardytoją paleisti. O jis vėl ėmė išdykauoti. Aš pakartotinai daviau nurodymą jį pašalinti. Ir vėl pasikartojė tas pat – jis vėl užtraukė himną. Šį kartą, nepaisant himno, jis buvo išstumtas į gatvę. Po kelių dienų gavau kvietimą ateiti į policmeisterio, t. y. vyriausiojo žandarų viršininko, įstaigą. Nebeatsimenu, kas buvo tuomet policmeisteriu, bet, atrodo, kažin koks caro šeimos narys. Pasirodo, buvau apkaltintas majestoto įžeidimu, nes sutrukdžiau giedoti himną. Po trumpo policmeisterio žodžio paprašiau leisti man pasiaiškinti. Pradėjau šitaip: „Jeigu girtas žmogus karčemoje ima kalbėti maldą – aš tokį veiksmažodį laikau Dievo niekinimu (bogochulstvo), o ne Dievo garbinimu. Todėl, panašiai samprotaudamas, aš pamaniau reikiant išmesti į gatvę minėtąjį girtuoklį.“ Minutę patylėjęs, policmeisteris paleido mane. Supratau, kad nebuvo joks kvailas žmogus.

Kaip anksčiau minėjau, Lietuvių studentų draugija buvo gana vienalytė ir tuo ji skyrėsi nuo panašių lenkų, o ypač rusų organizacijų.

Mūsų draugijoje buvo ir kairiųjų, ir dešiniųjų elementų, bet mes sugyvenome taikingai, nes svarbiausias mūsų tikslas buvo ugdyti tautinę savimonę, suartinti atsidūrusius svetimame krašte mūsų tautiečius. O darbo buvo tiek ir tiek. Nuo senų laikų Peterburge gyveno daug lietuvių ir su tėvyne jungė juos kartais vien tikyba, nes daugelis jų užmiršo gimtąją kalbą ir kartais atėję į bendrus pobūvius atsiprašinėdavo, kad kalbės rusiškai. Ir mūsų organizacijai neretai pavykdavo tokias „paklydusias aveles“ grąžinti į mūsų bendruomenę. Mūsų draugijos nuopelnas buvo ir tas, kad ji varė ir bendrą kultūros vagą. Mūsų inteligentai, prie kurių reikėtų skirti ir studentus, deja, ne visuomet buvo inteligentiški šio žodžio reikšme. Dažniausiai tai buvo kaimiečių vaikai, kurie skyrėsi nuo miesto inteligentų. Žinoma, tokiam centre kaip Peterburgas prasilavinti galimybių buvo pakankamai, ir mūsų jaunuomenės tam tikra dalis greit tomis aplinkybėmis pasinaudojo. Bet vis dėlto kai kas atsiliko. Didžiulės Peterburgo bibliotekos, pavyzdžiui, Viešojoji biblioteka ir Universiteto biblioteka, galėjo gerai aprūpinti visuomenę, ir kai kas iš mūsų jaunuomenės praleisdavo ten dienų dienas. Simpatiškas buvo Universiteto bibliotekos vedėjas Sipila, kilęs iš Lietuvos ir palankus lietuviams studentams. O Viešojoje bibliotekoje taip pat buvo lietuvių funkcionierių, kurie mums į padėdavo. Be to, dar reikia žinoti, kad dalis Peterburgo Viešosios bibliotekos yra iš Lietuvos – ją iš Radvilų Nesvyžiaus dvaro pagrobė imperatorienė Kotryna II¹². Lietuvių studentų draugija turėjo

¹² Žr. J. Castera. *Histoire de Catherine II Impératrice de Russie*. – Paris, 1808.

literatūros ir lietuvių kalba, bet menkutis buvo šis rinkinys, tilpęs vienoje nedidelėje lentynoje kaip tik mano tėvo bute. Tuo laiku, iki 1904 metų, Rusijoje dar buvo uždrausta (nuo Muravjovo laikų, 1865 metų) spausdinti lietuviškas knygas lotyniškais raidėmis, o knygos buvo gabenamos kontrabanda iš Tilžės arba iš Amerikos. Studentai sudėdavo savo menkas lėšas, kad šios literatūros nusipirktų. Jie turėjo savo agentų knygnešių, kurie šia kontrabanda užsiimdavo. Atgabentos knygos paprastai būdavo sukraunamos Vilniuje, advokato Jono Vileišio bute, vėliau išdalinamos studentams, o studentai per vasaros atostogas išveždavo jas į kaimą ir išplatindavo tarp kaimiečių.

Studentų gyvenime svarbią vietą užėmė saviveikla, pavyzdžiui, mūsų kalbos gilesnis pažinimas ir jos tolesnis ugdymas. Tam reikalui buvo kviečiami žinovai – Būga, Balčikonis, Purėnas. Paprastai sekmadieniais vykdavo mūsų susirinkimai, kuriuose būdavo skaitomos paskaitos. Jos buvo ypač naudingos tiems mūsų tautiečiams, kurie, ilgą laiką gyvendami svetimame krašte, atprato nuo savo gimtinės ir palengva ėmė užmiršti gimtąją kalbą.

Saviveiklos programoje garbingą vietą užėmė choras. Jo organizatorius ir vedėjas buvo Mikas Petrauskas, kurio garbei reikia pareikšti didelę padėką už jo nenuilstamą ryžtingumą ir darbą. Per vasaros atostogas jis keliavo po Lietuvą, rinko liaudies dainų motyvus ir, be to, pats komponavo naujus veikalus. Daug naudingo darbo atliko ir Tallat-Kelpša. Be šių visiems žinomų mūsų visuomenės narių, kurių mes niekuomet neužmiršime, buvo ir tylių, užsisklendusių savyje darbuotojų, kurie ištisas dienas praleisdavo bibliotekose ir mokėdavo archyvuose surasti ir iškelti viešumon svarbius mūsų praeities dokumentus. Iš artimesnių man žmonių prisimenu Vaclovą Biržišką, su kuriuo tais pačiais metais įstojom į Peterburgo universitetą. Jis buvo kilęs iš Šiaulių, kur jo tėvas gydytojavo. 1904 metais apie Kalėdas man teko apsilankyti Šiauliuose ir susipažinti su Vaclovo broliais Mykolu ir Viktoru ir visa jų simpatiška šeima. Bet labiausiai suartėjau su Vaclovu Biržiška, nes jis, kaip ir aš, buvo stojęs į Gamtos (Fizikos-matematikos) fakultetą, bet paskui perėjo į kitą fakultetą. Buvo tai plataus akiračio žmogus, kuris išsiskirdavo iš visos mūsų studentijos. Man malonu prisiminti ir kilusį iš Šiaulių F. Bugailiškį, kuris buvo pirmas mano lietuvių kalbos mokytojas. Neužmirštamasis man liko Steponas Kairys, kilęs iš Ukmergės apskrities. Buvo tai rimtas, labai inteligentiškas žmogus ir tikras džentelmenas.

Iš Peterburgo lietuvių studentų draugijos daug kas žuvo per revoliuciją, bet žymi dalis grįžo į Lietuvą ir, pradėdant 1918 metais, sudarė nepriklausomos Lietuvos branduolį.